

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ & ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Οι Έλληνες Εβραίοι από το 1944 και στα πρώτα χρόνια της «καχεκτικής δημοκρατίας»:

Πολιτικές του Ελληνικού κράτους, προσλήψεις και μετανάστευση

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μιχαήλ Τσίρος

Αθήνα, 2025

Διμελής Επιτροπή

Λαγάνη Ειρήνη. Ομότιμη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Μπαλτσιώτης Λάμπρος. Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
(Συνεπιβλέπων)

Copyright © Μιχαήλ Τσίρος, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Μ. Τσίρος'.

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες	4
Εισαγωγή.....	5
Θεσμική διαχείριση του Εβραϊκού Ζητήματος.....	8
Κατά την διάρκεια της Κατοχής	8
Μετά την απελευθέρωση.....	13
Κατάργηση κατοχικών νόμων.....	17
Ανασυγκρότηση κοινοτήτων.....	19
Συμμετοχή στις εκλογές.....	21
Ποινικές διώξεις δωσίλογων.....	23
Το ζήτημα των περιουσιών.....	26
Το ζήτημα των μισθωμένων ακινήτων.....	40
Η διεκδίκηση της Κινητής Περιουσίας και του Νομισματικού χρυσού.....	43
Γερμανικές Αποζημιώσεις.....	49
Η μετανάστευση προς το Ισραήλ.....	52
Ο Αντιεβραϊσμός στους θεσμικούς βραχίονες του Κράτους.....	56
Δράση και κριτική του ΚΙΣ και της ηγεσίας των κοινοτήτων.....	72
ΕΑΜοκρατία: η «άλλη» εξουσία.....	76
Το ΚΚΕ και το Εβραϊκό ζήτημα.....	80
Μη θεσμικές εκφράσεις του Εβραϊκού Ζητήματος.....	84
Μέση Ανατολή: το Κράτος του Ισραήλ μπαίνει στην γεωπολιτική εξίσωση της περιοχής. Οι σχέσεις με την Ελλάδα.....	96
Αντί Επιλόγου/Μια αποτίμηση της στάσης του ελληνικού κράτους.....	102
Παράρτημα Νομοθετημάτων.....	106
Πηγές-Βιβλιογραφία.....	110
Πηγές.....	110
Βιβλιογραφία.....	111

Συντομογραφίες

- A.N. : Αναγκαστικός Νόμος
B.Δ. : Βασιλικό Διάταγμα
Γ.Δ.Μ. : Γενική Διοίκηση Μακεδονίας
Δ.Ε.Μ. : Διοικητικής Επιτροπής Μακεδονίας
Ε.Α.Μ. : Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
Ε.Β.Ε.Θ. : Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης
Ε.Ε.Τ. : Εβραϊκό Εθνικό Ταμείο (Keren Kayamet Le Israel)
Ε.Τ.Α. : Επιμελητεία Του Αντάρτη
Ι.Κ.Α. (η) : Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών
Ι.Κ.Θ. : Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης
Κ.Α.Ι. : Κρατικά Αρχεία του Ισραήλ
Κ.Ι.Σ. : Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο
Κ.Σ.Α. : Κεντρικό Σιωνιστικό Αρχείο / Central Zionist Archive (C.Z.A.)
Κ.Υ.Δ.Ι.Π. : Κεντρική Υπηρεσία Διαχείρισεως Ισραηλιτικών Περιουσιών
Ν. : Νόμος
Ν.Δ. : Νομοθετικό Διάταγμα
Ν.Π.Δ.Δ. : Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
Ο.Π.Α.Ι.Ε. : Οργανισμός Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών
Ελλάδος
Σ.Π. : Συντακτική Πράξη
Σ.Μ.Ι.Κ. : Σωματείο Μεσεγγυούχων Ισραηλιτικών Καταστημάτων
Θεσσαλονίκης
Υ.Α. : Υπουργική Απόφαση
Υ.Δ.Ι.Π. : Υπηρεσία Διαχείρισεως Ισραηλιτικών Περιουσιών
Υπ. Εξ. : Υπουργείο Εξωτερικών
Υπ. Οικ. : Υπουργείο Οικονομικών
Φ.Ε.Κ. : Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως
Ρ.Α.Α.Α. : Politisches Archiv des Auswärtigen Amts / Πολιτικό Αρχείο του
Ομοσπονδιακού Υπουργείου Εξωτερικών
W.J.C. : World Jewish Congress / Παγκόσμιο Εβραϊκό Κογκρέσο

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία έχει ως αφετηρία την αναντιστοιχία που παρατηρείται στην ιστοριογραφική έρευνα μεταξύ της πολύ συστηματικής μελέτης σχετικά με την ζωή των Ελλήνων Εβραίων, στη μακράιωνη παρουσία τους στον Ελλαδικό χώρο, τα αίτια και τις πτυχές του σχεδόν ολοκληρωτικού αφανισμού τους από αυτόν, στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1940 από την μία και της αρκετά πιο ελλιπούς μελέτης των συνθηκών ζωής τους έκτοτε από την άλλη. Πολύ πρόσφατα μόνο η πλευρά αυτή αρχίζει να απασχολεί την ιστορική κοινότητα. Αξίζει βέβαια να αναφερθεί πως ενώ η αρχική πρόθεση, την οποία φανερώνει και ο τίτλος της εργασίας, ήταν μια σκιαγράφηση των συνθηκών ζωής των Εβραίων Ελλήνων, στη πορεία έγινε σαφές πως το βλέμμα της έρευνας ήταν στραμμένο πολύ περισσότερο στην αποτύπωση του τρόπου με τον οποίο λειτούργησε το Ελληνικό κράτος και λιγότερο στην βιωμένη εμπειρία της Εβραϊκής κοινότητας της χώρας. Με αφορμή τα παραπάνω, θα γίνει μια προσπάθεια να αποτυπωθεί ο τρόπος με τον οποίο ο κρατικός μηχανισμός, που άρχισε να σχηματοποιείται το 1944, επιχείρησε να προσεγγίσει το Εβραϊκό ζήτημα. Ειδικότερα, θα αναζητηθούν και θα μελετηθούν οι νομοθετικές πρωτοβουλίες που έλαβε το Ελληνικό κράτος και αφορούν τους Εβραίους πολίτες του, ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο οι νόμοι αυτοί εφαρμόστηκαν, αλλά και η στάση των θεσμών, όπως η Δικαιοσύνη, απέναντι σε αυτά τα νομοθετήματα. Κατόπιν, θα ερευνηθεί η σχέση μεταξύ των παραπάνω και της μαζικής εξόδου των Ελλήνων Εβραίων από τη χώρα, με έμφαση στη μετανάστευση προς το νεοσύστατο κράτος του Ισραήλ, με παρονομαστή και πάλι τον ρόλο του Ελληνικού κράτους σε αυτή. Τέλος, θα γίνει μια απόπειρα αποτίμησης των παραπάνω δράσεων ή σιωπών.

Βασικά μεθοδολογικά εργαλεία αποτελούν: Αρχικά, η μελέτη των ΦΕΚ που εκδίδονταν στο διάστημα 1944-1967. Παράλληλα, επιχειρήθηκε η ανάγνωση άρθρων στον Τύπο της εποχής καθώς και η διασταύρωση των πληροφοριών που παρέχονται δευτερογενώς, όπου αυτό ήταν δυνατό. Επιπλέον έγινε μια επιλογή από μαρτυρίες που εμφανίζονται από την έρευνα ποικίλων πηγών. Τέλος, διεξήχθη επιμελής μελέτη και, κατά το δυνατόν, συνεχής επικαιροποίηση της δευτερογενούς βιβλιογραφίας. Τα παραπάνω τίθενται σε αντιπαράθεση στο παρακάτω κείμενο έτσι, ώστε να καταστεί εμφανής ο τρόπος με τον οποίο οι νόμοι εφαρμόζονταν ή παρακάμπτονταν, οι παραλείψεις τους, οι αντιδράσεις που αυτοί δημιούργησαν, τα κωλύματα που

παρουσιάστηκαν και τελικά, τα μέσα τα οποία επιστρατεύθηκαν για να παρακαμφθούν, είτε τα προβλήματα, είτε οι ίδιοι οι νόμοι.

Η αφήγηση θα ξεκινήσει από τα τελευταία χρόνια της Κατοχής και τις πρώτες ημέρες της Απελευθέρωσης ενώ θα ολοκληρωθεί συμβολικά το 1967 με το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου, αν και η περίοδος με τη πυκνότερη παραγωγή τόσο νομοθετημάτων όσο και δημόσιου λόγου είναι μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Η ανάλυση θα ακολουθήσει μια πορεία η οποία θα εκκινήσει από τις νομοθετικές πρωτοβουλίες των Ελληνικών κυβερνήσεων και μέσω της πολιτικής των διαφόρων θεσμικών βραχιόνων του κράτους (υπουργεία, δημοτικές αρχές δικαστικοί θεσμοί) θα καταλήξει στην στάση του Τύπου και της Χριστιανικής πλειοψηφίας.

Εισαγωγικά, είναι γενικά αποδεκτό πως η Ελλάδα δεν χαρακτηρίζεται από παράδοση πολιτικού αντισημιτισμού. Το στερεότυπο του Εβραίου ως ατόμου που ασκεί παρασκηνακά κάποιας μορφής εξουσία (*eminence grise*) δεν ήταν ευρύτερα διαδεδομένο. Αντίθετα, την χώρα χαρακτήριζε μια “προ-νεοτερική” θρησκευτική αντι-εβραϊκότητα, της οποίας οι εκδηλώσεις, όπως τα «Εβραϊκά» στην Κέρκυρα το 1891, είναι αραιές και βραχύβιες. Ειδικά για την περίπτωση της Θεσσαλονίκης, της θεωρούμενης «μητέρας πόλης του Ισραήλ» (*Madre de Israel*), παρατηρείται από την δεκαετία του 1920, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών που προκάλεσε η ανταλλαγή πληθυσμών, ένας αντι-εβραϊσμός που πηγάζει αφενός από τον οικονομικό ανταγωνισμό μεταξύ των διαφόρων κοινωνικοοικονομικών ομάδων της πόλης, ο οποίος διατρέχει ακόμα και την Αριστερά της εποχής, παρά το γεγονός ότι μεγάλος αριθμός Εβραίων βρίσκεται ήδη στις γραμμές της¹, και αφετέρου από τη προσπάθεια του Ελληνικού κράτους να προσδώσει έναν πιο «ελληνικό» χαρακτήρα στη πόλη. Χαρακτηριστικά, κατά το διάστημα του Μεσοπολέμου, ο ελληνικός τύπος της Θεσσαλονίκης, με σημαντικότερη την εφημερίδα «Μακεδονία», δημοσίευε εμπρηστικά αντισημιτικά άρθρα με αποτέλεσμα την όξυνση των σχέσεων μεταξύ Χριστιανών και Εβραίων. Το 1924 θεσμοθετήθηκε η Κυριακή ως επίσημη αργία, ενώ εφαρμόστηκε και το μέτρο του χωριστού εκλογικού τμήματος για τις εκλογές, στους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Λίγο αργότερα, το 1932, η πολιτεία, στο πλαίσιο ενός “προγράμματος εθνικής ομογενοποίησης”, θέσπισε νόμο που απαγόρευε τις εγγραφές

¹ Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. σελ. 147-151

σε ξενόγλωσσα σχολεία, αναγκάζοντας τους Εβραίους να φοιτούν σε ελληνόφωνα σχολεία και Πανεπιστήμια².

Αντίθετα έχει ενδιαφέρον το γεγονός πως κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας, ενώ το “πρόγραμμα εθνικής ομογενοποίησης” προχωρά σημαντικά και συνδυάζεται με διώξεις αριστερών και συνδικαλιστών, οι Έλληνες Εβραίοι επί Μεταξά αντιμετωπίζονται σχετικά ισότιμα. Μάλιστα, κάποιοι Εβραίοι προερχόμενοι από άλλες χώρες βρίσκουν καταφύγιο στην Ελλάδα κατά την δεκαετία του '30³. Την πορεία αυτή ωστόσο ανέκοψε απότομα η περίοδος της Κατοχής.

² Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης, σελ. 57-59

³ Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραιοισμού (Α')*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ. 86

Θεσμική διαχείριση του Εβραϊκού Ζητήματος

Κατά την διάρκεια της Κατοχής

Ο αντισημιτισμός του Τρίτου Ράιχ δεν ήταν άγνωστος στην Ελλάδα όταν άρχισε η Γερμανική Κατοχή. Το Γερμανικό σχέδιο εξόντωσης των Εβραίων εκδηλώθηκε, ωστόσο, σταδιακά και με γραφειοκρατική αρτιότητα, μέσω σειράς νομοθετημάτων. Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές της εισόδου των Γερμανικών στρατευμάτων στην Θεσσαλονίκη, και η έμφαση στις λεπτομέρειες⁴ καθώς και η προσεκτική μεθόδευση της κλιμάκωσης των αντιεβραϊκών μέτρων. Τα πρώτα αντεβραϊκά μέτρα της Γερμανικής διοίκησης ήταν η σύλληψη της ηγεσίας της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης (στο εξής ΙΚΘ) , το κλείσιμο των ιδρυμάτων της και, τέλος, η κατάσχεση των αρχείων. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, αφενός την καταγραφή των στοιχείων της ΙΚΘ, σε ανθρώπινο δυναμικό αλλά και περιουσιακά στοιχεία και αφετέρου τον έλεγχο των εγγράφων των σχετικών με την προμελετημένη, όπως φάνηκε στη συνέχεια, λεηλασία των περιουσιών τους. Τα μέτρα αυτά, τουλάχιστον αρχικά, αποσκοπούσαν στον έλεγχο της κοινοτικής οργάνωσης κι όχι στην δίωξη των μελών της. Ένα μήνα αργότερα απελευθερώνεται ο Σάμπυ Σαλτιέλ, ένας λογιστής με αμφίβολη ηθική, ο οποίος στη συνέχεια διορίζεται από τους Γερμανούς ως διευθυντής της κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Μετά την κατάργηση του Διοικητικού Συμβουλίου της ΙΚΘ και όλων των επιτροπών και των ιδρυμάτων της κοινότητας οι Γερμανοί προτρέπουν τον Σαλτιέλ να ιδρύσει μια νέα φιλανθρωπική οργάνωση με συγκεντρωτικό χαρακτήρα. Το εγχείρημα αποτυγχάνει παταγωδώς με αποτέλεσμα τον θάνατο 600 Εβραίων από την πείνα και μια παραλυμένη εβραϊκή κοινότητα⁵.

Από τον Απρίλιο του 1941 έως τον Ιούλιο του 1942, στη Θεσσαλονίκη δεν εφαρμόζεται η ρατσιστική νομοθεσία. Ο αντισημιτικός τύπος πάντως, ασκεί φιλογερμανική προπαγάνδα μέσω της τότε εμφανιζόμενης φιλοναζιστικής εφημερίδας «Νέα Ευρώπη», της φιλογερμανικής «Απογευματινής», φυλλαδίων και ραδιοφωνικών εκπομπών. Όσα μέτρα λαμβάνονταν, όπως κατασχέσεις κτιρίων και επιχειρήσεων, λειτουργούσαν κυρίως σε βάρος των Εβραίων, ωστόσο μερικά από αυτά τα μέτρα

⁴ Περισσότερα στο: Καρατζόγλου, Γ. (2018). Το ημερολόγιο κατοχής του Βενιαμίν Χαΐμ Καπόν: '1446 μέρες αγωνίας'. Επίκεντρο. σελ. 28-29

⁵ Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης. Σελ. 50-55

εφαρμόζονταν σε πολύ μικρή κλίμακα και σε χριστιανούς πολίτες και έτσι δεν γίνονται αντιληπτά ως ειδικά αντιεβραϊκά μέτρα. Επιχειρείται επίσης να δημιουργηθεί μια ψευδαίσθηση ασφαλείας των Εβραίων πολιτών με αποκορύφωμα την επίσκεψη του στρατηγού Τσολάκογλου στην Θεσσαλονίκη, ο οποίος μεταξύ άλλων δηλώνει πως «δεν έχουν τίποτα να φοβηθούν οι Εβραίοι πολίτες αφού απέδειξαν ότι είναι πατριώτες»⁶.

Το πρώτο καθαρά εντεβραϊκό μέτρο κατά του Εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης εφαρμόστηκε το 1942, έναν χρόνο μετά την είσοδο του Γερμανικού στρατού στην πόλη. Στις 11/07/1942, με διαταγή του στρατιωτικού διοικητή Βορείου Ελλάδος, *φον Κρέντσκι* που δημοσιεύτηκε στην «Απογευματινή», καλούνταν όσοι Εβραίοι ήταν από 18 έως 45 ετών να παρουσιαστούν την επομένη ημέρα στην πλατεία Ελευθερίας της πόλης. Εκεί καταγράφηκαν από μηχανισμό της Γκεστάπο, όσοι παρευρέθηκαν, ενώ τους δόθηκε μια κάρτα με τα στοιχεία τους και έναν αριθμό. Εκεί παρατηρήθηκαν ποικίλες κακοποιητικές συμπεριφορές κατά των Εβραίων, με τους χριστιανούς που βρίσκονταν εκεί να γίνονται παθητικοί θεατές. Οι χριστιανοί ίσως δεν διαμαρτυρήθηκαν, μερικοί επειδή φοβόνταν πως μπορεί να έχουν αντίστοιχη μεταχείριση και άλλοι επειδή ήθελαν την εκδίωξη των Εβραίων από την πόλη. Όσα συνέβησαν εκείνο το «Μαύρο Σάββατο» ίσως ήταν, εκτός των άλλων, και μια πρώτη διαχειριστική «απροσεξία» των Γερμανικών αρχών. Επενδύοντας στην τοπική προπαγάνδα, δημοσίευσαν την ταπείνωση αυτή των Θεσσαλονικιών Εβραίων χωρίς να σκεφθούν ότι η δημοσίευση αυτή θα αποτελούσε αργότερα φωτογραφική μαρτυρία των εγκλημάτων, που τόσο επιμελώς προσπαθούσαν να αποκρύψουν έως τότε, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω⁷.

Λίγους μήνες μετά την αποστολή του πρώτου τρένου με Εβραίους προς τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Πολωνία⁸, την 01/06/1943, εκδίδεται ο νόμος 205/1943⁹. Με βάση τον νόμο αυτό, συστήνεται η Υπηρεσία Διαχείρισης Ισραηλιτικών

⁶ Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης, Σελ. 50-55

⁷ Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης, Σελ. 50-55

⁸ Η πρώτη αποστολή αναχωρεί από την Θεσσαλονίκη στις 15/03/1943

⁹ ΦΕΚ Α160/ 01-06-1943. Για περισσότερα σχετικά με Γερμανικές εντολές βλέπε: «Ερευνητικό πρόγραμμα: Μεταπολεμικός μετασχηματισμός της Θεσσαλονίκης και η τύχη των εβραϊκών περιουσιών.», <http://www.thessaloniki-jewishassets.gr/site/index.php>

Περιουσιών (στο εξής, Υ.Δ.Ι.Π.)¹⁰ υπό την Γενική Διοίκηση Μακεδονίας (στο εξής, Γ.Δ.Μ.). Η διοίκηση της υπηρεσίας θα ασκούνταν από Διοικητικό Συμβούλιο, του οποίου τα μέλη θα διορίζονταν από τον Γ.Δ.Μ. Σκοπός της υπηρεσίας θα ήταν, αρχικά, να διαχειριστεί και στην συνέχεια να αποδώσει σε «κατάλληλους» διαχειριστές, τους γνωστούς *μεσεγγυούχους*, τις περιουσίες (Οικίες, Καταστήματα κλπ.) των Εβραίων της περιοχής της Γ.Δ.Μ. Οι μεσεγγυούχοι, όπως προέβλεπε ο νόμος, θα διαχειρίζονταν τις περιουσίες σύμφωνα με της οδηγίες της Υ.Δ.Ι.Π. με την πολιτεία να μην φέρει ευθύνη για τις συνέπειες της διαχείρισης αυτής. Προβλεπόταν, τέλος, η δυνατότητα άντλησης πόρων από τις παραπάνω περιουσίες.

Μετά την συνθηκολόγηση της Ιταλίας, τον Σεπτέμβριο του 1943, τα ελληνικά εδάφη που βρίσκονταν υπό ιταλική κατοχή πέρασαν στον έλεγχο των γερμανικών κατοχικών αρχών. Η ανάγκη γραφειοκρατικής διαχείρισης των Εβραϊκών περιουσιών που σύντομα θα εγκαταλείπονταν απαιτούσε νέες νομοθετικές προβλέψεις. Έτσι τον Φεβρουάριο του 1944, με τον νόμο 1180/1944¹¹ συστήνεται νέα υπηρεσία, η Κεντρική Υπηρεσία Διαχείρισης Ισραηλιτικών Περιουσιών (στο εξής, Κ.Υ.Δ.Ι.Π.) υπό την άμεση αρμοδιότητα του Υπουργείου Οικονομικών. Η ισχύς του νέου νόμου αφορά το σύνολο της χώρας πλην της περιοχής της Γ.Δ.Μ., όπου εξακολουθούσε να ισχύει ο Ν.205/1943. Το σύνολο δε των προβλέψεων του νόμου αποτελεί, ουσιαστικά, μια επανάληψη των διατάξεων του τελευταίου. Έχει μάλιστα ενδιαφέρον πως, ενώ ο νόμος 205/1943 εκδίδεται μετά τις πρώτες αποστολές από την Θεσσαλονίκη προς τα στρατόπεδα της Πολωνίας, ο νόμος 1180/1944 εκδίδεται πριν τις αντίστοιχες αποστολές Εβραίων από την υπόλοιπη Ελλάδα. Γίνεται σαφές πως οι αρχές Κατοχής επιλέγουν να λειτουργήσουν προληπτικά στην δεύτερη περίπτωση, εφόσον είναι γνωστό πως οι μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Εβραίων της πρώην Ιταλικής ζώνης κατοχής οργανώνονται από τον Μάρτιο του 1944 και μετά.

Τέλος, η τρίτη κατοχική κυβέρνηση, αυτή του Ι. Ράλλη, εκδίδει τον νόμο Ν.1977/1944¹², ο οποίος καταργεί τον Ν.1180/1944. Παράλληλα, ο νόμος μετονομάζει την ΚΥΔΙΠ σε Κεντρική Υπηρεσία Εκκαθάρισεως και Αποδόσεως των Ισραηλιτικών Περιουσιών. Η αρμοδιότητά της υπηρεσίας επεκτείνεται σε όλη την επικράτεια, με

¹⁰ Η υπηρεσία ξεκίνησε τη δράση της τον Μάρτιο του 1943. Για τον λόγο αυτό ο νόμος 205/1943 ίσχυσε αναδρομικά, από τις 07/03/1943 για να καλύψει νομικά τις δραστηριότητες της

¹¹ ΦΕΚ Α26/12-02-1944

¹² ΦΕΚ Α241/10-10-1944

πρόβλεψη ειδικών αποφάσεων του Υπουργού Οικονομικών όσον αφορά την Γ.Δ.Μ. Σκοπός της νέας επιτροπής ορίζεται η *διαπίστωση*, η *εκκαθάριση* και τελικά η *απόδοση* των εβραϊκών περιουσιών που περιήλθαν στην αρμοδιότητά του Ελληνικού Δημοσίου ή των Αρχών Κατοχής. Επίσης, σύμφωνα με την παράγραφο 3 του άρθρου μόνου, ο Υπουργός Οικονομικών θα εξέδιδε αποφάσεις που θα καθόριζαν τον τρόπο της αποδόσεως στους «κυρίους», χωρίς καμία άλλη διευκρίνιση. Τέλος στην παράγραφο 5 προβλέπεται ότι οι μεσεγγυούχοι συνεχίζουν να αναγνωρίζονται ως διαχειριστές των εβραϊκών περιουσιών μέχρι την απόδοση των τελευταίων. Προκύπτει εδώ ένας προβληματισμός: Σε ποιόν θα μεταβιβαζόταν η κυριότητα;¹³ Όπως φαίνεται από την ημερομηνία του ΦΕΚ, ο νόμος εκδίδεται μόλις δυο μέρες πριν την επίσημη λήξη της Κατοχής. Σύμφωνα με τον Ανδρέα Μπουρούτη, ο νόμος συνιστά προσπάθεια της κυβέρνησης να απαλλαγεί από τυχόν ευθύνες της για την διαρπαγή των Εβραϊκών περιουσιών¹⁴. Αντίθετα, η Ποθητή Χατζαρούλα θεωρεί ότι πρόκειται για προσπάθεια απόδοσης των περιουσιών όχι στους ιδιοκτήτες τους αλλά στους «μεσεγγυούχους», που τις κατείχαν με βάση τους προηγούμενους νόμους¹⁵. Λαμβάνοντας υπόψη την ασάφεια του νόμου, όπως περιεγράφηκαν παραπάνω, η τελευταία ερμηνεία φαίνεται πιο πιθανή.

Αντίστοιχη εικόνα παρουσιάζεται και στην Βουλγαροκρατούμενη ζώνη κατοχής. Μετά την υποχώρηση του ελληνικού στρατού στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα το 1941, τα Βουλγαρικά στρατεύματα ακολουθούν την είσοδο των Γερμανικών και καταλαμβάνουν περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, τις οποίες είχαν προσυμφωνήσει με την Γερμανική κυβέρνηση. Εκεί, διορίζουν Επιτροπές Διοίκησης. Γνωρίζουμε από την περιοχή της Καβάλας ότι ο Βούλγαρος διοικητής ασφαλείας ζητά, αρχικά, την συνεργασία της Εβραϊκής κοινότητας της πόλης, αλλά η απάντηση που λαμβάνει είναι αρνητική. Οι Βουλγαρικές αρχές κινούνται εναντίον των Εβραίων ταχύτερα, ίσως γιατί έτσι θα «ξεμπερδευαν» με τις «υποχρεώσεις» τους απέναντι στο Τρίτο Ράιχ, ίσως για να φανούν ως ένα «καλό παιδί». Μέχρι τον Δεκέμβριο του 1941 είχαν κατασχεθεί τα περισσότερα περιουσιακά στοιχεία των Εβραίων της περιοχής (κυρίως ακίνητα και καπναποθήκες) και είχαν απολυθεί οι Εβραίοι καπνεργάτες. Τον

¹³ Περισσότερα για τον προβληματισμό αυτό βλέπε και: Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). *Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων*. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος.

¹⁴ Αντωνίου, Γ., & Χεκίμογλου, Ε. (2022). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 192

¹⁵ Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α')*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Σελ. 101

Ιούνιο του 1942, λίγο πριν τα γεγονότα στην Θεσσαλονίκη, επεκτείνεται ο νόμος «περί προστασίας του έθνους», η Βουλγαρική εκδοχή της Γερμανικής Ναζιστικής νομοθεσίας, και στις προσαρτηθείσες ελληνικές περιοχές. Με τον τρόπο αυτό οι Εβραίοι της περιοχής αναγνωρίζονται ως «ξένοι» χωρίς δυνατότητα απόκτησης Βουλγαρικής υπηκοότητας και στερούνται κάθε προστασίας και δυνατότητας οικονομικής δραστηριότητας. Αν και η Βουλγαρική ζώνη αποκόπτεται από την αρμοδιότητα της κατοχικής ελληνικής κυβέρνησης, είναι ενδιαφέρον πως ούτε η κυβέρνηση των Αθηνών, ούτε η «εξόριστη» κυβέρνηση του Καΐρου προέβαλαν οποιαδήποτε αντίδραση στην εφαρμογή των μέτρων αυτών. Η εξόντωση ολοκληρώνεται κι εδώ την άνοιξη του 1943. Στις 04/03/1943, οι Εβραίοι της Βουλγαρικής ζώνης συλλαμβάνονται και, αφού υποχρεούνται να υποβάλλουν δηλώσεις περιουσίας, μεταφέρονται σε διαμετακομιστικά κέντρα στην Βουλγαρία με τελικό προορισμό το στρατόπεδο εξόντωσης της Τρεμπλίνκα.¹⁶

Αν ανατρέξει κανείς στα ανωτέρω στοιχεία θα διαπιστώσει τον υψηλό βαθμό οργάνωσης της εξόντωσης του Εβραϊκού στοιχείου και της αρπαγής των περιουσιών του που αφαιρεί κάθε ιδεολογικού τύπου επιχείρημα των κατακτητών για τους λόγους ανάγκης επικράτησής τους.

¹⁶ Μπενβενίστε, Ρ. (2023). *Ναυαγοί: Ιστορίες οικογενειακές και άλλες μέσα στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*. Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ.

Μετά την απελευθέρωση

Η νέα Αρχή, η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, υπό τον Γ. Παπανδρέου φτάνει στην Αθήνα στις 18 Οκτωβρίου 1944 για να αναλάβει τα ηνία μιας ρημαγμένης και διαιρεμένης, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, Ελλάδας. Στα πλαίσια της εθνικής αυτής ενότητας η σύνθεση της κυβέρνησης αυτής περιλαμβάνει μεταξύ άλλων και συμμετοχή εκπροσώπων του ΕΑΜ, της μαζικότερης αντιστασιακής οργάνωσης της Κατοχής, η οποία πρόσκειται στο ΚΚΕ. Ωστόσο, στις 02/12/1944, οι έξι υπουργοί του ΕΑΜ θα παραιτηθούν, δίνοντας έτσι μια πρώτη εικόνα πολιτικής αστάθειας στην Ελλάδα, την οποία μαρτυρούν και στην συνέχεια οι πολλές βραχύβιες κυβερνήσεις. Αυτό συνδέεται άρρηκτα με την δυσκολία ανεύρεσης συναινέσεων σε ένα κράτος που εξέρχεται από τον πόλεμο διχασμένο και σε κατάσταση κοινωνικής αναταραχής λόγω του ανταγωνισμού για την εξουσία, που θα οδηγήσει στη συνέχεια στον Εμφύλιο πόλεμο. Είναι χαρακτηριστικό πως η πρώτη σταθερή μεταπολεμική κυβέρνηση θεωρείται εκείνη του Αλ. Παπάγου το 1953 και αφού έχει τελειώσει ο εμφύλιος πόλεμος ήδη από το 1949, με ήττα των δυνάμεων της Αριστεράς. Παράλληλα, η Ελλάδα βγαίνει από τον πόλεμο οικονομικά κατεστραμμένη τόσο σε επίπεδο παραγωγής και υποδομών όσο και ανθρώπινου δυναμικού. Υπολογίζεται πως η δεκαετής σύρραξη, συμπεριλαμβανομένου και του Εμφυλίου πολέμου, κοστίζει στην Ελλάδα περίπου 13 δις.¹⁷ Τα οικονομικά προβλήματα της χώρας θα αρχίσουν να αμβλύνονται κάπως μόλις στα τέλη του 1949 μέσω των κονδυλίων του σχεδίου Μάρσαλ και του δόγματος Τρούμαν, τα οποία υπολογίζεται πως προσέφεραν στην χώρα περίπου 1δις. δολάρια έως το 1952¹⁸.

Στο μεταξύ, σύμφωνα με στοιχεία από τις Εβραϊκές κοινότητες, στα τέλη του 1944 παρέμεναν στην Ελλάδα 10.000-12.000 «κρυμμένοι» Εβραίοι στους οποίους προστέθηκαν μέχρι τα τέλη του 1945 άλλοι 2.000 επιζήσαντες από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης¹⁹. Οι αριθμοί αυτοί όμως μειώνονταν σταθερά με την πάροδο του

¹⁷ Βαληνάκης, Γ. Γ. (1989). *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988*. Παρατηρητής. Σελ. 34-44

¹⁸ Βαληνάκης, Γ. Γ. (1989). *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988*. Παρατηρητής. Σελ. 34-44

¹⁹ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 109-110

χρόνου. Στις αρχές του 1946 ζούσαν στην χώρα 9.736²⁰ Εβραίοι ενώ στα τέλη της ίδιας χρονιάς, αναφέρονται 9.000²¹. Στην απογραφή του 1947 καταγράφονται 8.782, ενώ το 1950-1951 μόλις 5.000²². Η κατάσταση των επιζώντων Εβραίων φαινόταν αδιέξοδη. Η διαβίωσή τους ήταν εξαιρετικά προβληματική αφού δεν είχαν εγγραφεί στους καταλόγους διανομής δελτίων τροφίμων. Αυτό συνέβαινε λόγω της απουσίας τους από την καθημερινή ζωή των πόλεων, επειδή είτε είχαν κρυφτεί εντός του αστικού ιστού, είτε είχαν προσχωρήσει στον Απελευθερωτικό αγώνα στην ορεινή χώρα ή είχαν εκτοπιστεί σε Στρατόπεδα Εξόντωσης. Το γεγονός της κοινωνικής αποξένωσής τους για μακρό χρονικό διάστημα έκανε πολύ δύσκολη την επιστροφή τους στην μεταπολεμική πραγματικότητα ακόμα και με όρους διαβίωσης²³. Ειδικότερα η κατάσταση ήταν ακόμη πιο απελπιστική στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, που φιλοξενούσε την μεγαλύτερη εβραϊκή κοινότητα της προπολεμικής περιόδου, η οποία πλήρωσε και τον βαρύτερο φόρο αίματος. Στην ΙΚΘ έφταναν συχνά αιτήσεις για βοήθεια απόρων, όχι μόνο από μέλη της ίδιας της κοινότητας, αλλά και των όμορων εβραϊκών κοινοτήτων (της Κατερίνης, Καβάλας, Λάρισας, Δράμας, Σερρών κλπ.) τα οποία αντιμετώπιζαν αντίστοιχα προβλήματα. Ήλπιζαν πως αν μετακινούνταν στην Θεσσαλονίκη θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν την εκεί διανομή ρουχισμού και τροφίμων²⁴. Οι επιζώντες είχαν επιπλέον διαγραφεί από όλους τους επαγγελματικούς συλλόγους, μετά από απόφαση των Γερμανών, κάτι που έκανε πολύ πιο δύσκολη την ανεύρεση εργασίας. Το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης (στο εξής, Ε.Β.Ε.Θ.) έκανε το απολύτως ελάχιστο για αυτούς επικαλούμενο το ότι η θέση του ως καθαρά επαγγελματικού φορέα δεν του επέτρεπε να ενισχύσει ούτε τους επιζώντες ιδιοκτήτες, ούτε τους μεσεγγυούχους. Αποφάσισε πως το μόνο που θα

²⁰ Επιστολή του προέδρου του ΚΙΣ, Ασέρ Μουσή προς το WJC, 17/01/1946, ΚΣΑ C3/1144 όπως δημοσιεύεται στο Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 109-110

²¹ Επιστολή αντιπροέδρου ΚΙΣ, Ντανιελ Αλχανάτι προς το WJC, 31/12/1946, ΚΣΑ, C3/1144 όπως δημοσιεύεται στο Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 109-110

²² Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 109-110

²³ Πρακτικά Συνεδριάσεως ΔΣ ΙΚΘ 18/03/1945, σ. 38 όπως δημοσιεύεται στο: Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης, σελ. 74-75. Βλέπε και παρακάτω, κεφάλαιο για θεσμικούς βραχίονες.

²⁴ Πρακτικά Συνεδριάσεων ΔΣ ΙΚΘ, 14/02/1945, σ. 24- 15/02/1945, σ. 27- 04/04/1945, σ. 49-09/05/1945, σ. 73, 50 όπως δημοσιεύεται στο:

Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης, σελ 78

προσέφερε ήταν βεβαιώσεις διαγραφής των ισραηλιτικών επιχειρήσεων από τα μητρώα του, βάσει της παραπάνω Γερμανικής εντολής.²⁵ Η βεβαίωση αυτή θα μπορούσε μελλοντικά να χρησιμεύσει στους επιχειρηματίες αυτούς ως στοιχείο προηγούμενης επαγγελματικής του δραστηριότητας. Αλλά και ο υπουργός εργασίας, ο κομμουνιστής Μ. Πορφυρογένης, όπως αποκαλύπτει ο Γιάκοβ Τσέρνοβιτς σε έκθεσή του²⁶, έδινε προτεραιότητα στα μέλη των κατά τόπους Εργατικών Ομοσπονδιών, από την οποία επίσης είχαν διαγραφεί οι Εβραίοι κατά την διάρκεια της Κατοχής. Πολλοί από τους επιζώντες αναφέρεται πως κυκλοφορούσαν «σχεδόν γυμνοί»²⁷ ενώ όσοι επέστρεφαν από τον αντιστασιακό Αγώνα στην ορεινή Ελλάδα διέθεταν μόνο την «στρατιωτική» τους περιβολή και αναγκαστικά περιφέρονταν με αυτήν. Χρειάστηκε μάλιστα να δοθεί σχετική εντολή για να μην τους ενοχλεί η αστυνομία έως ότου προμηθευτούν πολιτικά ρούχα από το Φρουραρχείο.²⁸

Σαν να μην ήταν αρκετά τα προβλήματα επιβίωσης για τους Εβραίους επιζήσαντες της Θεσσαλονίκης, ακόμη και ο θάνατος αποτελούσε μια πρόκληση, αφού δεν υπήρχε ούτε νεκροταφείο. Τον Δεκέμβριο του 1944, ο Δήμος παραχώρησε, προσωρινά, τμήμα του νεκροταφείου *Ζέιτελινκ* και, τελικά, τον Απρίλιο του 1945 οικόπεδο στην Σταυρούπολη²⁹ για τον σκοπό αυτό. Αντίστοιχα, στα Ιωάννινα, οι ολιγάριθμοι επιζώντες Εβραίοι «*διαπίστωναν ότι το νεκροταφείο τους ανασκάπτονταν καθημερινά από σύγχρονους τυμβωρύχους.*»³⁰.

Τέλος, η Εθνική Ένωσις «Ελλάς» (Ε.Ε.Ε.), η οποία είχε τεθεί επισήμως εκτός νόμου το 1936 από τον Ι. Μεταξά, φαίνεται πως συνέχιζε την αντισιμιτική της

²⁵ Καρατζόγλου, Γ. (2023). *Μεσεγγυόχοι και δοσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο*. Επίκεντρο. Σελ. 459

²⁵ Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. σελ. 70

²⁶ Αναφορά του Γιάκοβ Τσέρνοβιτς στην Επιτροπή Απεσταλμένων των Εθνικών Ιδρυμάτων για την κατάσταση των Εβραίων στην Ελλάδα, 6/12/1944 (ΚΣΑ 14/51) όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 126-127

²⁷ *Πρακτικά Συνεδριάσεων ΔΣ ΙΚΘ, 04/04/1945, σ. 50* όπως δημοσιεύεται στο: Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης, σε 78

²⁸ Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης, σελ 78

²⁹ Πρακτικά Συνεδριάσεων ΔΣ ΙΚΘ, 27/12/1944 και 09/04/1945 αντίστοιχα όπως δημοσιεύεται στο: Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης, σε 74-75

³⁰ Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης, σελ. 127

παρουσία προκαλώντας τον φόβο και δυσκολεύοντας ακόμη περισσότερο την ήδη δύσκολη, νέα αρχή³¹ μετά τη δίνη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Οι Ισραηλίτες επιστρέφοντας σε μια νέα καθημερινότητα αντιμετωπίζουν μια κατάσταση, η οποία θα επηρεάσει βαθιά τη δομή και τις προτεραιότητες του Ελληνικού κράτους. Η φράση του επικεφαλής της Πολιτικής Διεύθυνσης του Εβραϊκού Πρακτορείου, Μωσέ Σέρτοκ, στους δημοσιογράφους μετά την επίσκεψή του στην Αθήνα στις 02/05/1945, συμπυκνώνει άριστα την κατάσταση των επιζώντων: «Ο Βρετανός πρέσβης μου είπε ότι η Ελλάδα αρχίζει να συνέρχεται, όπως αποδεικνύει το γεγονός ότι οι αγρότες επιστρέφουν στα χωράφια τους. Με αυτόν τον τρόπο μου είπε ουσιαστικά ό,τι μπορούσε να μου πει για την κατάσταση των Εβραίων. Οι Εβραίοι δεν έχουν χωράφια, και κανένα μέρος στο οποίο να επιστρέψουν.»³²

³¹ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 134

³² Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 133

Κατάργηση κατοχικών νόμων.

Το πρώτο βήμα στην πορεία διαχείρισης του εβραϊκού ζητήματος από τη νέα κυβέρνηση ήταν η κατάργηση των νόμων της κατοχικής περιόδου. Από τα πρώτα της νομοθετήματα, χαρακτηριστικά με τον Ν. 2/1944³³, η κυβέρνηση καταργεί τους κατοχικούς νόμους 1180/1944 και 1977/1944. Στις διατάξεις του νέου νόμου, προβλεπόταν επίσης η απόδοση των περιουσιών, που ήδη διαχειριζόταν το ελληνικό δημόσιο, στους νόμιμους ιδιοκτήτες τους με παρακράτηση του 5% της αξίας τους από το κράτος, για την κάλυψη διαχειριστικών και λειτουργικών αναγκών της ΚΥΔΙΠ³⁴. Παράλληλα, οι μεσεγγυούχοι συνέχιζαν να λειτουργούν ως διαχειριστές μέχρι την τελική απόδοση των περιουσιών στους νόμιμους κατόχους. Παρατηρείται τέλος μια ενδιαφέρουσα αναφορά στο άρθρο 2 παράγραφο 4. Αναγνωρίζεται η ύπαρξη σειράς αντικειμένων τα οποία είχαν παραδοθεί στην ΥΔΠ από τον στρατό κατοχής χωρίς τις, απαραίτητες για την απόδοση, πληροφορίες των αρχικών ιδιοκτητών. Η απόδοση των αντικειμένων αυτών θα ρυθμιζόταν σε επόμενο χρόνο με απόφαση του υπουργού Οικονομικών.

Ωστόσο, όπως καταγγέλλει ο Ασέρ Μουσή³⁵, ο Γ. Παπανδρέου, ερχόμενος από το εξωτερικό, δεν ήρθε σε επαφή με Εβραϊκούς κύκλους και εξέδωσε βιαστικά τον νόμο παραλείποντας την κατάργηση του νόμου 205/1943. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, στην περιοχή της Γ.Δ.Μ, να συνεχίζεται η διαχείριση των περιουσιών βάσει του κατοχικού νόμου, από την Γ.Δ.Μ. και την Υ.Δ.Ι.Π.³⁶ Τα περιουσιακά στοιχεία συνέχιζαν να θεωρούνται υπό κατάσχεση και οι επιζώντες δεν μπορούσαν να διεκδικήσουν την επιστροφή τους³⁷. Η παραπάνω παράλειψη καλύπτεται κάποιους μήνες αργότερα από την κυβέρνηση Π. Βούλγαρη. Μετά από πιέσεις του Κεντρικού

³³ ΦΕΚ Α6/27-10-1944 και αναδημοσίευση στο ΦΕΚ Α14/10-11-1944

Αντωνίου, Γ., & Χεκίμογλου, Ε. (2022). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 192

³⁴ Έναντι ενός 10% υπέρ των «καταδοθέντων προς το δημόσιο»

³⁵ Δικηγόρος, διπλωματικός αντιπρόσωπος του Ισραήλ στην Ελλάδα μέχρι το 1953, ηγετική φυσιογνωμία των Ελλήνων Εβραίων στην μεταπολεμική περίοδο.

³⁶ Αταξινόμητο Αρχείο ΚΙΣ-ΟΠΑΙΕ (και ΚΣΑ 245-30), Αδημοσίευτη έκθεση του Ασέρ Μουσή, «The problem of the abandoned Jewish properties in Greece», 15 Νοεμβρίου 1945. Δημοσιεύεται αυτούσια στο: Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). *Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961*. Ποταμός.

³⁷ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 140

Ισραηλιτικού Συμβουλίου (στο εξής, Κ.Ι.Σ.)³⁸ θεσπίζεται ο Α.Ν. 337/1945³⁹, ο οποίος καταργεί τον Ν. 205/1943 ενώ παράλληλα, επεκτάθηκαν οι διατάξεις του 2/1944 και στις ισραηλιτικές περιουσίες, στην περιφέρεια της ΓΔΜ. Τέλος, η Υ.Δ.Ι.Π. συνεχίζει την λειτουργία της, υπαγόμενη πλέον στην Κ.Υ.Δ.Ι.Π. και την Γενική Διεύθυνση του Δημοσίου Λογιστηρίου. Με τους παραπάνω νόμους, το Ελληνικό κράτος ολοκληρώνει την απαγκίστρωσή του από τους κατοχικούς νόμους που αφορούσαν τον Εβραϊκό πληθυσμό.

³⁸ Αταξινόμητο Αρχείο ΚΙΣ-ΟΠΑΙΕ (και ΚΣΑ 245-30), Αδημοσίευτη έκθεση του Ασέρ Μωυσή, «The problem of the abandoned Jewish properties in Greece», 15 Νοεμβρίου 1945,

³⁹ ΦΕΚ Α121/ 23-05-1945

Ανασυγκρότηση κοινοτήτων.

Η ανασυγκρότηση των Εβραϊκών κοινοτήτων της Ελλάδας ήρθε στο προσκήνιο αμέσως μετά την απελευθέρωση της χώρας τον Οκτώβριο του 1944. Σε συνέχεια της κατάργησης των σχετικών κατοχικών νόμων η κυβέρνηση επανασυγκροτεί την κοινοτική οργάνωση των Εβραίων της χώρας. Βασιζόμενη στον Ν. 2456/1920, εκδίδει τον Α.Ν. 367/1945⁴⁰ ο οποίος διακρίνει τις κοινότητες σε τρεις κατηγορίες: στις πλήρως ανασυγκροτημένες, στις μερικώς ανασυγκροτημένες και στις αδρανείς, ανάλογα με τον αριθμό των μελών που είχαν προπολεμικά σε σύγκριση με τον αριθμό των μελών τους μεταπολεμικά. Στο σημείο αυτό, πρέπει να επισημανθεί πως ο πρώτος επιζών φτάνει στην Θεσσαλονίκη τον Μάρτιο του 1945, εγκαινιάζοντας με κάποιον τρόπο το ταξίδι επιστροφής από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Για αρκετά ακόμη χρόνια το ζήτημα των επιζώντων, της ενδεχόμενης επιστροφής τους αλλά και της ενδεχόμενης μετανάστευσής τους από την χώρα τα επόμενα χρόνια παρέμενε ανοικτό. Για τον λόγο αυτό, το ίδιο «ανοικτός» παρέμενε και ο Α.Ν. 367/1945, εφόσον παρέμενε άγνωστη η τελική σύσταση των κοινοτήτων⁴¹.

Ταυτόχρονα όμως με την αναγνώριση της κοινότητας, το κράτος επιθυμούσε να καθορίσει και την διοίκησή της. Βάσει, λοιπόν, του ίδιου νόμου διορίστηκαν προσωρινές Επιτροπές Διοίκησης των κοινοτήτων, με προοπτική διενέργειας εκλογών σε επόμενο χρόνο. Η απόφαση αυτή δημιούργησε τριβές μεταξύ κυβέρνησης και εβραϊκών κύκλων στην Ελλάδα και την Μέση Ανατολή, αφού οι τελευταίοι εξέλαβαν τον διορισμό ως απόπειρα του κράτους να παρέμβει και να ελέγξει την ηγεσία των κοινοτήτων και μάλιστα με σκοπό να περιορίσει την ισχύ της Σιωνιστικής τους μερίδας⁴².

Το πρόβλημα γίνεται ακόμη πιο εμφανές στο κεντρικό διοικητικό όργανο των Ελλήνων Εβραίων, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (ΚΙΣ) που είναι ο τρίτος

⁴⁰ ΦΕΚ Α143/ 07-06-1945

⁴¹ Παραδείγματος χάρη, η πρώτη κοινότητα που, επισήμως, διαλύεται είναι εκείνη των Σερρών, το 1957. Ακολουθούν οι κοινότητες της Κομοτηνής, του Λαγκαδά, της Ξάνθης, της Πρεβέζης, του Ρεθύμνου και των Χανίων το 1958, δηλαδή σχεδόν μια δεκαετία από το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Για τα παραπάνω βλέπε: Κωνσταντίνης, Μ. Κ. (2015). Οι Ισραηλιτικές κοινότητες της Ελλάδος μετά το Ολοκαύτωμα: Από τις εκθέσεις του Κανάρη Δ. Κωνσταντίνη - 1945. (Αυτοέκδοση). Σελ. 32.

⁴² Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης, κείμενα 108, 109.

βραχίονας του Α.Ν. 367/1945. Πρόκειται για ένα Ν.Π.Δ.Δ., με έδρα την Αθήνα, το οποίο θα καλούταν να εκπροσωπεί στο εξής το σύνολο των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων της Ελλάδας τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Στις αρχές του 1948 επέκτεινε μάλιστα την δικαιοδοσία του και στην περιοχή των Δωδεκανήσων⁴³, μετά την ένωσή τους με την Ελλάδα. Ως όργανο, το ΚΙΣ θα πρωταγωνιστήσει στο πλευρό των επιμέρους κοινοτήτων στις διεκδικήσεις για τις περιουσίες και θα στηρίζει, στο πλαίσιο των δυνατοτήτων του, τα θύματα των πολιτικών διώξεων της εποχής⁴⁴. Πολλές φορές επίσης θα διαμαρτυρηθεί για αντιεβραϊκά μέτρα των Ελληνικών αρχών, αλλά και θα μεσολαβήσει εκπροσωπώντας τους Έλληνες Εβραίους έναντι της ελληνικής πολιτείας, του κράτους του Ισραήλ και των διεθνών θεσμών. Παράλληλα, συνέβαλε αποφασιστικά στην συνεργασία μεταξύ των προαναφερθέντων φορέων. Η διοίκηση των ισραηλιτικών κοινοτήτων δεν θα κατορθώσει όμως να αποφύγει την κριτική σχετικά με σειρά ενεργειών της.

⁴³ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης, κείμενο 139, σελ. 394-395

⁴⁴ Beze, E. (2019). Being Leftist and Jewish in Greece during the Civil War and its Aftermath: Constraints and Choices. *Historein*, 18(2), Article 2. §8-9

Συμμετοχή στις εκλογές.

Αρκετοί προβληματισμοί έχουν διατυπωθεί σχετικά με ζητήματα μεροληψίας και συγκαλυμμένου αποκλεισμού των Ελλήνων Εβραίων στις μεταπολεμικές εκλογικές διαδικασίες. Ήδη από τα τέλη του 1945, ο νομικός σύμβουλος της ΙΚΘ, Σαμ Ναχμίας έχει ενημερώσει την κοινότητα πως, όπως έχουν τα πράγματα, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης θα ψήφιζαν στις επικείμενες εκλογές σε ξεχωριστό εκλογικό τμήμα⁴⁵. Η ενημέρωση αυτή φαίνεται να προκάλεσε την άμεση κινητοποίηση της κοινότητας, η οποία έθεσε το ζήτημα στον υφυπουργό-Γενικό Διοικητή Κεντρικής Μακεδονίας, Χαράλαμπο Φραγκίστα, ο οποίος υποσχέθηκε να συζητήσει το ζήτημα ώστε να διασφαλίσει την δίκαιη κατανομή των Εβραίων ψηφοφόρων, στα ανάλογα εκλογικά τμήματα των ενοριών όπου ήταν καταγεγραμμένη η κατοικία τους⁴⁶. Ταυτόχρονα απευθύνθηκε και στον Νομάρχη Θεσσαλονίκης ο οποίος διαβεβαίωσε την ΙΚΘ πως θα συνέβαλε και ο ίδιος στην ίδια κατεύθυνση.

Λίγο αργότερα, τον Μάρτιο του 1946 εκπρόσωποι της ΙΚΘ μεταβαίνουν στην Αθήνα για συναντήσεις για διάφορα ζητήματα που απασχολούσαν την κοινότητα. Επιστρέφοντας, ενημερώνουν την κοινότητα ότι, με απόφαση του Υπ.Εξ., όλοι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, στις εκλογές του 1946, ενσωματώθηκαν στους υφιστάμενους καταλόγους ενός μόνο εκλογικού κέντρου, αυτού της Παναγούδας.⁴⁷ Αν και το εκλογικό τμήμα της ενορίας Παναγούδας δεν ήταν νεοσύστατο και ούτε ψήφισαν σε αυτό αποκλειστικά εβραίοι ψηφοφόροι⁴⁸, η απόφαση του Υπ.Εξ. θεωρήθηκε από την ΙΚΘ ως παραβίαση της μυστικότητας της ψήφου των μελών της. Κατόπιν τούτου, η κοινότητα προέβη σε έντονες αντιδράσεις και καταγγελίες, ακόμη και απειλές για αποχή από τις εκλογές. Οι ενέργειες αυτές πάντως δεν κατάφεραν να ανατρέψουν την υπουργική απόφαση.

⁴⁵ Θα ήταν σκόπιμο εδώ να διερευνηθεί η ακριβής ενημέρωση του νομικού συμβούλου καθώς, φαίνεται πως, επρόκειτο να συγκροτηθεί εκλογικό τμήμα αποκλειστικά για τους εβραίους εκλογείς, κάτι που όπως θα δειχθεί παρακάτω δεν ευσταθεί απόλυτα. Στο σημείο αυτό οφείλω να ευχαριστήσω την κυρία Κατερίνα Δέδε για τις πολύτιμες παρατηρήσεις της στο συγκεκριμένο κεφάλαιο

⁴⁶ Ναρ, Λ. (2017). *Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης (1945-1950)* [Μεταδιδακτορική μελέτη]. Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Σελ. 90-91

⁴⁷ Ναρ, Λ. (2017). *Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης (1945-1950)* [Μεταδιδακτορική μελέτη]. Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Σελ. 90-91

⁴⁸ Βλέπε Ελληνική Στατιστική Αρχή, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών 1936 και 1946 αντίστοιχα.

Ενώ οι Χριστιανοί της Θεσσαλονίκης ψήφισαν στα εκλογικά τμήματα της ενορίας κατοικίας τους, οι Θεσσαλονικείς Εβραίοι υποχρεώθηκαν να ψηφίζουν, ως «Άλλοι», σε ένα και μόνο εκλογικό τμήμα και μάλιστα με την Διεύθυνση Αλλοδαπών επιφορτισμένη με το έργο «παρακολούθησης» της ψήφου τους, για τυχόν κομμουνιστικές συμπάθειες⁴⁹. Φαίνεται μάλιστα ότι μέρος της κοινότητας έκανε εν τέλει την απειλή πραγματικότητα, απέχοντας από τις εκλογές, με την εφημερίδα «Ισραηλιτικόν Βήμα»⁵⁰, να επιδοκιμάζει την απόφασή τους.⁵¹ Διαφορετική ήταν η κατάσταση μερικούς μήνες αργότερα. Οι συνεχείς πιέσεις της ΙΚΘ και του ΚΙΣ απέδωσαν κάποιους καρπούς κι έτσι, με διαταγή του Υπουργού Εσωτερικών προς την Νομαρχία Θεσσαλονίκης οι Ισραηλίται της πόλης ψήφισαν με όρους ισοτιμίας στο δημοψήφισμα για την επιστροφή του βασιλιά Γεωργίου⁵².

Ανάλογα ζητήματα αναφέρονται και στις επόμενες εκλογές, του 1950. Μάλιστα, οι αντιδράσεις αυτήν την φορά έφτασαν έως και την άλλη όχθη του Ατλαντικού. Ο ίδιος ο πρέσβης της Ελλάδας στην Ουάσιγκτον, Β. Δενδραμής, σε σημείωμά του προς την Υπηρεσία Ενημέρωσης της Πρεσβείας έσπευσε να διαμεύσει είδηση πως οι Έλληνες Εβραίοι θα ψήφισαν σε ξεχωριστά εκλογικά τμήματα στις επικείμενες εκλογές της 05/03/1950⁵³. Σε αντίθεση με τα προαναφερθέντα η άποψη των Κ. Λάμψα και Ι. Σιμπή αναφέρει πως οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης υποχρεώθηκαν να ψηφίζουν σε ξεχωριστά εκλογικά τμήματα για δεκαετίες⁵⁴, κάτι που ουσιαστικά διαψεύδει τις πληροφορίες του Υπουργείου Εξωτερικών.

⁴⁹ Αντωνίου, Γ., & Χεκίμογλου, Ε. (2022). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 197

⁵⁰ Η εφημερίδα «Ισραηλιτικόν Βήμα» εκδίδεται από το 1945 έως το 1947 και έχει έδρα την Θεσσαλονίκη. Αν και βραχύβια, αποτελεί την μόνη Αριστερή Εβραϊκή εφημερίδα της εποχής. Η αντιπολιτευτική στάση της και η δυναμικότητά της την καθιστά σημαντικό τεκμήριο. Βλέπε και Μπεζέ, Ε. (2016). Εβραίοι αριστεροί και σιωνιστές στη μεταπολεμική Ελλάδα: Αποκλίσεις και συγκλίσεις (1945-1951). Στο Α. Μαχαίρα & Λ. Παπαστεφανάκη, *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε ανατολή και δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός* (σσ. 345–357). Ισνάφι.

⁵¹ Ναρ, Λ. (2017). *Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης (1945-1950)* [Μεταδιδακτορική μελέτη]. Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Σελ. 90-91

⁵² Ναρ, Λ. (2017). *Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης (1945-1950)* [Μεταδιδακτορική μελέτη]. Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Σελ. 90-91

⁵³ Βερέμης, Θ., & Κωνσταντοπούλου, Φ. (with Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας & Πανεπιστήμιο Αθηνών: Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης). (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών*. Καστανιώτης. Κείμενο 158, σελ. 420

⁵⁴ Λάμψα, Κ., & Σιμπή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 146

Ποινικές διώξεις δωσίλογων.

Την επαύριον της Απελευθέρωσης, τα αιτήματα τόσο της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου όσο και εκείνα των προσκείμενων στο ΕΑΜ δυνάμεων, επικεντρώνονταν στην ιδέα της «Εθνικής Νέμεσης», δηλαδή στην τιμωρία των δωσίλογων και των πάσης φύσεως συνεργατών των κατακτητών. Η πορεία της ποινικής δίωξης των δωσίλογων ενδιαφέρει για δύο λόγους: από τη μια πλευρά να εντοπιστεί εάν υπήρχαν συνέχειες στην μεταπολεμική διοίκηση του κράτους σχετικές με διαπλοκή των αρχών με συνεργάτες των κατακτητών και από την άλλη να διερευνηθεί η προστασία την οποία ο νομοθέτης θα επιφύλασσε στα κατεξοχήν θύματα των Ναζί στην χώρα μας, τους Εβραίους.

Η πρώτη πράξη εκτυλίσσεται αμέσως μετά την απελευθέρωση, οπότε η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Γ. Παπανδρέου με συμμετοχή⁵⁵ του ΕΑΜ, εκδίδει την υπ' αριθμόν 1 Συντακτική Πράξη (στο εξής Σ.Π.)⁵⁶. Στα άρθρα 1 και 2 της πράξης αυτής, προβλέπεται σειρά από περιπτώσεις που στοιχειοθετούν συνεργασία «μετά του εχθρού». Ανάλογη είναι η εικόνα και σε επόμενη συντακτική πράξη, την Σ.Π. 6/1945⁵⁷. Και στα δυο νομοθετήματα δεν γίνεται η παραμικρή αναφορά στη συμμετοχή στην εξόντωση του Εβραϊκού πληθυσμού της χώρας⁵⁸ ως προϋπόθεση στοιχειοθέτησης συνεργασίας με τις δυνάμεις Κατοχής. Ακόμη και όταν δηλώνονται ως συνεργάτες, όσοι «κατέδωκαν εις τον έχθρόν Έλληνας ή ξένους ύπηκόους», αυτό αφορά όσους δρούσαν στο πλαίσιο του εθνικού ή συμμαχικού αγώνα. Αυτό σημαίνει πρακτικά, πως όσοι κατέδιδαν Εβραίους, ενέπιπταν στις σαφώς, και ίσως σκοπίμως, πιο ασαφείς διατάξεις των άρθρων 5 της ΣΠ1 ή 4 της ΣΠ6. Οι διατάξεις αυτές αφορούσαν όλους όσους δεν ενέπιπταν στις διατάξεις του άρθρου 1, εφόσον η συνεργασία τους ήταν: «κατά τρόπον ανάξιον Έλληνας Πολίτου θίγοντα την εθνικήν αξιοπρέπειαν και διευκόλυνεν ουτω το έργον της Κατοχής»⁵⁹. Ο αντίκτυπος των παραπάνω γίνεται εμφανής αν ερευνηθεί κανείς τα βουλεύματα των ειδικών δικαστηρίων, η μεγάλη πλειοψηφία των οποίων, ειδικά στην περίπτωση των μεσεγγυούχων, είναι απαλλακτικά.

⁵⁵ Νομιμοποιητική κυρίως συμμετοχή.

⁵⁶ ΦΕΚ Α12/06-11-1944, Σ.Π. 1/1944, «Περί επιβολής ποινικών κυρώσεων κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού»

⁵⁷ ΦΕΚ Α12/20-01-1945

⁵⁸ Μαργαρίτης, Γ. (2005). *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες: Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας: Εβραίοι, Τσάμηδες*. Βιβλιόραμα. σελ. 70-72

⁵⁹ Βλέπε και παράρτημα νόμων

Μια ακόμη κοινή αναφορά των Συντακτικών Πράξεων που αξίζει να αναφερθεί είναι εκείνη που αφορά στην οικονομική συνεργασία πολιτών με τους κατακτητές. Έτσι, στους συνεργασθέντες με τον εχθρό περιλαμβάνονται και οι «*επί σκοπό πλουτισμού εκμεταλλευθέντες την μετά του εχθρού οικονομικής αυτών συνεργασίαν προκάλεσαν [sic] ζημίας εις τον Ελληνικόν Λαόν ή Ελληνας πολίτας και υπεβोधήθησαν ουσιωδώς την πολεμικήν του εχθρού προσπάθειαν*»⁶⁰. Η «Εθνική Νέμεσις» για τους πλουτίσαντες είχε όμως και αυτόνομη περιπέτεια, ξεκινώντας από τον ΑΝ 182/1945⁶¹. Τον Νοέμβριο του 1944, όταν ο τότε υπουργός Οικονομικών Αλ. Σβάλος, από τους συμμετέχοντες του ΕΑΜ στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας υπό τον Γ. Παπανδρέου, προετοίμασε σχέδιο νόμου, το οποίο θα ετίθετο υπόψιν του Υπ. Συμβουλίου. Την συζήτηση, όμως, του νομοσχεδίου πρόλαβαν οι εξελίξεις του Δεκεμβρίου 1944, οπότε το παραπάνω σχέδιο έμεινε «στο συρτάρι» για να επανέλθει από τον Υπ. Οικ. Γ. Σιδέρη της κυβέρνησης Ν. Πλαστήρα. Ωστόσο, η περιπέτεια της νομικής αντιμετώπισης των πλουτισάντων δεν σταματάει εκεί. Στις 12/01/1946 η κυβέρνηση εκδίδει τον Α.Ν. 823/1946⁶², απαντώντας σε παράπονα των φορολογουμένων, θεσπίζοντας ειδικά μέσα αναθεώρησης και τον ΑΝ 1040/1946⁶³, για να παρατείνει τις προθεσμίες αναθεωρήσεις υπό αυστηρές προϋποθέσεις. Λίγες μέρες μετά τις εκλογές της 31/05/1946 και πριν καν συγκληθεί η νέα Βουλή, η κυβέρνηση Κ. Τσαλδάρη δημοσιεύει νομοθετικό Διάταγμα (στο εξής Ν.Δ.) μειώνοντας δραστικά τις προϋποθέσεις του ΑΝ 1040/1946, καθώς και νέες ευνοϊκότερες δυνατότητες για τους πλουτίσαντες. Μάλιστα, το ΝΔ συζητήθηκε στη Βουλή στις 20/06/1947 αλλά δεν εκδόθηκε ποτέ ως νόμος, παρότι ίσχυε νομικά ήδη από την έκδοσή του ως ΝΔ. Το αποτέλεσμα ήταν από το ποσόν των 130 περίπου δισ. δραχμών που είχαν υπολογιστεί αρχικά, κατόπιν νέου υπολογισμού, που έλαβε υπόψη τον πληθωρισμό και τα ευνοϊκά μέτρα να αποδοθούν τελικά στο κράτος λιγότερα από 13 δισ δρχ.⁶⁴

Τέλος, ένα κεφάλαιο για την πολιτική του ελληνικού κράτους σχετικά με την απόδοση ευθυνών των δωσιλόγων και των ομοίων τους, δεν θα ήταν ολοκληρωμένο χωρίς αναφορά στην δίκη του μοναδικού εγκληματία πολέμου που δικάστηκε

⁶⁰ ΦΕΚ 12/06-11-1944, Σ.Π. 1/1944, Άρθρο 1, Εδάφιο ι'

⁶¹ ΑΝ 182/1945 (ΦΕΚ Α56/10-03-1945) «περί ειδικής φορολογίας των κατά την πολεμικήν περιόδον πλουτισάντων»

⁶² ΦΕΚ Α8/12-01-1946

⁶³ ΦΕΚ Α82/05-03-1946

⁶⁴ Καρατζόγλου, Γ. (2023). Μεσεγγυούχοι & Δωσιλόγοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο, Επίκεντρο. σελ. 412-414

μεταπολεμικά στην χώρα. Πρόκειται φυσικά για την δίκη του Δρ. Max Merten, το 1959. Το αρχικά καταδικαστικό αλλά στη συνέχεια απαλλακτικό αποτέλεσμα της δίκης Merten έρχεται να επιβεβαιώσει πέραν πάσης αμφιβολίας τις προτεραιότητες του μεταπολεμικού κράτους. Στις 13/02/1959, δύο μέρες μετά την έναρξη της δίκης, ψηφίζεται ο νόμος 3933/1959, «περί αναστολής διώξεως εγκληματιών πολέμου»⁶⁵. Το νομοθέτημα αυτό αναφέροντας, «*Αρξαμένης διώξεως Γερμανών υπηκόων φερομένων ως εγκληματιών πολέμου, υπό των δικαστικών αρχών της χώρας αυτών, αναστέλλεται η δίωξις εν Ελλάδι, [...], εξαιρουμένων των περιπτώσεων δια τας οποίας, οι κατηγορούμενοι κρατούνται εν Ελλάδι και έχουσι κατ' αυτών εκδοθή παρά ελληνικών δικαστικών συμβουλίων μέχρι της ισχύος του παρόντος παραπεμπτικά βουλευμάτα περί ών έχουσιν στην εφαρμογήν τα άρθρα 22 και 23 του νόμου 2058 του 1952.*», ουσιαστικά φωτογραφίζει τον μοναδικό Γερμανό υπήκοο υπόδικο, Max Merten. Ωστόσο, λίγους μήνες αργότερα, στις 05/03/1959 και ενώ ο Max Merten έχει καταδικαστεί αρχικά σε 162 έτη κάθειρξη, τα οποία συγχωνεύθηκαν στη συνέχεια σε 25 έτη, για 13 κατηγορίες, υιοθετείται το Ν.Δ. 4016/1959 «περί εκκαθάρισεως του θέματος των εγκληματιών πολέμου»⁶⁶, το οποίο με μια ακόμη φωτογραφική διάταξη προσέφερε γενική αμνηστία σε όλους τους Γερμανούς υπηκόους που είχαν καταδικαστεί ως εγκληματίες πολέμου. Ουσιαστικά τον εξής έναν, τον Max Merten, που τελικά αποφυλακίζεται στις 05/12/1959 και απελαύνεται στην Γερμανία.

Φαίνεται λοιπόν πως ενδεικτικά στοιχεία της ελληνικής πολιτικής της μεταπολεμικής περιόδου είναι η απόρριψη της ένστασης της ΙΚΘ για την απαλλαγή Merten που ακολούθησε, αλλά και η ίδια η υιοθέτηση του ΝΔ 4016/1959, που είχε σαν αποτέλεσμα την αποφυλάκιση του μοναδικού εγκληματία πολέμου που δικάστηκε μεταπολεμικά στην Ελλάδα. Η Ελληνική κυβέρνηση, στην ουσία ίδιας πολιτικής κατεύθυνσης από το 1952 έως το 1964, πρόταξε τα συμφέροντα που θεωρούσε πως εξυπηρετούσαν το κράτος, δηλαδή μια σειρά συμφωνιών με την Γερμανία, μεταξύ αυτών και τη συμφωνία για τους περίφημους Gastarbeiter, τους Έλληνες μετανάστες που θα εργάζονταν ως εργάτες στην μεταπολεμική Γερμανία έναντι της δικαίωσης του Εβραϊκού πληθυσμού της χώρας. Ο νόμος 3933/1959 και το Ν.Δ. 4016/1959 ισχύουν έως σήμερα.

⁶⁵ ΦΕΚ Α31/19-02-1959

⁶⁶ ΦΕΚ Α237/03-11-1959

Το ζήτημα των περιουσιών.

Αν το μεταπολεμικό κράτος, διαχειρίστηκε τα ζητήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω, με τρόπο σχετικά αναίμακτο σε συνδυασμό με παράλληλα προβλήματα που ανέκυπταν, κάτι τέτοιο δεν ισχύει για την παρούσα ενότητα. Η διαχείριση της ακίνητης περιουσίας, τόσο των ιδιοκτητών όσο και των χιλιάδων μισθωμένων από Εβραίους αστικών ακινήτων (σπίτια, μαγαζιά)⁶⁷, που εγκατέλειψαν οι Έλληνες Εβραίοι ως συνέπεια των διωγμών, αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα που απασχόλησε την Ελλάδα για πολλά χρόνια μετά την απελευθέρωση και με πρωταγωνιστές ομάδες αντιμαχόμενων συμφερόντων.

Ένας από τους πιο αντιεβραϊκούς νόμους των πρώτων μεταπολεμικών ετών θεωρείται ο Α.Ν. 484/1945⁶⁸, της κυβέρνησης Π. Βούλγαρη. Ο νόμος αυτός, εκ πρώτης όψεως, φαίνεται να αποσκοπεί στην προσωρινή αντιμετώπιση του ζητήματος των αστέγων που άφησε πίσω του ο πόλεμος, συμπεριλαμβανομένων των προσφύγων από την Βουλγαροκρατούμενη ζώνη, πολλοί από τους οποίους είχαν καταλάβει από το 1943 κάποια από τα σπίτια και τα καταστήματα των Εβραίων. Αφορούσε επίσης το ζήτημα της στελέχωσης του κράτους με δημοσίους λειτουργούς. Ωστόσο, οι αρνητικές επιπτώσεις και συνέπειες του νόμου έγιναν σύντομα εμφανείς. Η επιτροπή Στεγάσεως παραχωρούσε, δυνάμει του άρθρου 17, στους επιζήσαντες Εβραίους κάποια δωμάτια στο ίδιο τους το σπίτι, ενώ υπήρχαν καταγγελίες πως οι ιδιοκτήτες που διεκδικούσαν τις περιουσίες τους δέχονταν επιθέσεις προκειμένου να τα εγκαταλείψουν⁶⁹. Χαρακτηριστικό της κατάστασης είναι και το παρακάτω απόσπασμα από μια έκθεση του Ασέρ Μωυσή⁷⁰.

*«Αναφέρω το ακόλουθο χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ο γνωστός
αιμίμηστος δικηγόρος της Θεσσαλονίκης Yomtov Yacoel⁷¹ που συνελήφθη
στην Αθήνα με όλη την οικογένειά του και τους συγγενείς του,*

⁶⁷ Μπουρούτης, Α. (2022). Η συμμετοχή της Ελλάδας στους διεθνείς οργανισμούς και οι εβραϊκές περιουσίες. Στο Γ. Αντωνίου & Ε. Χεκίμογλου, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας* (σσ. 191–200).

⁶⁸ ΦΕΚ Α198/ 30-07-1945

⁶⁹ Ισραηλτικό Βήμα, Αρ. φύλλου 16, 15/03/1946. Ένας από αυτούς είναι και ο πρώτος διευθυντής της εφημερίδας Ζάκ Λεβή

⁷⁰ Αταξινόμητο Αρχείο ΚΙΣ-ΟΠΑΙΕ (και ΚΣΑ 245-30), Αδημοσίευτη έκθεση του Ασέρ Μωυσή, «The problem of the abandoned Jewish properties in Greece», 15 Νοεμβρίου 1945, όπως δημοσιεύεται στο «Η ζωή απ' την αρχή», σελ. 137.

⁷¹ Ο Yomtov Yacoel υπήρξε πριν τον πόλεμο, ο νομικός σύμβουλος της ΙΚΘ.

δεκατέσσερα συνολικά άτομα, από την προδοτική συνεργασία ενός Αρμένιου που ονομαζόταν Μποντουριάν, απελάθηκε στην Πολωνία όπου μόνο μια νεαρή συγγενής του διέφυγε την εξόντωση και επέζησε και ενώ έχει ήδη επιστρέψει στη Θεσσαλονίκη, βρήκε εγκατεστημένη με γερμανική επίταξη στο σπίτι της στην οδό Αμαλίας την οικογένεια του εμπόρου Μποντουριάν. Δεδομένου λοιπόν ότι σύμφωνα με τους ελληνικούς κανόνες αυτό το κορίτσι, όντας μόνο του, δεν μπορεί να ζητήσει την εγκατάστασή του σε τόσο μεγαλύτερο χώρο από αυτόν που της χρειάζεται, δηλαδή ένα δωμάτιο του διαμερίσματος, είναι υποχρεωμένη, δυστυχώς, να συγκατοικήσει με την οικογένεια του δήμιου της οικογένειάς της, που προστατευόταν από τις γερμανικές αρχές, και συνεχίζει να προστατεύεται από τότε από τους νόμους της ανεξάρτητης Ελλάδας.»

Στα παραπάνω συνηγορεί και η Π. Χατζαρούλα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει:

«ενώ άστεγοι κοιμούνται σε συναγωγές, υπό την ανοχή των αρχών συνεχίζουν να δικαιώνονται οι μεσεγγυούχοι και δεν τηρούνται οι αποφάσεις σύμφωνα με τις οποίες παραχωρείται ένα δωμάτιο της κατοικίας στους ιδιοκτήτες τους. Δυο τέτοια κρούσματα σημειώνονται κατά τον Ιούνιο του 1947. Ακόμη και με όπλο έχουν απειληθεί επιζώντες που προσφεύγουν στην δικαιοσύνη για να πάρουν πίσω την ιδιοκτησία τους»⁷².

Αντίθετα, ένας νόμος με φαινομενικά αρκετά ευνοϊκές διατάξεις είναι ο Α.Ν. 808/1945⁷³, της κυβέρνησης Θ. Σοφούλη⁷⁴. Ο νόμος αυτός, ορίζει πως με την κοινοποίηση δήλωσης του νόμιμου ιδιοκτήτη ή των κληρονόμων εβραϊκής περιουσίας που ενέπιπτε στις διατάξεις των Ν. 205/1943 και 1180/1944 αίρεται αυτοδίκαια και χωρίς κάποια άλλη ενέργεια, η διαχείριση από τους διορισμένους μεσεγγυούχους, με την παρακράτηση υπέρ του κράτους να αυξάνεται στο 10% (από 5% που προβλεπόταν από τον Α.Ν. 2/1944) της αξίας της περιουσίας. Οι διαχειριστές όφειλαν να αποδώσουν την εν λόγω περιουσία εντός δεκαπέντε ημερών μαζί με λεπτομερή απολογισμό της

⁷² Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Σελ. 103

⁷³ ΦΕΚ Α324/ 31-12-1945

⁷⁴ Σημειώνεται, στο μεταξύ, πως λόγω των έκρυθμης πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε, έχουν μεσολαβήσει άλλες 4 κυβερνήσεις, μέχρι την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Θ. Σοφούλη.

διαχείρισής τους και η μη συμμόρφωση τους, σύμφωνα με το άρθρο 6, επέσυρε ποινή φυλάκισης πέντε ετών. Ωστόσο, υποβλήθηκαν ελάχιστες μόνο αναφορές. Επίσης, στις διατάξεις του νόμου, δικαιούχος θεωρούταν κάθε φυσικό πρόσωπο με συγγένεια έως τετάρτου βαθμού. Στον ίδιο νόμο μάλιστα βρίσκεται, στο άρθρο 9, μια αναφορά, που δεν θα είναι η τελευταία, για έναν οργανισμό που «δύναται» να ιδρυθεί με ΒΔ και ο οποίος θα αναλάμβανε την συγκέντρωση, απογραφή, διοίκηση, διαχείριση και απόδοση των περιουσιών.

Το νομοθέτημα, αν και φαίνεται ευεργετικό, σκιάστηκε γρήγορα από το κλίμα που είχε καλλιεργηθεί στις Ελληνικές αρχές, οι οποίες μάλιστα ήταν στελεχωμένες σε έναν βαθμό από πρώην συνεργάτες των Ναζί⁷⁵. Οι επιτροπές που διορίζε η ΥΔΙΠ για τις πραγματογνωμοσύνες στα Εβραϊκά καταστήματα αποτελούνταν κυρίως από υπάλληλους δημοσίων υπηρεσιών. Επρόκειτο, κατά βάση, για υπαλλήλους της Εφορίας, του Υπουργείου Ταχυδρομείων, Τηλεγράφων και Τηλεφώνων (Τ.Τ.Τ.), του Ι.Κ.Α., αλλά και αξιωματικούς των ενόπλων δυνάμεων ή της χωροφυλακής. Πολλοί από τους παραπάνω διατήρησαν τις θέσεις τους μεταπολεμικά και αποτέλεσαν έναν πυρήνα αντίδρασης στην επιστροφή των περιουσιών⁷⁶.

Το κλίμα αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δίνονται συνεχώς νέες παρατάσεις και αναβολές στις εκδικάσεις των υποθέσεων, δημιουργώντας μια, εν αναμονή, κατάσταση όπου είχε γίνει κανόνας, οι Ελληνικές αρχές και οι τωρινοί ιδιοκτήτες (holders) να μην πληρώνουν ενοίκιο για την χρήση και να μην φαίνεται καμία διέξοδος ρύθμισης της κατάστασης. Δίνονταν ακόμη και αναστολές στην εκτέλεση ειλημμένων αποφάσεων με τις «ευλογίες» του Υπουργείου Δικαιοσύνης⁷⁷, καθιστώντας ουσιαστικά τον νόμο, σε σημαντικό βαθμό, ανενεργό. Τόσο σημαντικό που, σύμφωνα με έρευνα του Στ. Δορδανά, το 91% των αποφάσεων για επανεγκατάσταση των ιδιοκτητών στα

⁷⁵ Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α')*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. σελ. 101-103

⁷⁶ Καβάλα, Μ., & Κορνέτης, Κ. (2017). Ο Ελληνικός κρατικός μηχανισμός και η διαχείριση των εβραϊκών περιουσιών της Θεσ/νίκης. Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας* (σσ. 125–139). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. σελ. 130

⁷⁷ Τηλεγράφημα του ΚΙΣ προς την κυβέρνηση, πολιτικούς αρχηγούς και την δικαιοσύνη, 21/02/1947, Αρχείο ΚΙΣ, όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Εικόνα 6

καταστήματα τους παρέμεναν ανεφάρμοστες διότι τα υπουργεία Δικαιοσύνης και Οικονομικών παρενέβαιναν υπέρ των μεσεγγυούχων⁷⁸.

Μάλιστα, η ψήφιση του νόμου αυτού στάθηκε αφορμή για την ανάδειξη ενός σημαντικού ζητήματος, της σωματειακής οργάνωσης των μεσεγγυούχων. Οι μεσεγγυούχοι αποτελούσαν κρίσιμο μέγεθος χιλιάδων ανθρώπων⁷⁹ με δυνατότητα άσκησης πίεσης. Πολλοί από αυτούς ήταν πρόσφυγες από την Βουλγαροκρατούμενη ζώνη⁸⁰. Στις 18/8/1943, λίγες μέρες μετά την τελευταία αποστολή προς το στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσβιτς, ιδρύουν σωματείο με πρωτοβουλία του εμπόρου Σάββα Σάββα, ο οποίος ορίζεται προσωρινός πρόεδρος της Διοικούσας Επιτροπής του υπό ίδρυση σωματείου⁸¹, το Σωματείο Μεσεγγυούχων Ισραηλιτικών Καταστημάτων Θεσσαλονίκης (στο εξής ΣΜΙΚ), μέσω του οποίου έθεταν ζήτημα ίδιων δικαιωμάτων επί των μισθωμάτων και ακινήτων. Μετά την Συμφωνία της Βάρκιζας αρχίζει και η περίοδος που έμεινε γνωστή ως «Λευκή Τρομοκρατία» με χαρακτηριστικό της γνώρισμα τον διαχωρισμό του πληθυσμού με βάση την έννοια της «Εθνικοφροσύνης». Τους επόμενους μήνες χιλιάδες πολίτες, κυρίως Αριστεροί και μέλη εθνοτικών ομάδων, θα βρεθούν στο στόχαστρο σκληρότατων διώξεων από τις αρχές. Την μοναδική αυτή ευκαιρία δεν θα αφήσουν ανεκμετάλλευτη οι μεσεγγυούχοι, οι οποίοι υπό τον μανδύα των «Εθνικοφρόνων» αναθάρρησαν και ανασυγκροτήθηκαν με σκοπό να προασπίσουν τα συμφέροντά τους έναντι των λίγων επιβιωσάντων Εβραίων που ήδη επέστρεφαν στην χώρα⁸².

Όσον αφορά τον Α.Ν. 808/1945, το ΣΜΙΚ, πίεζε για αναστολή του Α.Ν. και τροποποίηση των διατάξεών του έτσι ώστε να εμπίπτουν σε αυτόν μόνο εξ αίματος συγγενείς έως δευτέρου βαθμού. Φαίνεται μάλιστα πως το ΣΜΙΚ πέτυχε κάποιες

⁷⁸ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 139

⁷⁹ Βλέπε «Υπόμνημα Εμπόρων και Επαγγελματιών, κατόχων Ισραηλιτικών καταστημάτων, κενών, αποβιωσάντων Ισραηλιτών εν τη εξορία, Θεσ/νικης» όπως παρατίθεται αυτούσιο στο: Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης. Σελ. 199-202

⁸⁰ Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). *Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961*. Ποταμός. σελ. 115

⁸¹ Καρατζόγλου, Γ. (2023). *Μεσεγγυούχοι & Δωσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο, Επίκεντρο*. Σελ. 126

⁸² Mark Mazower, «Οι συνέπειες του Διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης» στο Μπενβενίστε, Ρ., & Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού. (1998). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)*. Βάνιας. Σελ. 56

τουλάχιστον αναβολές εφαρμογής του νόμου όπως προκύπτει από το γεγονός ότι ο πρόεδρος του ΚΙΣ, Ασέρ Μουσής, σε συνεδρίαση του συμβουλίου, υπερασπίζεται την απόφασή του να συμφωνήσει με τα αιτήματα του ΣΜΙΚ ως στρατηγική κίνηση με σκοπό να μην καταργηθεί τελείως ο νόμος⁸³. Επίσης, η εφημερίδα «Ισραηλιτικόν Βήμα» της Θεσσαλονίκης αρθρογραφεί, με αφορμή αναβολή εφαρμογής του νόμου, αναφέροντας πως με κάποιον τρόπο άλλαξε γνώμη το Υπουργείο για την επιβολή του παραπάνω νόμου. Αναφέρεται επίσης πως πιθανότατα συνετέλεσαν σε αυτό, οι μεσεγγυόχοι με τους πολιτικούς παράγοντες που διαθέτουν, την ισχύ τους, το χρήμα και τις ψήφους τους⁸⁴. Η ίδια εφημερίδα, λίγους μήνες πριν, κατάγγελλε ονομαστικά τον ίδιο τον υπουργό Βορείου Ελλάδος, Μερεντίτη, για μεροληπτική συμπεριφορά. Χαρακτηριστικά γράφει: «Ο κ. Μερεντίτης, ο οποίος τόσο πρόθυμα δέκτηκε την επομένη της γενικής τους συνελεύσεως τους μεσεγγυόχους των Ισραηλιτικών καταστημάτων, εξεδήλωσε σήμερα την πρόθεσή του να παρακωλύσει την εφαρμογή του νέου νόμου, αρνηθείς κατηγορηματικά να δεχτεί το συμβούλιο της κοινότητάς μας.»⁸⁵ Ακόμη και τον Φεβρουάριο του 1947, το ΚΙΣ συνεχίζει σε τηλεγράφημά του προς τους πολιτικούς θεσμούς να ζητά την εκτέλεση του νόμου⁸⁶.

Παρά τα ζητήματα που ανέκυψαν από τον νόμο 808/1945, η κυβέρνηση Σοφούλη μάλλον “θεώρησε” πως επέλυσε το ζήτημα της παραμονής των διορισμένων μεσεγγυούχων στις Εβραϊκές περιουσίες. Έναν μήνα περίπου μετά την έκδοση του 808/1945, στις 22/01/1946, κι ενώ τα προβλήματα του τελευταίου έχουν αρχίσει να γίνονται εμφανή⁸⁷, η κυβέρνηση προχωρά στην ψήφιση ενός άλλου εμβληματικού νόμου, το περιεχόμενο του οποίου είχε ήδη επεξεργαστεί, όπως φαίνεται και η

⁸³ Αρχείο ΚΙΣΕ 300, αρ. εγγράφου 170, Πρακτικά Έκτακτης Συνεδρίασης 02/03/1946 όπως δημοσιεύεται στο: Πατρικίου, Α. (2017). Το ζήτημα των εβραϊκών περιουσιών στο Ισραηλιτικόν Βήμα της Θεσσαλονίκης (1945-1947). Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας*. (σσ. 153–165). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης σελ. 162

⁸⁴ Ισραηλιτικόν Βήμα, αρ. φύλλου 35, 26/07/1946

⁸⁵ Ισραηλιτικόν Βήμα, 11/01/1946 όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). Η Ζωή Απ’ Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948). Αλεξάνδρεια. σελ. 140

⁸⁶ Τηλεγράφημα του ΚΙΣ προς την κυβέρνηση, πολιτικούς αρχηγούς και την δικαιοσύνη, 21/02/1947, Αρχείο ΚΙΣ, όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ’ Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Εικόνα 6

⁸⁷ Βλέπε χαρακτηριστικά άρθρο του Ισραηλιτικού Βήματος 23/02/1946 με τίτλο «Όπως ο νόμος 808;» όπου διαβάζουμε: «Έχοντας υπ’ όψη μας την τύχη του 808, και το γεγονός πως το κράτος δεν επιστρέφει σήμερα τις περιουσίες των δικαιούχων που ζούνε, η ψήφιση του νέου νόμου μας φαίνεται λίγο ύποπτη»

κυβέρνηση Π. Βούλγαρη μερικούς μήνες νωρίτερα⁸⁸. Πρόκειται για τον ΑΝ 846/1946⁸⁹, ο οποίος προκάλεσε αντιδράσεις στους κόλπους της κοινότητας ήδη από την ψήφισή του με την εφημερίδα «Ισραηλιτικόν Βήμα» να γράφει ένα μήνα μετά την δημοσίευση του νόμου ότι «Έχοντας υπ' όψη μας την τύχη του 808, και το γεγονός πως το κράτος δεν επιστρέφει σήμερα τις περιουσίες των δικαιούχων που ζούνε, η ψήφιση του νέου νόμου μας φαίνεται λίγο ύποπτη»⁹⁰. Ο νόμος όριζε πως για τις εβραϊκές περιουσίες των οποίων οι νόμιμοι ιδιοκτήτες θανατώθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου, συνεπεία φυλετικών διωγμών και για τις οποίες δεν υπάρχουν κληρονόμοι έως τετάρτου βαθμού, δεν ισχύει το κληρονομικό δικαίωμα του κράτους που προβλέπεται από το άρθρο 12 του Ν.2310/1920⁹¹. Οι περιουσίες αυτές αποκαλούνται «σχολάζουσες». Οι ως άνω περιουσίες θα περιέρχονταν σε Νομικό Πρόσωπο, το οποίο θα τις διαχειριζόταν υπέρ της περιθάλψης και αποκατάστασης των Εβραίων της Ελλάδας. Ο νόμος, βέβαια δεν ιδρύει ο ίδιος, το Ν.Π. αντίθετα, προβλέπει την ίδρυσή του με Βασιλικό Διάταγμα. Οι περιπέτειες όμως αυτού του Β.Δ. θα διαρκέσουν για ακόμη τρία χρόνια, αφού οι Ελληνικές κυβερνήσεις αν και πολλές φορές δεσμευτήκαν για την άμεση ίδρυσή του νομικού αυτού προσώπου⁹², προέβαλαν συνεχώς κολλήματα

⁸⁸ Βλ. Απόφαση υπουργικού Συμβουλίου 24/08/1945 όπως δημοσιεύεται στο: Βερέμης, Θ., & Κωνσταντοπούλου, Φ. (με Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας & Πανεπιστήμιο Αθηνών: Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης). (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών*. Καστανιώτης. Κείμενο 123, Σελίδα 370.

«Η Ελληνική κυβέρνηση, μη επιθυμούσα να ωφεληθή οπωσδήποτε εκ της διάξεως ην υπέστησαν οι Εβραίοι υπό των εχθρικών Αρχών κατοχής, απεφάσισεν όπως παν περιουσιακόν στοιχείον όπερ θα περιήρχετο εις το ελληνικόν Κράτος, ως εξ αδιαθέτου κληρονόμον των Εβραίων οίτινες απεβίωσαν εις τα στατόπεδα συγκεντρώσεως άνευ νομίμων κληρονόμων, μη αποτελέσει αντικείμενον της γενικής κρατικής περιουσίας, αλλά διατεθή τούτο υπέρ ειδικών φιλανθρωπικών σκοπών, προβλεπομένης της υπό τούτο πληρώσεως κυρίως των αναγκών του εβραϊκού στοιχείου».

⁸⁹ ΦΕΚ Α17/ 22-1-1946

⁹⁰ Ισραηλιτικόν Βήμα, 23/02/1946, άρθρο: «Όπως ο νόμος 808;»

⁹¹ Λίγο μετά την έκδοση του ΑΝ 846/1946 εκδίδεται και ο νέος αστικός κώδικας (βλ. ΦΕΚ Α164/ 23-02-1946) με τον οποίον καταργούνται οι διατάξεις του 2310/1920.

⁹² Βλέπε για παράδειγμα Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών*. Καστανιώτης, κείμενο 124. σελ. 370-371. Δήλωση Κ. Τσαλδάρη προς τον πρόεδρο του ΚΙΣ, Ασέρ Μωσή 24/05/1946. «Οι νόμοι 2/1944, 337 και 808/1945, για άρση της κατάσχεσης και απόδοση των εβραϊκών περιουσιών, θα εφαρμοστούν με αίσθηση δικαίου. Ο Οργανισμός Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών Ελλάδος που προβλέπει ο νόμος 846 θα τεθεί σε ισχύ, το συντομότερο δυνατόν, για την αρωγή των εβραίων που υπήρξαν θύματα των διωγμών.»

με την ψήφισή του Βασιλικού Διατάγματος⁹³. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το παρακάτω περιστατικό:

Στις 09/12/1946, ο A.L. Easterman, πολιτικός γραμματέας του Βρετανικού τμήματος του Παγκόσμιου Εβραϊκού Κογκρέσου (W.H.C.), συναντήθηκε με τον πρωθυπουργό, Κ. Τσαλδάρη, στο Ξενοδοχείο «Πλάζα» της Νέας Υόρκης και συζήτησαν για τα ζητήματα των Ελλήνων Εβραίων. Για άλλη μια φορά ο Έλληνας Πρωθυπουργός φάνηκε, σε γενικές γραμμές, πρόθυμος να βοηθήσει στην επίλυση των προβλημάτων που ταλάνιζαν τους Έλληνες Εβραίους. Εκεί που προέκυψαν προβλήματα σύμφωνα με το υπόμνημα του Easterman ήταν όταν ζητήθηκε από τον Τσαλδάρη να επιτρέψει την ελεύθερη είσοδο στην χώρα Εβραίων από την Ευρώπη που θα μετανάστευαν προς την Παλαιστίνη και όταν ζητήθηκε να υπάρξουν διευκολύνσεις σε Έλληνες Εβραίους που ζούσαν στο εξωτερικό να μεταφέρουν την αξία των περιουσιών τους. Οι προβληματισμοί του Τσαλδάρη μας δίνουν μια ξεκάθαρη εικόνα των προβλημάτων που αντιμετώπιζε η χώρα εκείνη την στιγμή. Όπως υποστήριξε, αν η κυβέρνηση επέτρεπε την ελεύθερη διόδο των Εβραίων προς την Παλαιστίνη θα ερχόταν πιθανόν σε σύγκρουση με τα αγγλικά συμφέροντα στην περιοχή, γεγονός που θα στερούσε την εθνική κυβέρνηση από τον πολυτιμότερο σύμμαχό της και ουσιαστικά εγγυητή της εξουσίας της. Αν πάλι επέτρεπε την μεταφορά της αξίας Εβραϊκών περιουσιών στο εξωτερικό θα έχανε κεφάλαια, πολύτιμα για την χρεωκοπημένη χώρα.⁹⁴

Οι παραπάνω προβληματισμοί του Κ. Τσαλδάρη, αν και θα είχαν αρνητικά αποτελέσματα για τους επιζώντες Εβραίους της χώρας, μπορούν να χαρακτηριστούν εύλογοι λόγο της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στην χώρα. Αυτό, όμως που δηλώνει με τον πλέον εξόφθαλμο τρόπο την πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων της εποχής είναι ό,τι ακολουθεί στο υπόμνημα του A.L. Easterman. Στο τέλος της συνάντησής τους ο Τσαλδάρης φαίνεται να δεσμεύτηκε να επιλύσει άμεσα

⁹³ Βλέπε Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. κείμενο 131. σελ. 380-381. Όπου ο A. Easterman, πολιτικός γραμματέας του WJC γράφει προς τον Έλληνα Πρέσβη στο Λονδίνο σχετικά με την ανησυχία του WJC σχετικά για τον AN846/1946, ο οποίος εκδόθηκε 22/1/1946 αλλά σύμφωνα με τον συγγραφέα, 1 χρόνο μετά (Μάρτιο 1947) ακόμα δεν έχει τεθεί σε ισχύ λόγω κωλυσιεργίας εκ μέρους του Υπ. Οικ.

⁹⁴ «Υπόμνημα για την συνομιλία του A.L. Easterman με τον κ. Τσαλδάρη, πρωθυπουργό της Ελλάδας, στο ξενοδοχείο Πλάζα, στην Νέα Υόρκη, Δευτέρα, 09/12/1946», AJA (American Jewish Archives), H16/3

το ζήτημα των περιουσιών καθώς και να μεταβιβάσει, μέσω του Έλληνα πρεσβευτή στο Λονδίνο, πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση των Ελλήνων Εβραίων ώστε να διευκολυνθεί η συνεργασία της Ελλάδας με το WJC⁹⁵. Ωστόσο, τρεις μήνες αργότερα, από επιστολή του Easterman στον Έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο προκύπτει πως καμία ενέργεια δεν είχε γίνει εκ μέρους του Έλληνα Πρωθυπουργού⁹⁶. Ακόμη, όμως, και ένα χρόνο μετά την συνάντηση καμία πρωτοβουλία δεν είχε παρθεί εκ μέρους της Ελληνικής κυβέρνησης. Στις 11/09/1947 ο πρόεδρος του WJC Stephen Wise απευθύνθηκε προς εύρεση λύσης στον πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Ελλάδα Lincoln McVeagh, όταν στην κυβέρνηση βρισκόταν ένα σχήμα ευρείας αποδοχής υπό τον Θ. Σοφούλη. Στην επιστολή του ο Wise επανέφερε το ζήτημα ιδρύσεως του ΟΠΑΙΕ⁹⁷. Ταυτόχρονα, παρατηρούνται σημαντικές πιέσεις που ασκούνταν στον πρωθυπουργό, Κ.Τσαλδάρη, κυρίως από τον πρέσβη των ΗΠΑ και από δημοσιεύματα του New York Times περί αντισημιτισμού στην Ελλάδα, λόγω της εμπλοκής των ΗΠΑ στον ελληνικό εμφύλιο⁹⁸.

Ενδιαφέρον έχει και η στάση του αρμόδιου Υπουργού Οικονομικών, Χ. Μπιστιδή, ο οποίος σε επιστολή του προς τον πρωθυπουργό, Θ. Σοφούλη, αναφέρει δημοσίευμα του πρακτορείου ειδήσεων «Ρόιτερ» και ζητά από τον πρωθυπουργό να προβεί σε δηλώσεις σχετικά με τις Εβραϊκές περιουσίες που, παρά την σχετική νομοθεσία, δεν έχουν ακόμη επιστραφεί. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως ο υπουργός δεν αμφισβητεί τα δημοσιεύματα του «Ρόιτερ», ούτε καν τονίζει τις προσπάθειες του υπουργείου προς επίλυση του ζητήματος, παρά μόνο γράφει με κυνισμό πως «το ζήτημα τούτο κατέστη αντικείμενο κομματικής συναλλαγής μεταξύ των

⁹⁵ Βλέπε και «Υπόμνημα για την συνομιλία του A.L. Easterman με τον κ. Τσαλδάρη, πρωθυπουργό της Ελλάδας, στο ξενοδοχείο Πλάζα, στην Νέα Υόρκη, Δευτέρα, 09/12/1946», AJA (American Jewish Archives), H16/3

⁹⁶ Βερέμης, Θ., & Κωνσταντοπούλου, Φ. (with Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας & Πανεπιστήμιο Αθηνών: Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης). (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών*. Καστανιώτης. Κείμενο 131. Σελ. 380

⁹⁷ Βλέπε Επιστολή ραβίνου Stephen S. Wise, προέδρου του WJC στον πρέσβη των ΗΠΑ στην Ελλάδα Lincoln McVeagh, 11/09/1947, AJA H167/3 όπως δημοσιεύεται στο: Λάμνα, Κ., & Συμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 148-151

⁹⁸ Hebrew Union College/ World Jewish Congress/ Greece/ Letter from Joel Fisher to AJDC Paris όπως δημοσιεύεται στο: Bowman, S. (2009). *The agony of Greek Jews: 1940-1945*. Stanford University Press. Σελ. 214

διάφορων πολιτικών μερίδων»⁹⁹. Οι αντιδράσεις ήταν τόσο έντονες που η κυβέρνηση Θ. Σοφούλη¹⁰⁰ εκδίδει, εν είδει μεταβατικής διάταξης, την απόφαση υπ' αριθμόν 265716/706, της 15/10/1947¹⁰¹. Με την απόφαση αυτή ορίζεται το Κ.Ι.Σ., υπό την εποπτεία της Κ.Υ.Δ.Ι.Π ως προσωρινός διαχειριστής των εγκαταλελειμμένων εβραϊκών περιουσιών, μέχρι να δημοσιευθεί το σχετικό Βασιλικό Διάταγμα¹⁰². Ακόμα και η μεταβατική αυτή λύση, όπως αποδείχτηκε, ήταν αρκετά μακριά από την οριστική επίλυση του ζητήματος. Αντιθέτως, μέρος της κοινότητας εξέλαβε την απόφαση ως απόπειρα του κράτους να απαλλαγεί από το βάρος της διαχείρισης μιας κατάστασης για την οποία εν μέρει έφερε και το ίδιο ευθύνη. Παράλληλα θεωρήθηκε προσπάθεια μεταβίβασης μιας νέας ευθύνης στις Εβραϊκές κοινότητες¹⁰³ και μάλιστα μόνο εν μέρει, εφόσον στην τελευταία παράγραφο της απόφασης υπάρχει διάταξη με την οποία προστατεύονται όσοι έχουν ήδη εγκατασταθεί στα Εβραϊκά ακίνητα έως τις 30/9/1947. Στις περιπτώσεις αυτές το ΚΙΣ δεν μπορεί να εκδιώξει τους προαναφερθέντες εγκατεστημένους παρά μόνον με σχετική άδεια από επιτροπή γνωμάτευσης και μόνο για καθυστέρηση μισθωμάτων¹⁰⁴.

Οι καθυστερήσεις και τα κωλύματα δεν σταμάτησαν με την νέα χρονιά. Αντίθετα, έγιναν μάλλον περιπλοκότερα. Τον Μάιο του 1948, με την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ και την έναρξη των εχθροπραξιών¹⁰⁵, το Εβραϊκό Εθνικό Ταμείο (ΕΕΤ)¹⁰⁶ κατέσχε περιουσίες Ελλήνων πολιτών στην Παλαιστίνη, «με τρόπο που

⁹⁹ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. κείμενο 124. σελ. 370-371

¹⁰⁰ Έχουν μεσολαβήσει άλλα 4 κυβερνητικά σχήματα όταν ο Θ. Σοφούλης ορκίζεται και πάλι πρωθυπουργός τον Σεπτέμβρη του 1947

¹⁰¹ ΦΕΚ Β164/ 30-10-1947

¹⁰² Μούλιας, Χ. (2015). *Η Εβραϊκή Παρουσία στην Πάτρα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος.

¹⁰³ Ισραηλιτικόν Βήμα, «Η Τορπίλλα», αρ. φ. 31/10/1947 όπως δημοσιεύεται στο: Πατρικίου, Α. (2017). Το ζήτημα των εβραϊκών περιουσιών στο Ισραηλιτικόν Βήμα της Θεσσαλονίκης (1945-1947). Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας*. (σσ. 153–165). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. σελ. 164

¹⁰⁴ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. κείμενο 138. σελ. 393-394.

¹⁰⁵ Για την ιδιαίτερη σχέση της Ελλάδας με το Ισραήλ βλέπε παρακάτω κεφάλαιο: «Μέση Ανατολή: το Κράτος του Ισραήλ μπαίνει στην γεωπολιτική εξίσωση της περιοχής. Οι σχέσεις με την Ελλάδα»

¹⁰⁶ Keren Kayamet Le Israel

προσομοιάζε σε κατάσχεση εχθρικών περιουσιών»¹⁰⁷ ενώ ταυτόχρονα ευελπιστούσε σε μεταβίβαση των δικαιωμάτων των *σχολαζουσών* εβραϊκών περιουσιών, τις οποίες θα χρησιμοποιούσε για να αποκαταστήσει Έλληνες Εβραίους επιζώντες της Shoah, που είχαν μεταναστεύσει στην Παλαιστίνη. Μια περίπτωση κατάσχεσης είναι αυτή που παρουσιάζει ο Steve Bowman¹⁰⁸, σχετικά με τον υπουργό Ι. Πολίτη. Όπως φαίνεται από έγγραφα, τα οποία επικαλείται ο συγγραφέας αλλά στα οποία δεν παραπέμπει, η σύζυγος του πολιτικού κατείχε περιουσία στο Τελ-Αβίβ και την Γιάφα, την οποία είχε απαλλοτριώσει το νέο κράτος του Ισραήλ και για την οποία ζητούσε αποζημίωση. Η περίπτωση της κυρίας Πολίτη έχει ιδιαίτερη βαρύτητα λόγω της επιρροής που είχε ο Ι. Πολίτης, ο οποίος, σύμφωνα με τον Bowman, ευθύνεται για τα κωλύματα εφαρμογής του AN846. Προς επίλυση του ζητήματος, ο Ασέρ Μουσής ορίστηκε εκπρόσωπος του ΕΕΤ για να διαπραγματευτεί κάποιο συμβιβασμό μεταξύ του Ισραήλ και της Ελληνικής κυβέρνησης. Οι διαπραγματεύσεις διήρκησαν 18 μήνες και ενεπλάκησαν σε αυτές και ο πρέσβης των ΗΠΑ το WJC και η Joint¹⁰⁹. Κατά την διάρκεια αυτών των μηνών, το ΚΙΣ, μέσω του προέδρου του Κ. Κωνσταντίνης, εκφράζει, για άλλη μια φορά, την ανησυχία του για την έκδοση του ΒΔ και επισημαίνει πως το γεγονός ότι το Ελληνικό κράτος χρησιμοποιεί Έλληνες πολίτες ως μοχλό πίεσης σε ένα άλλο κράτος, εκτός από άδικο όπως λέει ο Κ. Κωνσταντίνης, δείχνει πως τους θεωρεί υπόρρητα ξένους. Προτείνει μέχρι και ανταλλαγή περιουσιών μέσω συγχώνευσης της αξίας της επίμαχης περιουσίας στην Παλαιστίνη, προκειμένου να δοθεί λύση στην διαχείριση των περιουσιών¹¹⁰. Τελικά, το 1949 επιτεύχθηκε κάποιος συμβιβασμός σύμφωνα με τον οποίο η κυρία Πολίτη θα αποζημιωνόταν με 40.000 λίρες σε περιουσία εντός Ελλάδος ή σε χρήμα¹¹¹. Παράλληλα το ΕΕΤ θα παρείχε σε Έλληνες Εβραίους στην Παλαιστίνη το αντίστοιχο ποσό (Η Joint θα παρείχε το ποσό των 25.000\$ για την διαδικασία) και

¹⁰⁷ Nachmani, A. (2003). Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης. Σελ. 236

¹⁰⁸ Bowman, S. (2009). *The agony of Greek Jews: 1940-1945*. Stanford University Press.

¹⁰⁹ Δεν είναι γνωστή η ακριβής στάση που κράτησε κάθε ένας από τους φορείς. Ειδικά η στάση των ΗΠΑ δημιουργεί ερωτήματα σχετικά με την, καθώς φαίνεται, αναποτελεσματικότητα των πιέσεων της προς τις Ελληνικές αρχές. Σύμφωνα πάντως με επιστολή του επιστολή του Joel Fisher, συμβούλου της AJDC, προς την Joint στο Παρίσι ζητήθηκε από τον Αμερικανό πρέσβη στην Ελλάδα να πιέσει τον πρωθυπουργό Τσαλδάρη να αποδεχθεί αυτή τη «*δίκαιη λύση*. . . στο ζήτημα Πολίτης»

¹¹⁰ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. Κείμενο 145. Σελ. 403-404

¹¹¹ Από ποιόν άραγε; Μήπως από περιουσιακά στοιχεία, σπίτια και καταστήματα, που θα διαχειριζόταν ο ΟΠΑΙΕ;

τα ποσά αυτά θα αφαιρούνταν από τις διεκδικήσεις της Ελλάδας στην Τριμελή Επιτροπή για την αποκατάσταση του νομισματικού Χρυσού, η οποία είχε ξεκινήσει λίγο καιρό πριν τις εργασίες της.

Το 1947 όμως υπάρχει και μια ακόμη σημαντική εξέλιξη για το Ελληνικό κράτος, η προσάρτηση των Δωδεκανήσων. Η περίπτωση των Δωδεκανήσων έχει ορισμένες ιδιαιτερότητες. Αρχικά, η μεγάλη πλειοψηφία των Δωδεκανήσιων Εβραίων είχαν ήδη μεταναστεύσει πριν τον πόλεμο, με τα Ιταλικά αρχεία να μιλούν για 1.844 μέλη το 1940¹¹², τα οποία και εκτοπίστηκαν σχεδόν στο σύνολό τους. Από τα στρατόπεδα επιβίωσαν μόλις 150 άτομα πολλά από τα οποία είχαν Ιταλική υπηκοότητα κι έτσι με την απελευθέρωση των στρατοπέδων μεταφέρθηκαν σε κέντρο αποκατάστασης, όχι στην Ελλάδα αλλά, στην Ρώμη¹¹³. Υπήρξαν δυσκολίες στην διεκδίκηση των περιουσιών εφόσον εξαρχής τα άτομα αυτά δεν είχαν ελληνική υπηκοότητα, την οποία θα δυσκολεύονταν να αποκτήσουν μετέπειτα. Αυτό που επιδείωνε ακόμη περισσότερο τις υπάρχουσες συνθήκες ήταν η αυστηρή απαγόρευση απόκτησης ιδιοκτησίας ακινήτων από αλλοδαπούς στις μεθοριακές περιοχές της Ελλάδας¹¹⁴. Ταυτόχρονα, ήδη από το τέλος του πολέμου, η εβραϊκή συνοικία είχε αρχίσει να καταλαμβάνεται από χριστιανούς που προέρχονταν από γειτονικά νησιά της Ρόδου ή από τα γύρω χωριά, οι οποίοι είχαν καταφύγει στην πόλη της Ρόδου λόγω του πολέμου¹¹⁵. Το αποτέλεσμα ήταν οι περισσότεροι από τους επιζώντες να μην επιστρέψουν ποτέ στους τόπους καταγωγής τους και, τελικά, το 1947, να βρίσκονται μόλις 65 Εβραίοι στην Ρόδο και μόνο 6 στην Κω¹¹⁶.

Η ένταξη των νησιών αυτών στον εθνικό κορμό δημιουργούσε επίσης το ερώτημα επέκτασης των νόμων που αφορούν τις εβραϊκές κοινότητες στα Δωδεκάνησα. Όσον τα νησιά βρισκόταν υπό Βρετανικό έλεγχο, εν είδει μεταβατικής

¹¹² Hirschon, R. (2016). Κοσμοπολίτες στην Παλιά Πόλη—Οι Εβραίοι της Ρόδου: Μια ιστορία εξαφάνισης και επιβίωσης. Στο Μ. Γεωργαλίδου & Κ. Τσιτσελίκης, *Γλωσσική και κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα* (σσ. 209–247). Παπαζήση.

¹¹³ Hirschon, R. (2016). Κοσμοπολίτες στην Παλιά Πόλη—Οι Εβραίοι της Ρόδου: Μια ιστορία εξαφάνισης και επιβίωσης. Στο Μ. Γεωργαλίδου & Κ. Τσιτσελίκης, *Γλωσσική και κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα* (σσ. 209–247). Παπαζήση.

¹¹⁴ Hirschon, R. (2016). Κοσμοπολίτες στην Παλιά Πόλη—Οι Εβραίοι της Ρόδου: Μια ιστορία εξαφάνισης και επιβίωσης. Στο Μ. Γεωργαλίδου & Κ. Τσιτσελίκης, *Γλωσσική και κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα* (σσ. 209–247). Παπαζήση.

¹¹⁵ Sintés, P. (2016). Επανιδρύοντας την εβραϊκή κοινότητα στη Ρόδο; Στο Μ. Γεωργαλίδου & Κ. Τσιτσελίκης, *Γλωσσική και κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα* (σσ. 249–278). Παπαζήση.

¹¹⁶ Γεωργαλίδου, Μ., & Τσιτσελίκης, Κ. (2016). *Γλωσσική και κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα: Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων*. Παπαζήση.

διοίκησης, μαθαίνουμε από έγγραφο του αντιναυάρχου Π. Ιωαννίδη, στρατιωτικού διοικητού Δωδεκανήσου προς το Υπ.Εξ. ότι με εντολή του Βρετανού διοικητή ανατέθηκε στους Εβραίους, Ελία Σοριάνο (Ρόδος) και Μενασέ (Κως), η διαχείριση των Εβραϊκών περιουσιών στα αντίστοιχα νησιά. Ο αντιναύαρχος αναφέρει πως έχει καταγγελίες από Εβραίους των νησιών πως η διαχείριση από τους παραπάνω υπήρξε καταχρηστική και αναρωτιέται αν θα πρέπει να ασκήσει ποινική δίωξη εναντίον τους.¹¹⁷ Ο συγγραφέας ενημερώνει επίσης τον Υπ.Εξ. πως οι περισσότερες περιουσίες των Εβραίων της Δωδεκανήσου είχαν ήδη επιστραφεί πριν ο ίδιος αναλάβει την διοίκηση¹¹⁸ και ενημερώνει πως δεν υπάρχουν άποροι Εβραίοι στα Δωδεκάνησα, κάτι που, αν επαληθευτεί, αποτελεί και μια ιδιαιτερότητα της περιοχής. Πρωτά, τέλος, αν θα πρέπει να προχωρήσει βάσει νόμου για τις «σχολάζουσες» περιουσίες, δηλαδή να περάσουν οι τελευταίες στον έλεγχο του κράτους, ή να εφαρμοστεί και στα Δωδεκάνησα τον Α.Ν. 846/1946. Η απάντηση δίνεται έμμεσα, σχεδόν δύο μήνες αργότερα από το Υπουργείο Εξωτερικών προς το Υπουργείο Οικονομικών, πως θα έπρεπε να ελεγχθούν οι καταγγελίες για σφετεριστική μεταχείριση. Αν αποδειχθεί ότι ευσταθούν, τότε οι καταγγελλόμενοι να παυθούν από πρόεδροι. Παράλληλα ορίζεται πως επρόκειτο ο ΑΝ846/1946 να ισχύσει και στα Δωδεκάνησα με εκτελεστικό διάταγμα¹¹⁹.

Το 1948, όπως έχει ήδη παρουσιαστεί, ήταν ιδιαίτερος πυκνό για το ελληνικό κράτος. Οι συγκρούσεις του εμφυλίου πολέμου κλιμακώνονται με τον ΔΣΕ να πολιορκεί επαρχιακές πόλεις, ενώ την ίδια στιγμή κλιμακώνεται και η εμπλοκή των ΗΠΑ στην χώρα με την έναρξη του σχεδίου Μάρσαλ. Η εμπλοκή των ΗΠΑ, αν κρίνουμε από τις πιέσεις παραγόντων, όπως η Joint και το WJC αλλά και του ίδιου του πρέσβη των ΗΠΑ στην Ελλάδα, πιέζει ακόμη περισσότερο τις ελληνικές κυβερνήσεις για επίλυση του ζητήματος αποκατάστασης των Ελλήνων Εβραίων. Την ίδια περίοδο, το Ελληνικό κράτος, ως ιδρυτικό μέλος του ΟΗΕ, ψηφίζει στις 10/12/1948 την

¹¹⁷ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. κείμενο 137. Σελ. 387-388

¹¹⁸ Παρατηρείται εδώ μια μερική αντίφαση σε σχέση με τα όσα αναφέρει η Hirschon στο: Hirschon, R. (2016). Κοσμοπολίτες στην Παλιά Πόλη—Οι Εβραίοι της Ρόδου: Μια ιστορία εξαφάνισης και επιβίωσης. Στο Μ. Γεωργαλίδου & Κ. Τσιτσελίκης, *Γλωσσική και κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα* (σσ. 209–247). Παπαζήση.

¹¹⁹ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. κείμενο 137β. Σελ. 389-390

Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), η οποία υιοθετείται ομόφωνα. Σύμφωνα με το άρθρο 17 της ΟΔΔΑ, «κάθε άτομο μόνο του ή με άλλους μαζί, έχει το δικαίωμα της ιδιοκτησίας» και «κανείς δεν μπορεί να στερηθεί αυθαίρετα την ιδιοκτησία του». Η πρόβλεψη αυτή του άρθρου 17, είναι ένας αξιόπιστος δείκτης για την πολιτική που ακολουθούσε η Ελλάδα όσον αφορά την επιστροφή των Εβραϊκών περιουσιών. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται πως οι διπλωματικές αποστολές του Υπουργείου Εξωτερικών αντιμετώπιζαν προβλήματα με το συγκεκριμένο άρθρο, καθώς το σύστημα της μεσεγγύησης και της δράσης των Ελληνικών αρχών έθεταν εμπόδια στην ανάκτηση των Εβραϊκών περιουσιών από τους επιζήσαντες της Shoah.¹²⁰

Μόλις το 1949 θα υπάρξει σημαντική απόπειρα του Ελληνικού κράτους να αποκαταστήσει τους Ισραηλίτες πολίτες του. Είναι μάλιστα η πρώτη προσπάθεια που αφορά τους ίδιους τους πολίτες και έρχεται σε αντίθεση με προγενέστερα νομοθετήματα που έσπευδαν να καθορίσουν το καθεστώς ιδιοκτησίας στις περιουσίες τους¹²¹. Στην κορύφωση του εμφυλίου πολέμου και τέσσερα χρόνια μετά την λήξη του πολέμου εκδίδεται άλλο ένα Β.Δ. με βάση το οποίο ιδρύεται ο Ο.Π.Α.Ι.Ε., Ν.Π.Δ.Δ. υπό την εποπτεία του Υπουργείου Οικονομικών και του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, με σκοπό την περίθαλψη και αποκατάσταση των Εβραίων που διασώθηκαν και ήταν μόνιμα εγκατεστημένοι στην Ελλάδα την 1^η Σεπτεμβρίου 1939. Στον Ο.Π.Α.Ι.Ε. δόθηκε η διαχείριση των εγκαταλελειμμένων εβραϊκών περιουσιών, με πρώτες αυτές που διαχειριζόταν ακόμη η ΥΔΠΙ, οι οποίες παραδόθηκαν στις 16/07/1949 με εντολή του Υπ. Οικ. στον νέο οργανισμό. Η εντολή προέβλεπε και επέκταση σε άλλους φορείς¹²². Παράλληλα δόθηκε προθεσμία τριών μηνών στους δικαιούχους, η οποία μπορούσε να παραταθεί μέχρι έξι μήνες, για να υποβάλλουν δηλώσεις για δικαιώματα σε εγκαταλελειμμένα εβραϊκά ακίνητα. Μετά την πάροδο της προθεσμίας ο Οργανισμός καθίσταται νομέας και διαχειριστής της εγκαταλελειμμένης περιουσίας. Αξίζει τέλος, να αναφερθεί πως η πρόβλεψη για την δημιουργία του οργανισμού αυτού είχε ήδη εκδοθεί τρία χρόνια πριν το Β.Δ. με τον Α.Ν. 846/1946 και πως τα ζητήματα δεν σταμάτησαν με την έκδοση του, περιβόητου πια, Β.Δ. Βάσει

¹²⁰ Αντωνίου, Γ., & Χεκίμογλου, Ε. (2022). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 191-193

¹²¹ Μπενβενίστε, Ρ., & Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού. (1998). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Έπρακτικά του Γ΄ Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού* (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996). Βάνιας. Σελ. 68.

¹²² Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών*. Καστανιώτης. Κείμενο 154. Σελ. 417

νόμου οι Εβραίοι που ζητούσαν επιστροφή περιουσιών συγγενικών τους προσώπων έπρεπε να φέρουν «πιστοποιητικό συγγένειας». Στις 12/10/1949, το Υπ. Οικ. ενημερώνει το Υπ.Εξ. πως ο Δήμος Θεσσαλονίκης πρόσφατα σταμάτησε την έκδοση των παραπάνω πιστοποιητικών δημιουργώντας πρόβλημα στην διαδικασία και ότι το ίδιο επεξεργάζεται τρόπους να υπερβεί το πρόβλημα, αρχικά με προσωρινές επιτροπές και ίσως αργότερα με νόμο¹²³.

Έναν μήνα αργότερα, τον Νοέμβριο του 1949, με τον Α.Ν. 1323/1949 ορίζεται ποιά θεωρείται ιδιοκτησία που πωλήθηκε επί Κατοχής και με ποιο τρόπο μπορεί να διεκδικηθεί από τον παλαιό ιδιοκτήτη ή τους κληρονόμους της. Ο παλαιός ιδιοκτήτης έχει τη δυνατότητα να ζητήσει την ακύρωση της μεταβίβασης και να επιστρέψει το τίμημα ή την καταβολή συμπληρωματικού τιμήματος. Ο νόμος αυτός, ωστόσο, δεν περιορίζει την δικαιοδοσία του σε Εβραίους. Κρίσιμη θα είναι η στάση των δικαστικών θεσμών στο θέμα αυτό.

Τελικά, τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, το ζήτημα των Εβραϊκών περιουσιών και η μεταπολεμική τους εκμετάλλευση εξελίχθηκε γρήγορα σε «μήλον της έριδος», αφιερωμένο, όχι «τῆ καλλίστη», αλλά στον πιο ισχυρό, αποφασισμένο, ευέλικτο, με πολιτικές διασυνδέσεις διεκδικητή. Οι επίδοξοι διεκδικητές ήταν όχι τρεις, αλλά χιλιάδες. Το αποτέλεσμα ήταν πληθώρα από νομοθετήματα, υπουργικές αποφάσεις και Βασιλικά Διατάγματα τα οποία όμως κατάφεραν μόνο εν μέρει να επιλύσουν το πρόβλημα. Είναι χαρακτηριστικό πως το ζήτημα της διαχείρισης των περιουσιών έμεινε ανοικτό για δεκαετίες μετά τον πόλεμο, και την ίδρυση τελικά του ΟΠΑΙΕ. Ο ίδιος ο Ασέρ Μωυσής, λίγο πριν τον θάνατό του το 1975 ακόμη διαπραγματευόταν με το Ελληνικό κράτος την απόδοση ενός μικρού ποσοστού από τα έσοδα του ΟΠΑΙΕ από την εκποίηση εγκαταλελειμμένων περιουσιών σε Έλληνες Εβραίους, κυρίως Θεσσαλονικείς, μετανάστες στο Ισραήλ.

¹²³ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. Κείμενο 156. Σελ. 418

Το ζήτημα των μισθωμένων ακινήτων.

Εκτός από ιδιοκτήτες, πολλοί από τους Έλληνες Εβραίους ήταν προπολεμικά και μισθωτές ακινήτων, οικιών ή καταστημάτων. Η πολιτεία προκειμένου να διαχειριστεί την διάσταση αυτή των εβραϊκών περιουσιών ψήφισε τον Απρίλιο του 1945 τον Α.Ν. 255/1945¹²⁴, ο οποίος ρύθμιζε ζητήματα που αφορούσαν τις μισθώσεις ακινήτων. Από τις διατάξεις του ξεχωρίζουν, εκείνη που έδινε τη δυνατότητα στους μισθωτές ακινήτων, οι οποίοι «*ἐγκαταλείψαντες ταῦτα ἀπὸ τῆς 1 Ἀπριλίου 1941 καὶ ἐφεξῆς ἔνεκεν ἀποβολῆς ἢ ἐκδιώξεως ἐξ αὐτῶν λόγῳ ἐπιτάξεως ἢ μῆ, ἢ διώξεων, φυλακίσεως ἢ ἐξορίας τῶν ὑπὸ τῶν ξένων ἀρχῶν Κατοχῆς...*»¹²⁵ να αιτηθούν εντός δύο μηνών την επανεγκατάστασή τους στα μίσθια εφόσον στερούνται άλλης κατάλληλης έδρας. Όπως έχει ήδη αναφερθεί πολλοί από τους επιζώντες βρίσκονταν το ίδιο διάστημα σε κατάσταση απόλυτης ένδειας κι έτσι η διάταξη αυτή θα μπορούσε να κριθεί ευεργετική. Ωστόσο διαπιστώθηκε πως μεγάλο μέρος των μισθωμένων αυτών ακινήτων βρέθηκαν λεηλατημένα σε ολόκληρη την οικοσκευή τους ή στον επαγγελματικό τους εξοπλισμό. Ιδιαίτερα για τις επιχειρήσεις, η προβληματική τους κατάσταση μετρίαζε σημαντικά τις όποιες ευεργετικές δυνατότητες του νόμου.

Σύμφωνα με τον ίδιο νόμο, οι ιδιοκτήτες δεν μπορούσαν να αλλάξουν την τιμή του ενοικίου, το οποίο παρέμενε σε προπολεμικά επίπεδα. Αυτό σήμαινε πως η αξία του ενοικίου που θα λάμβαναν οι ιδιοκτήτες μεταπολεμικά ήταν στο 1/50 της αξίας που είχαν προπολεμικά¹²⁶. Το παραπάνω θα μπορούσε να ευνοήσει τους μισθωτές αλλά και να επιβαρύνει ιδιαίτερα τους εκμισθωτές των ακινήτων. Το 1947 τα πράγματα έγιναν ακόμη δυσκολότερα για τους επιζήσαντες. Στην εκπνοή του 1946 εκδίδεται νέος νόμος «Περί ενοικιοστασίου», το Ν.Δ. 200/1946¹²⁷. Εδώ το ενδιαφέρον εστιάζεται στο άρθρο 13, §2, όπου εντοπίζεται διάταξη με την οποία οι εγκατεστημένοι σε εβραϊκά ακίνητα αποκτούσαν το προνόμιο προστασίας από έξωση, ακόμα και όταν υπήρχε απόφαση δικαστηρίου εφόσον οι Εβραίοι θεωρούνται «*μη Ἑλληνικῆς ἐθνικότητος*». Φυσικά, η εξέλιξη αυτή προκάλεσε τις αντιδράσεις του ΚΙΣ, το οποίο απέστειλε τηλεγράφημα προς την κυβέρνηση και τους αρχηγούς όλων των πολιτικών κομμάτων,

¹²⁴ ΦΕΚ Α92/ 11-04-1945

¹²⁵ ΦΕΚ Α92/ 11-04-1945

¹²⁶ ΦΕΚ Α92/ 11-04-1945. Βλέπε επίσης: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 142

¹²⁷ ΦΕΚ Α370/ 30-12-1946

που φανερώνει όπως γράφει ο Φ. Κάραμποτ, «τόσο έκπληξη όσο και οργή»¹²⁸, στο τέλος του οποίου απειλούσε με παραίτηση¹²⁹. Ενώ σε υπόμνημά του στο Υπ. Δικαιοσύνης το ΚΙΣ γράφει: «Θα την [εννοείται το Νομοθετικό Διάταγμα] προσβάλουμε ενώπιον του Αρείου Πάγου και εν ανάγκη στο Συμβούλιο Επικρατείας [...] και το ΚΙΣ θα προβεί στα σχετικά διαβήματα στο υπουργείο Δικαιοσύνης και στον Άρειο Πάγο»¹³⁰. Είναι, τέλος, χαρακτηριστικό των αντιδράσεων που ξεσήκωσε το Νομοθετικό Διάταγμα, ότι και ο κατά τα άλλα συναινετικός πρόεδρος του ΚΙΣ, Ασέρ Μωυσής¹³¹, παραχώρησε συνέντευξη στο Αριστερό «Ισραηλιτικών Βήμα», το οποίο πολλές φορές τον είχε κατακρίνει για την διαλλακτικότητά του. Εκεί, τόνισε ότι θεωρούσε απαράδεκτο τον χαρακτηρισμό των Ελλήνων Εβραίων ως «αλλοεθνών», κάτι που δεν «διαφέρει στην έκφραση από τους φυλετικούς νόμους των Νασιιστών [sic]»¹³².

Οι αντιδράσεις φαίνεται πως είχαν σχετική επιτυχία. Το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς μαθαίνουμε από δημοσίευμα της εφημερίδας «Jewish Chronicle» ότι η νέα κυβέρνηση Μάξιμου, θα συζητούσε στη Βουλή πρόταση του Υπ. Δικαιοσύνης για αναθεώρηση του επίμαχου άρθρου 13 του Ν.Δ. 200/1946¹³³, ενώ το ζήτημα απασχόλησε και το υπουργικό συμβούλιο το οποίο αναφέρθηκε στο ζήτημα με την υπ' αριθμόν 525 απόφαση του, στις 28/06/1947¹³⁴. Θα μεσολαβήσει νέα κυβερνητική

¹²⁸ Κάραμποτ, Φ. (2017). 'Να εξαφανισθούν οι καταδότες από το πρόσωπον της γης': Εβραίοι 'δοσίλογοι' και η σκιά της προδοσίας (1944-1963). Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 102–122). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

¹²⁹ ΚΙΣΕ 0258/191-192: ΚΙΣΕ προς κυβέρνηση και αρχηγούς πολιτικών κομμάτων (21.2.47) όπως δημοσιεύεται στα: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. και Κάραμποτ, Φ. (2017). 'Να εξαφανισθούν οι καταδότες από το πρόσωπον της γης': Εβραίοι 'δοσίλογοι' και η σκιά της προδοσίας (1944-1963). Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 102–122). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

¹³⁰ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 142

¹³¹ Βλέπε και κεφάλαιο για την δράση και την κριτική του ΚΙΣ

¹³² Κάραμποτ, Φ. (2017). 'Να εξαφανισθούν οι καταδότες από το πρόσωπον της γης': Εβραίοι 'δοσίλογοι' και η σκιά της προδοσίας (1944-1963). Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 102–122). Εβραϊκό Μουσείο

¹³³ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. Κείμενο 132. Σελ. 382

¹³⁴ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. κείμενο 137β. Κείμενο 133. Σελ. 384

αλλαγή αλλά τελικά θα εκδοθεί Β.Δ. στις 05-10-1947¹³⁵. Σε αυτό απουσιάζει η διάκριση «μη Έλληνικής εθνικότητας» αλλά οι μεσεγγυούχοι παραμένουν ως αναγνωρισμένοι αναγκαστικοί μισθωτές των καταστημάτων, γραφείων, κλπ. τα οποία κατείχαν, μέχρι τις 30/9/1949. Ακόμα και η απόφαση 265716/706¹³⁶, που προαναφέρθηκε, δεν ανατρέπει τα παραπάνω αναφέροντας πως το Κ.Ι.Σ. ως διαχειριστής των περιουσιών «δεν δύναται [...] να ζητήσει έξωσιν ή οπωσδήποτε την αποβολήν αυτών, εκτός εάν πρόκειται περί καθυστερήσεως μισθωμάτων...». Με τις παραπάνω πρωτοβουλίες, ουσιαστικά, το κράτος οριστικοποιεί την αναγνώριση δικαιωμάτων στους μεσεγγυούχους, που κλήθηκαν να τις διαχειρίζονται με εντολή των Ναζί επί των Ισραηλιτικών περιουσιών.¹³⁷

¹³⁵ ΦΕΚ Α210/ 05-10-1948. Βλέπε και Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού* (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ. 101-103 (Επισήμανση: Αναγράφεται λανθασμένα ως διάταγμα του 1948)

¹³⁶ ΦΕΚ Β164/ 30-10-1947

¹³⁷ Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού* (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ. 101-103

Η διεκδίκηση της Κινητής Περιουσίας και του Νομισματικού χρυσού.¹³⁸

Αν για την ακίνητη Εβραϊκή περιουσία μπορεί να παρατηρηθεί σχετική μέριμνα εκ μέρους του Ελληνικού κράτους, τουλάχιστον σε νομοθετικό επίπεδο, το ίδιο δεν ισχύει για ένα άλλο σημαντικό ζήτημα για τους εβραίους επιζώντες, δηλαδή την διεκδίκηση της κινητής περιουσίας. Στην κατηγορία αυτή εμπίπτει ένα μεγάλο εύρος αντικειμένων που εκτείνεται από τα εμπορεύματα των καταστημάτων, βασική προϋπόθεση για την επανέναρξη των οικονομικών/εμπορικών δραστηριοτήτων, έως έπιπλα, ενδύματα, είδη προικός και έργα τέχνης, τα οποία εκτός από χρηστικά αντικείμενα αποτελούν και ένα πεδίο συγκρότησης της ατομικής και συλλογικής μνήμης. Τα παραπάνω, γρήγορα αποδείχτηκε πως ήταν σχεδόν αδύνατο να ευρεθούν και να εκτιμηθούν, καθώς πολλά είχαν ήδη μεταφερθεί στην Γερμανία. Σύμφωνα με έκθεση του Ασέρ Μουσή¹³⁹, το 1945, ευχάριστη εξαίρεση αποτελούσαν η Αθήνα, η Λάρισα, ο Βόλος, η Χαλκίδα, τα Τρίκαλα και η Πάτρα, όπου σε σημαντικό βαθμό οι ιδιοκτήτες τους τα εμπιστεύθηκαν σε φίλους τους Χριστιανούς, οι οποίοι κατά περίπτωση εν μέρει ή σε ολόκληρα επέστρεψαν τα περιουσιακά αυτά στοιχεία μετά τον πόλεμο. Ακόμη και αυτή η στάση ορισμένων Χριστιανών δεν μπορούσε να μεταβάλλει αισθητά το ποσοστό επιστροφής, που αντιστοιχούσε στο 2-5% του συνόλου της κινητής περιουσίας. Αργότερα ο ΟΠΑΙΕ, υπολόγισε την αξία της κινητής περιουσίας που λεηλατήθηκε σε 160 εκατ. στην Θεσσαλονίκη και επιπλέον 32 εκατ. στην υπόλοιπη Ελλάδα, με το ποσοστό αποζημίωσης να μην ξεπερνά πλέον το 0,7% της αξίας της.¹⁴⁰ Δεδομένων των παραπάνω, το ΚΙΣ επικέντρωσε την προσπάθειά του στην αποζημίωση του κλαπέντος Νομισματικού χρυσού των Ελλήνων Εβραίων.¹⁴¹

Από το Φθινόπωρο του 1942 μέχρι το καλοκαίρι του 1943, σύμφωνα με έκθεση του Ασέρ Μουσή, ο χρυσός των Εβραίων ρευστοποιήθηκε κυρίως στο Χρηματιστήριο

¹³⁸ Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961. Ποταμός. Σελ. 142-144

¹³⁹ Αταξινόμητο Αρχείο ΚΙΣ-ΟΠΑΙΕ (και ΚΣΑ 245-30), Αδημοσίευτη έκθεση του Ασέρ Μουσή, «The problem of the abandoned Jewish properties in Greece», 15 Νοεμβρίου 1945, όπως δημοσιεύεται στο Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 137.

¹⁴⁰ Μόλχο, Ρ. (2015). Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης. Πατάκης. σελ. 67

¹⁴¹ Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος. σελ. 69

Αθηνών και τα χρήματα καταχωρήθηκαν στο Ταμείο κάλυψης του κόστους Κατοχής¹⁴². Η διαρπαγή και, μεταπολεμικά, η διανομή του λεηλατηθέντος νομισματικού χρυσού δεν αποτελούσε φυσικά Ελληνική ιδιαιτερότητα. Στις 24/01/1946 τίθεται σε ισχύ η Συμφωνία των Παρισίων, η οποία αφορά συνολικά στην κατανομή των πολεμικών επανορθώσεων. Στο πλαίσιο της παραπάνω συμφωνίας, στις 27/09/1946 ανακοινώνεται η ίδρυση της Τριμελούς Επιτροπής για την Αποκατάσταση του Νομισματικού Χρυσού (στο εξής απλώς Τριμελής Επιτροπή) με σκοπό την διανομή του νομισματικού χρυσού, που βρέθηκε στις Δυτικές ζώνες κατοχής της Γερμανίας, στα συμμαχικά κράτη. Τα κράτη που θα συμμετείχαν στην διανομή θα έπρεπε να καταθέσουν στην επιτροπή λεπτομερή και επαληθεύσιμα στοιχεία σχετικά με την ποσότητα νομισματικού χρυσού που διεκδικούσαν¹⁴³. Αμέσως, στις αρχές του 1946, το Ελληνικό κράτος ανέθεσε στο ΚΙΣ, τον επίσημο εκπρόσωπο των Ελλήνων Εβραίων, την συλλογή των στοιχείων αυτών.

Οι Έλληνες Εβραίοι κλήθηκαν, κατά το έτος 1946, να υποβάλουν υπεύθυνες δηλώσεις για την διεκδίκηση του νομισματικού χρυσού που κατάσχεσαν οι Ναζί¹⁴⁴. Με βάση αυτές τις δηλώσεις ο πρόεδρος του ΚΙΣ, Ασέρ Μωυσής, σε επιστολή του προς το Υπ.Εξ. υπολογίζει το ποσό σε 133.096 χρυσές λίρες Αγγλίας. Στην ίδια επιστολή, ωστόσο, ενημερώνει ότι το συνολικό ποσό που το ΚΙΣ υπολογίζει πως εκλάπη από Έλληνες Εβραίους κατά την διάρκεια της κατοχής ανέρχεται εν τέλει σε 1.700.000 λίρες Αγγλίας. Η διαφορά που προκύπτει, μεταξύ των δυο ποσών, αφορά εκείνους που δεν έχουν εν ζωή κληρονόμους για να συντάξουν τις υπεύθυνες Δηλώσεις.¹⁴⁵

Η κυβέρνηση φαίνεται να αποδέχτηκε την εισήγηση του ΚΙΣ και ενσωμάτωσε τον υπολογισμό του στις διεκδικήσεις της Ελληνικής αντιπροσωπίας στην Τριμελή

¹⁴² Αταξινόμητο Αρχείο ΚΙΣ-ΟΠΑΙΕ (και ΚΣΑ 245-30), Δημοσίευτη έκθεση του Ασέρ Μωυσή, «The problem of the abandoned Jewish properties in Greece», 15 Νοεμβρίου 1945, όπως δημοσιεύεται στο Λάμπια, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 137.

¹⁴³ Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος. σελ. 36-37

¹⁴⁴ Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961. Ποταμός. Σελ. 142-144

¹⁴⁵ Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος. σελ. 70-73 & 149

επιτροπή¹⁴⁶. Ωστόσο, το Υπ.Εξ. έναν χρόνο αργότερα, τον Δεκέμβρη του 1947, επιστρέφει στο ΚΙΣ τις προαναφερθέντες δηλώσεις ζητώντας παράλληλα να μεταφραστούν από τους ίδιους τους αιτούντες ή από ειδικό μεταφραστή, έναντι 50.000 δραχμών, στα Αγγλικά και στα Γαλλικά ανά επτά αντίγραφα και μάλιστα εντός 15 ημερών.¹⁴⁷ Οι απαιτήσεις του Υπ.Εξ. κρίνονται εξωφρενικές, αφού ζητά από ανθρώπους, οι οποίοι δεν έχουν ακόμα επιλύσει τα βασικά βιοτικά τους ζητήματα, δεν έχουν πάρει πίσω τα σπίτια τους και καλύπτουν τις ανάγκες τους σε τρόφιμα και ρουχισμό από ξένη βοήθεια, να καταβάλουν ένα υπέρογκο ποσό. Και σαν αυτό να μην είναι αρκετό, θα πρέπει εκατοντάδες δηλώσεις ανά την επικράτεια να είναι έτοιμες εντός 15 ημερών. Οι απαιτήσεις του Υπ.Εξ., φαίνεται ότι σε σημαντικό βαθμό, υπαγορεύονταν από πιέσεις της ίδιας της Τριμελούς Επιτροπής, η οποία απαιτούσε χειροπιαστές αποδείξεις για τον νομισματικό χρυσό που διεκδικούσε κάθε κράτος.

Εντός του 1948, το ζήτημα της διεκδίκησης του νομισματικού χρυσού φαίνεται να παραμένει άλυτο όπως προκύπτει από σειρά αναφορών που ανταλλάσσονται μεταξύ του νέου προέδρου του ΚΙΣ, Κανάρη Κωνσταντίνη, και του Υπ.Εξ. Χαρακτηριστικά, τον Απρίλιο του 1948, ο Κωνσταντίνης επαναλαμβάνει, σε αναφορά του, τους υπολογισμούς του προκατόχου του προσθέτοντας ότι το ποσό που δεν αναφέρεται στις δηλώσεις θα διεκδικούσε συλλογικά το ΚΙΣ, δυνάμει της υπ' αριθμόν 265716/706 απόφασης του Υπουργού Οικονομικών με την οποία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το ΚΙΣ ορίζεται ως προσωρινός διαχειριστής των *σχολαζουσών* Εβραϊκών περιουσιών¹⁴⁸. Αν και δεν είναι διαθέσιμη η απάντηση του Υπ.Εξ. μπορεί να γίνει αντιληπτό πως τέθηκε ζήτημα εξεύρεσης αποδεικτικών στοιχείων για τις διεκδικήσεις. Αυτό προκύπτει από επόμενη αναφορά του Κωνσταντίνης, με ημερομηνία 12/05/1948, στην οποία ο πρόεδρος του ΚΙΣ αρχικά εκφράζει τους προβληματισμούς του σχετικά με εξεύρεση λεπτομερών στοιχείων για το ύψος της αξίας του νομισματικού χρυσού:

¹⁴⁶ Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος Σελ. 70-73 & Μόλχο, Ρ. (2015). Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης. Πατάκης.

¹⁴⁷ Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961. Ποταμός, Σελ. 142-144. Επιβεβαιώνεται και από το κείμενο 146^α, Βερέμης, Θ., & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών*. Καστανιώτης, Σελ. 406

¹⁴⁸ ΦΕΚ Β164/ 30-10-1947 καθώς και: Βερέμης, Θ., & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών*. Καστανιώτης, Κείμενο 146^α, Σελ. 405-406

«... λαμβάνομεν την τιμήν να φέρομεν εις γνώσιν υμών ότι λόγω του τρόπου καθ' ον συνετελέσθη η σύλληψις και η εις Γερμανίαν απαγωγή των ομοθρήσκων μας και η επακολουθήσασα αμέσως μετά την σύλληψιν των βιαία και αυθαίρετος διαρπαγή και κατάσχεσις του κατεχομένου παρ' αυτών χρυσού δεν είναι δυνατόν να νοηθή η ύπαρξις συγκεκριμένων στοιχείων»¹⁴⁹

Στην συνέχεια, της αναφοράς επισυνάπτεται Υπεύθυνη Δήλωση Διεκδίκησης, όχι από ιδιώτη αλλά από το ίδιο το ΚΙΣ, ως εκπροσώπου όλων των Ελλήνων Εβραίων και διαχειριστή της σχολάζουσας Εβραϊκής περιουσίας. Η Υπ. Δήλωση αυτή, που απευθύνεται προς την Τριμελή Επιτροπή, σε σημαντικό βαθμό επαναλαμβάνει τα στοιχεία που έχουν αναφερθεί παραπάνω, προσθέτει όμως μια ενδιαφέρουσα απόδειξη/στοιχείο για την εξακρίβωση μέρους του ποσού. Προτείνει να ερευνηθούν από την Τριμελή Επιτροπή τα στοιχεία που έχουν κατατεθεί στο Γενικό Λογιστήριο, το 1936, σχετικά με τις καταθέσεις των Ελλήνων Εβραίων και τον φυλασσόμενο σε τραπεζικές θυρίδες νομισματικό χρυσό.¹⁵⁰ Η απάντηση που λαμβάνει σε ένα άκρως επείγον και εμπιστευτικό τηλεγράφημα είναι πως: «Σύμφωνα με την επιτροπή χρυσού των Βρυξελλών για να τεθούν σε νομική βάση αυτές οι διεκδικήσεις θα πρέπει το ΚΙΣ να δηλώσει ότι αυτός ο νομισματικός χρυσός ανήκει, βάση της σχετικής ελληνικής νομοθεσίας, στο Ελληνικό κράτος».¹⁵¹

Το ζήτημα της κινητής περιουσίας επανέρχεται στο προσκήνιο της συζήτησης το 1959 με αφορμή την δίκη του Max Merten. Το 1947 η κυβέρνηση μεταβίβασε στην τριμελή επιτροπή για την αποκατάσταση του νομισματικού χρυσού τις εκθέσεις και απαιτήσεις του ΚΙΣ για τον νομισματικό χρυσό των Ελλήνων Εβραίων. Ο Max Merten στην δίκη του επιβεβαιώνει με την κατάθεση του πως απέσπασε το 1942 από την ΙΚΘ το ποσό των 25.000 χρυσών λιρών Αγγλίας για την εξαγορά της καταναγκαστικής εργασίας μελών της εβραϊκής κοινότητας. Από αυτό το γεγονός συνάγεται το

¹⁴⁹ Βερέμης, Θ., & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. Κείμενο 148, Σελ. 407-409

¹⁵⁰ Βερέμης, Θ., & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. Κείμενο 148, Σελ. 407-409

¹⁵¹ Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961. Ποταμός. Σελ. 142-144

συμπέρασμα πως ίσως στην επιτροπή δεν έφτασε ποτέ η κατάθεση του Max Merten.¹⁵² Η συγκεκριμένη παράλειψη δεν κρίνεται ως σκόπιμη πράξη αλλά μάλλον ως αμέλεια του Ελληνικού κράτους που δεν μπορεί να θεωρηθεί τόσο ως εχθρότητα όσο ως αδιαφορία για τον Εβραϊκό του πληθυσμό.

Αξίζει εδώ να αναφερθεί πως πριν την απέλαση του Max Merten, η ΙΚΘ προέβη σε μια ύστατη προσπάθεια αποτροπής της αποφυλάκισης επικαλούμενη την αναφορά του ΝΔ4016/1959 μόνο σε ποινικές πτυχές της δίωξης. Ισχυρίζεται λοιπόν πως η κράτηση του Max Merten έπρεπε να συνεχιστεί μέχρις ότου αποπληρωθεί το ποσό των 25.000 λιρών, τις οποίες είχε καταδικαστεί για την απόσπασή τους. Η ένσταση όμως της ΙΚΘ απορρίφθηκε¹⁵³.

Αν θεωρήσουμε πως πίσω από την πολιτική που ακολούθησε το Υπ.Εξ. λανθάνει και μια προσπάθεια να παύσουν οι επιζήσαντες να διεκδικούν το χρυσό, οι μεθοδεύσεις του στέφθηκαν με επιτυχία, αφού εκτός από μεμονωμένες, ατελείς ή μη κατατιθέμενες δηλώσεις, ολόκληρες κοινότητες παραιτήθηκαν της διεκδίκησης (π.χ. Ιωάννινα και Άρτα)¹⁵⁴. Η ερμηνεία αυτή, ωστόσο, δεν μπορεί να τεκμηριωθεί. Το Ελληνικό κράτος συνεχίζει να στηρίζει στην Τριμελή επιτροπή την διεκδίκηση του 1.700.000 χρυσών λιρών για αρκετά ακόμη χρόνια, σύμφωνα και με την μελέτη του Μαγκλιβέρα¹⁵⁵. Είναι, κλείνοντας, αξιοσημείωτο πως σύμφωνα με την έκθεση της Τριμελούς Επιτροπής για την Αποκατάσταση του Νομισματικού Χρυσού, η απόδοση του χρυσού στην Ελλάδα έγινε την τελευταία ημέρα διανομής, εντός του 1998, χωρίς να αναφέρει το ποσό που παρέδωσε ή τον φορέα που το εισέπραξε¹⁵⁶. Βάσει της έρευνας του Μαγκλιβέρα, δεν προκύπτει πως το ΚΙΣ «έχει λάβει από το ελληνικό

¹⁵² Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων. Κ.Ι.Σ.Ε. σελ. 108-113

¹⁵³ Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων. Κ.Ι.Σ.Ε. σελ. 112-113

¹⁵⁴ Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961. Ποταμός. Σελ. 142-144

¹⁵⁵ Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος.

¹⁵⁶ Για περισσότερα: Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος. σελ. 88-89

κράτος, άμεσα ή έμμεσα, ποσό που προέκυψε από την επιστροφή του χρυσού που αρπάχθηκε από τους Έλληνες Εβραίους κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής.»¹⁵⁷

¹⁵⁷ Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος. σελ. 93

Γερμανικές Αποζημιώσεις.

Στις 18/03/1960 το βασίλειο της Ελλάδος και η Ομοσπονδιακή δημοκρατία της Γερμανίας υπέγραψαν από κοινού μια συμφωνία που θα ρύθμιζε το θέμα των πολεμικών αποζημιώσεων. Η συμφωνία αυτή είχε το όνομα «*Σύμβασις μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος και της Γερμανικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας περί παροχών υπέρ Ελλήνων υπηκόων θιγόντων υπό εθνικοσοσιαλιστικών μέτρων διώξεως*»¹⁵⁸. Σύμφωνα με την σύμβαση αυτή, Έλληνες υπήκοοι μπορούσαν να αιτηθούν στα κατά τόπους Πρωτοδικεία, τα οποία τέθηκαν ως αρμόδια για την απονομή των αποζημιώσεων, να τους δοθεί ένα χρηματικό ποσό ως αποζημίωση για θάνατο¹⁵⁹ συγγενικών τους ατόμων τα οποία συνελήφθησαν, φυλακίστηκαν (σε τοπικές φυλακές ή στρατόπεδα), συγκεντρώθηκαν ή εκτοπίστηκαν και κατόπιν αυτών εκτελέστηκαν από Γερμανικές δυνάμεις για λόγους φυλετικούς, θρησκευτικούς ή άλλης αντίθεσης προς την Εθνοσοσιαλιστική κοσμοθεωρία. Το προκαθορισμένο ποσό θα ανερχόταν στις 35.000 δραχμές ανά θανόντα και θα μοιραζόταν αναλογικά και ισόποσα σε όλους τους δικαιούχους. Η υπηκοότητα του θύματος και του αιτούντος έπρεπε να ισχύει την περίοδο της Κατοχής, δηλαδή σύμφωνα με την σύμβαση, από τις 6 Απριλίου του 1941 έως το τέλος Μαΐου του 1945¹⁶⁰.

Η σύμβαση βέβαια δηλώνει αναλυτικά και κατηγορίες ατόμων που εξαιρούνταν της αποζημίωσης. Πρόκειται για τις εξής κατηγορίες:

1. Όσοι εκτελέστηκαν ως αντιστασιακοί με την αιτιολογία δηλαδή της συμμετοχής τους σε ένοπλες, άοπλες και λοιπές «θετικές», δραστηριότητες κατά των Γερμανικών στρατευμάτων
2. Όσοι εκτελέστηκαν από αρχή άλλης χώρας εκτός της Γερμανίας, όπως η Ιταλία και η Βουλγαρία.
3. Όσων ο θάνατος προκλήθηκε από τυχαίο γεγονός
4. Όσοι σκοτώθηκαν ως στρατιώτες, με εξαίρεση αν τελούσαν υπό καθεστώς ομηρίας
5. Όσοι μετανάστευσαν οικειοθελώς, ως εργάτες, στην Γερμανοκρατούμενη Ευρώπη, οι οποίοι αναφέρονται ως «φυγάδες εργάτες»

¹⁵⁸ Επικυρώνεται με το Ν.Δ. 4178/1961, ΦΕΚ Α133, 24/08/1961

¹⁵⁹ Στα πρακτικά των υποθέσεων που μελέτησα υπάρχουν και 2 κενές θέσεις προς συμπλήρωση οι οποίες είχαν μείνει και στις 2 υποθέσεις κενές

¹⁶⁰ Γ.Α.Κ. νομού Μαγνησίας, Αρχείο του Πρωτοδικείου Βόλου, «Αποφάσεις Ναζισμού 1962», υποθέσεις 701-825, υπόθεση 798.

6. Όσοι είχαν καταδικαστεί ως «Εθνικά ανάξιου», βάση της Σ.Π. 6/1945 και της τροποποίησής της

Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός πως, τουλάχιστον στην περίπτωση του Βόλου, από τις 239 υποθέσεις που μελετήθηκαν, μονάχα δύο υποθέσεις είχαν ως αιτούντες Εβραίους. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις μάλιστα παρατηρήθηκε μια τυποποιημένη σχεδόν δομή. Στην αίτησή τους οι ενδιαφερόμενοι αναφέρουν την ημερομηνία συλλήψεως των επίμαχων συγγενών τους, η οποία στην μία περίπτωση είναι η 23^η και στην άλλη η 24^η Μαρτίου του 1944 και συμπίπτει με την ημερομηνία της συντονισμένης επιχειρήσεως των Γερμανικών δυνάμεων για σύλληψη και εκτοπισμό των Εβραϊκών πληθυσμών της Ιταλοκρατούμενης ζώνης κατοχής. Επίσης, καταδεικνύει την πορεία που ακολούθησαν οι συλληφθέντες μέχρι την εκτέλεση τους και επιβεβαιώνει πως αυτοί δεν ανήκουν σε καμία από τις κατηγορίες εξαίρεσης ενώ γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην μη συμμετοχή των θανόντων σε αντιστασιακές ομάδες¹⁶¹.

Η Ελληνική κυβέρνηση όμως παράλληλα, όπως προκύπτει από συνάντηση αντιπροσωπείας του Ισραήλ με τον Υπ. Εξ.¹⁶² και αναφορές της Γερμανικής κυβέρνησης προς την Γερμανική πρεσβεία¹⁶³, έθετε εμπόδια στην αποπληρωμή των αποζημιώσεων σε όσους δικαιούχους ζούσαν πλέον μόνιμα στο Ισραήλ, για τουλάχιστον μια πενταετία από την υπογραφή της συμφωνίας, το 1960. Η στάση αυτή φαίνεται να αποτελεί έμμεσα αντίποινα για την στάση του Ισραήλ στο ζήτημα αποζημίωσης Ελλήνων των οποίων οι περιουσίες κατασχέθηκαν στον πρόσφατο πόλεμο μεταξύ Ισραήλ και Αιγύπτου (κρίση του Σουέζ 1956)¹⁶⁴. Το γεγονός αυτό

¹⁶¹ Γ.Α.Κ. νομού Μαγνησίας, Αρχείο του Πρωτοδικείου Βόλου, «Αποφάσεις Ναζισμού 1962», υποθέσεις 826-940, υπόθεση 826.

¹⁶² Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes / Πολιτικό Αρχείο του Ομοσπονδιακού Υπουργείου Εξωτερικών (ΡΑΑΑ), Β86 1222, 12/05/1961 όπως δημοσιεύεται στο: Δρουμπούκη Α.Μ. (2017). Ο αγώνας για την αποκατάσταση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων από τα γερμανικά αρχεία στο Χεκμογλου, Ε & Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2017). Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας. Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Σελ 175-187

¹⁶³ ΡΑΑΑ, Β86 1222, 25/01/1963 όπως δημοσιεύεται στο: Δρουμπούκη Α.Μ. (2017). Ο αγώνας για την αποκατάσταση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων από τα γερμανικά αρχεία στο Χεκμογλου, Ε & Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2017). Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας. Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Σελ 175-187

¹⁶⁴ ΡΑΑΑ, Β86 1222, Βόννη, 01/03/1963 όπως δημοσιεύεται στο: Δρουμπούκη Α.Μ. (2017). Ο αγώνας για την αποκατάσταση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων από τα γερμανικά αρχεία στο Χεκμογλου, Ε & Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2017). Την Επαύριον του ολοκαυτώματος:

θεωρήθηκε ως μεροληπτική στάση της Γερμανικής κυβέρνησης υπέρ του Ισραήλ. Αντίθετα, από το αρχείο του Πρωτοδικείου Βόλου, φαίνεται πως, σε τοπικό επίπεδο, οι δικαστικές αρχές ήταν πιο ευέλικτες. Για παράδειγμα, στην υπόθεση υπ' αριθμόν 798, ο αιτών δηλώνει πως εκτός από τον ίδιο, δικαιούχοι της αποζημίωσης θεωρούνται και οι δύο εν ζωή αδελφές του, οι οποίες είναι πλέον μόνιμες κάτοικοι Τελ Αβίβ, Ισραήλ. Στον φάκελο της υπόθεσης περιλαμβάνεται ένα επιπλέον έγγραφο που από ό,τι φαίνεται αποτελεί διόρθωση της πρώτης αίτησης λέγοντας πως η μια εκ των δύο αδελφών του δεν δικαιούται την αποζημίωση, χωρίς να δίνονται περισσότερες πληροφορίες, και ζητείται να δοθεί η αποζημίωση μοιρασμένη σε καθέναν από τους δύο απομείναντες δικαιούχους. Το ενδιαφέρον είναι πως το δικαστήριο δεν λαμβάνει υπόψιν την διόρθωση αυτή και κάνει δεκτή την αίτηση με δικαιούχους και τα τρία αδέρφια.

Τέλος, ένα στοιχείο που δυσκόλευε ακόμη περισσότερο τις διαδικασίες για τις αποζημιώσεις, αν και δεν στρεφόταν αποκλειστικά εναντίον των Ελλήνων Εβραίων, ήταν οι ίδιες οι παθογένειες της Ελληνικής γραφειοκρατίας. Για παράδειγμα, το υπουργείο Εσωτερικών διέθετε μητρώα αρρένων αλλά αν κάποιος έπρεπε να αναζητήσει μητρώα θηλέων, δημοτολόγια ή ποινικά μητρώα όφειλε να απευθυνθεί στις τοπικές αρχές του τόπου γέννησής των ενδιαφερομένων, που σε ελάχιστες πια περιπτώσεις Ελλήνων Εβραίων ταυτιζόταν με τον τόπο μόνιμης πλέον κατοικίας. Στις περιπτώσεις δε που ο αιτών είχε απωλέσει την Ελληνική ιθαγένεια κατά την στιγμή της αίτησης, όπως συνέβαινε με όσους είχαν μεταναστεύσει στο Ισραήλ, έπρεπε να αναζητηθεί και η απόφαση αποβολής για να αποδειχθεί ότι αυτή έγινε μετά τους διωγμούς.¹⁶⁵

Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας. Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Σελ 175-187

¹⁶⁵ Δρουμπούκη Α.Μ. (2017). Ο αγώνας για την αποκατάσταση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων από τα γερμανικά αρχεία στο Χεκίμογλου, Ε & Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2017). Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας. Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Σελ 175-187

Η μετανάστευση προς το Ισραήλ.

Ήδη από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, σημαντική μερίδα των επιβιωσάντων Εβραίων, εκτιμώντας όλες τις δυσκολίες στην μεταπολεμική Ελλάδα, επέλεξαν να μεταναστεύσουν, οι περισσότεροι στο υπό διαμόρφωση κράτος του Ισραήλ ή στις Ηνωμένες Πολιτείες. Σύμφωνα με την Α.Μ. Δρουμπούκη, διασώθηκαν περίπου 12.000 Εβραίοι, εκ των οποίων 10.000 ήταν «κρυμμένοι» και 2.000 επέστρεψαν από τα στρατόπεδα¹⁶⁶. Από αυτούς 4.100 μετανάστευσαν, 2500 στο Ισραήλ και 1000 στις ΗΠΑ.¹⁶⁷ Χαρακτηριστικά, από τους 1.725 Γιαννιώτες Εβραίους που εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς, επέστρεψαν 112. Διασώθηκαν επίσης άλλοι 69 που είχαν κρυφτεί σε Χριστιανικές οικογένειες ή στην ορεινή Ελλάδα. Μέχρι το 1947 είχαν απομείνει στην πόλη 69 άτομα. Οι υπόλοιποι επέλεξαν να μεταναστεύσουν, αφού αυτοί που είχαν καταλάβει τα σπίτια τους αρνούνταν να τα επιστρέψουν.¹⁶⁸

Την τάση αυτή μαρτυρά και ειδικό διάταγμα που εξέδωσε ο Έλληνας πρωθυπουργός, τον Αύγουστο του 1945, σε συνεννόηση με τον Εβραϊκό Πρακτορείο, με σκοπό να επιτρέψει την αναχώρηση για την Παλαιστίνη 380 νεαρών Εβραίων, υπόχρεων, κανονικά, στρατιωτικής θητείας¹⁶⁹. Το 1946, επίσης, είχαν απομείνει στην Ελλάδα 1.500 παιδιά εβραϊκής καταγωγής. Από αυτά, 600 ή 700 ήταν ορφανά από τον έναν ή και τους δυο γονείς, πολλά από τα οποία επίσης μεταναστεύουν κατόπιν συμφωνιών, μεταξύ του επικεφαλής της Πολιτικής Διεύθυνσης του Εβραϊκού Πρακτορείου Μωσέ Σέρτοκ, με τον Π. Βούλγαρη, 02/05/1945¹⁷⁰, στην Παλαιστίνη. Τα πρώτα 204 παιδιά είχαν ήδη αναχωρήσει από την Ελλάδα στις 04/08/1945 με το πλοίο Empire Petrol. Ήταν οι μόνοι Εβραίοι που ταξίδεψαν εκείνη την εποχή νόμιμα (με

¹⁶⁶ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 109-110

¹⁶⁷ Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). *Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961*. Ποταμός. Σελ. 111

¹⁶⁸ Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης. Σελ. 127

¹⁶⁹ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών*. Καστανιώτης. Κείμενο 118. Σελ. 335-357.

¹⁷⁰ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 132

επίσημες άδειες- *σερτιφικάτα*) στην Παλαιστίνη.¹⁷¹ Αυτό το κύμα μετανάστευσης, τέλος, παρατηρείται αμείωτο για αρκετά χρόνια. Θα μειωθεί αισθητά μόλις το 1956.¹⁷²

Από την πλευρά του ο κρατικός μηχανισμός, όπως μαρτυρούν διάφορες πηγές, «έκανε τα στραβά μάτια».¹⁷³ Αυτό έρχεται να αλλάξει βραχυπρόθεσμα, το 1948, με αφορμή την συζήτηση στον ΟΗΕ για την ίδρυση Εβραϊκού κράτους στην περιοχή της Παλαιστίνης. Φαίνεται, όπως θα παρουσιαστεί και παρακάτω, πως οι συνομιλίες αυτές προκάλεσαν σημαντική αμηχανία στον Ελληνικό κρατικό μηχανισμό, ο οποίος εν τέλει καταψήφισε την πρόταση του ΟΗΕ. Τον Δεκέμβριο του 1947 κατατέθηκε στην Βουλή ένα νομοσχέδιο το οποίο τελικά απέκτησε ισχύ νόμου την άνοιξη του 1948. Το νομοθέτημα αυτό προέβλεπε για όσους επιχειρούσαν να εγκαταλείψουν την χώρα για την Μέση Ανατολή χωρίς βίζα αλλά και όσους οργάνωναν ή βοηθούσαν αυτή την μετανάστευση, είτε ήταν Έλληνες πολίτες είτε όχι, φυλάκιση από 6 μήνες έως 5 έτη και πρόστιμο έως 30 εκατομμύρια δραχμές. Επίσης, εξουσιοδοτούσε τις ελληνικές ναυτικές αρχές να συλλαμβάνουν κάθε πλοίο, ανεξαρτήτως σημαίας, το οποίο επιβίβαζε μετανάστες χωρίς βίζα σε ελληνικά χωρικά ύδατα.¹⁷⁴

Είναι προφανές ότι σκοπός του νομοθετήματος ήταν η ανάσχεση της παράνομης μετανάστευσης Εβραίων στην περιοχή της Παλαιστίνης. Παρατηρείται κάποια πιθανή αντίφαση στην πολιτικών των Ελληνικών κυβερνήσεων εκείνης της εποχής, σε σχέση με την πολιτική των προηγούμενων ετών. Όσο η ίδρυση εβραϊκού κράτους στην περιοχή της Παλαιστίνης δεν διαφαινόταν ως άμεση εξέλιξη, οι ελληνικές κυβερνήσεις παρείχαν «ηθική υποστήριξη» στις σιωνιστικές οργανώσεις. Όταν, όμως, η συζήτηση έφθασε στον ΟΗΕ και η Ελλάδα κλήθηκε να στηρίξει την ίδρυση εβραϊκού κράτους, ουσιαστικό αίτημα του σιωνιστικού κινήματος, καταψήφισε την πρόταση του ΟΗΕ. Επίσης αμέσως μετά την συνεδρίαση, υπήρξαν καταγγελίες όπως αυτή σχετικά με το Αχσαρά¹⁷⁵ της οδού Πατησίων που μας παρέχει η εφημερίδα

¹⁷¹ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 190-194

¹⁷² Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης. Σελ. 87

¹⁷³ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 210-215

¹⁷⁴ ΦΕΚ Α168/ 28-06-1948

¹⁷⁵ «Κατάρτιση, Επιμόρφωση, Προσαρμογή Προετοιμασία Η διαδικασία και τα κέντρα προετοιμασίας νέων για την μετανάστευση στην Παλαιστίνη.» βλέπε και Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 11

«Εβραϊκή Εστία»¹⁷⁶. Την Κυριακή 22/02/1948 μια δύναμη 22 αστυνομικών εγκαταστάθηκε στο αγρόκτημα προκειμένου να εμποδίσει την έξοδο από αυτό. Οι αστυνομικοί όπως μαθαίνουμε δεν διατύπωσαν κατηγορίες αλλά απλώς ανέφεραν ότι εκτελούσαν διαταγή της αστυνομικής διεύθυνσης. Επειδή η ημέρα ήταν Κυριακή, οι κάτοικοι του Αχσαρά, δεν ήταν εφικτό να επικοινωνήσουν με τον αστυνομικό διευθυντή Α. Έβερτ ή τον διευθυντή της Διεύθυνσης Αλλοδαπών, Βλαστάρη. Αυτό κατέστη δυνατόν την επόμενη μέρα κι έτσι η απόφαση ανακλήθηκε μετά από παρέμβαση του Ασέρ Μωυσή. Όπως αποδείχτηκε, ο περιορισμός αυτός είχε προκύψει από πληροφορία πως οι κάτοικοι σκόπευαν να αναχωρήσουν παράνομα για την Παλαιστίνη.

Παρ' όλα αυτά η σκλήρυνση αυτή της στάσης του κράτους ήταν σύντομη και έτσι η αυλαία άνοιξε για την τελευταία, νομοθετική, πράξη που θα απασχολήσει την παρούσα εργασία, η οποία αφορά ακριβώς τις ενέργειες του Ελληνικού κράτους ώστε να διαχειριστεί αυτό το κύμα μετανάστευσης και εκτυλίσσεται από το 1949 έως το 1953. Με την Απόρρητη Πράξη 621 του Υπουργικού Συμβουλίου, που λαμβάνεται μετά από πιέσεις του Ασέρ Μωυσή¹⁷⁷, στις 4 Αυγούστου 1949, όλοι οι Έλληνες Ισραηλίτες στρατεύσιμοι, μπορούν να απαλλαγούν των στρατιωτικών τους υποχρεώσεων και να μετοικήσουν στο Ισραήλ με τον όρο να πάρουν μαζί τους και την οικογένειά τους και να συμφωνήσουν πως δεν έχουν πρόθεση να γυρίσουν στην Ελλάδα και συνεπώς δέχονται να αποβάλλουν την Ελληνική Υπηκοότητα¹⁷⁸. Η πράξη αυτή του Υπουργικού Συμβουλίου δεν συμπεριελάμβανε, ωστόσο, εβραίους κρατούμενους, κυρίως πολιτικούς κρατούμενους. Μετά από μακρές διαπραγματεύσεις μεταξύ διεθνών οργανισμών και της Ελληνικής και Ισραηλινής κυβέρνησης, κοινό έδαφος κατάφερε να βρεθεί το 1953. Η συμφωνία στην οποία κατέληξαν τα δύο κράτη,

¹⁷⁶ Εβραϊκή Εστία, 27/02/1948 όπως δημοσιεύεται στο Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948). Αλεξάνδρεια. Σελ. 210-215

¹⁷⁷ Beze, E. (2019). Being Leftist and Jewish in Greece during the Civil War and its Aftermath: Constraints and Choices. *Historiein*, 18(2), Article 2. <https://doi.org/10.12681/historiein.14601>

¹⁷⁸ Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου 621, 04/08/1949, Αρχείο Λάμπρου Μπαλτσιώτη. Βλέπε και Γ.Α.Κ. νομού Κέρκυρας. Αρχείο Νομαρχίας, Φάκελος 46, Υποφάκελος 1, Έγγραφο Υπ. Εξ., 27/08/1949 Αρ. Πρωτ. [Δυσανάγνωστο]. Ο Σ.Σ. ζητά να μεταναστεύσει εις Ισραήλ και το Υπ. Εξ. ζητά πιστοποιητικό ιθαγένειας και βεβαίωση περί «εκούσιας αποβολής Ελληνικής του υπηκοότητας και διαγραφής εκ των μητρώων Αρρένων»

κατά τον Ναχμάνι, προέβλεπε ουσιαστικά τους ίδιους όρους¹⁷⁹. Το κείμενο αυτής της συμφωνίας δεν έχει βρεθεί. Είναι ωστόσο πιθανό η προαναφερθείσα να βασιζόταν στους νόμους 2058/1952 «Περί μέτρων ειρηνεύσεως» και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο Γ' «Περί απολύσεως καταδίκων υπό όρον»¹⁸⁰ καθώς και του νόμου 2219/1952 «Περί αναστολής διώξεως υπηκόων ξένων κρατών»¹⁸¹. Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι Έλληνες Εβραίοι θα αναγνωρίζονταν ως υπήκοοι Ισραήλ και θα απελαύνονταν «εις την χώραν «εξ ης προέρχονται»¹⁸² και σε περίπτωση σύλληψής τους σε ελληνικό έδαφος, οι απελαθέντες Εβραίοι θα καλούνταν να εκτίσουν εκ νέου την ποινή τους.¹⁸³ αφού τα αδικήματά τους δεν θα παραγράφονταν. Συνολικά, με βάση τις παραπάνω πράξεις, αλλά και αργότερα, βάση του νέου κώδικα ιθαγένειας του 1955 έχασαν την ελληνική τους ιθαγένεια συνολικά 1.573 άτομα από το 1945 έως το 1965¹⁸⁴.

Καταλήγοντας, είναι γεγονός πως η απώλεια των περιουσιών έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην απόφαση πολλών Ελλήνων Εβραίων να μεταναστεύσουν ενώ παράλληλα επηρέασε και την στάση του κράτους, το οποίο μην μπορώντας να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του για επιστροφή των περιουσιών, διευκόλυνε συνειδητά την αναχώρηση των Εβραίων.¹⁸⁵ Φαίνεται πως οι Έλληνες Εβραίοι που επιβίωσαν μετά τον πόλεμο σε σημαντικό ποσοστό δεν θεώρησαν ότι είχαν θέση στην μεταπολεμική ελληνική πραγματικότητα και οι ίδιοι αλλά και τα λίγα εναπομείναντα μέλη της οικογένειάς τους. Υποχρεώθηκαν έτσι να μεταναστεύσουν και να απαρνηθούν την υπηκοότητα του κράτους που μεγάλωσαν.

¹⁷⁹ Αλληλογραφία Φεβρουαρίου με Δεκεμβρίου 1953, Κ.Α.Ι. 459/6 από το: Nachmani, A. (2003). Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης.

¹⁸⁰ ΦΕΚ Α95/18-04-1952

¹⁸¹ ΦΕΚ Α269/29-09-1952

¹⁸² Όπως αναγράφεται στον νόμο 2219/1952, ΦΕΚ Α269 (29/09/1952)

¹⁸³ ΦΕΚ Α269/29-09-1952

¹⁸⁴ Ευαγγέλου, Ε. Κ. (2015). Η απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας των Ελλήνων Εβραίων από τη δεκαετία του 1920 έως το 1965 [Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών].

¹⁸⁵ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948). Αλεξάνδρεια σελ. 135

Ο Αντιεβραϊσμός στους θεσμικούς βραχίονες του Κράτους.

Οι πρώτες μεταπολεμικές κυβερνήσεις συνήθιζαν να επαίρονται πως η Ελλάδα ήταν η πρώτη ευρωπαϊκή χώρα που πήρε μέτρα αποκατάστασης του εβραϊκού πληθυσμού της. Είναι αλήθεια πως, όσον αφορά την νομοθετική πρωτοβουλία, η Ελλάδα συγκαταλέγεται μαζί με την Γαλλία και το Βέλγιο στα πρώτα απελευθερωμένα κράτη που θέσπισαν νόμους για αποζημίωση και αποκατάσταση των Εβραίων πολιτών τους, θυμάτων της Shoah (βάσει και σχεδίων των συμμάχων από το 1943)¹⁸⁶. Ωστόσο, η πολιτική που ακολούθησε το ελληνικό κράτος μόνο παραδειγματική δεν ήταν καθώς στην πορεία παρουσιάζονται πολλά αντιφατικά νομοθετήματα. Ιδιαίτερα στην Θεσσαλονίκη, επίκεντρο άλλωστε του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού της χώρας, το κράτος απασχολούν «*αι αντεθνικαί ενέργειαι και τάσεις ως και η ιταμή συμπεριφορά των Εβραίων*» που «*εμφορούνται άπαντες σχεδόν υπό αναρχικών και ανθελληνικών φρονημάτων*».¹⁸⁷ Φυσικά, θεσμικό δεν ήταν μόνο το σύνολο νομοθετημάτων που ψηφίζει η κεντρική εξουσία. Διαφορετικοί βραχίονες του κράτους ενίσχυσαν στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους ή τουλάχιστον υπέθαλψαν με την ανοχή τους την αντιεβραϊκή στάση του Ελληνικού κράτους ή σε κάποιες, εξαιρετικές, περιπτώσεις διαφοροποιήθηκαν από αυτήν.

Πριν καν επιστρέψουν οι διασωθέντες, το Υπουργείο Εξωτερικών προσπαθούσε να καθυστερήσει ή να εμποδίσει τον επαναπατρισμό των Εβραίων πολιτών που είχαν σωθεί από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης¹⁸⁸. Η πολιτική αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για τους Εβραίους που ζούσαν προπολεμικά στην Ελλάδα διατηρώντας Ιταλική ή Ισπανική υπηκοότητα. Όπως μαρτυρά μια συνομιλία του εκπροσώπου του Εβραϊκού πρακτορείου στο Κάιρο, Λέο Χέρμαν, με τον εκεί Έλληνα

¹⁸⁶ Ετμεκτσόγλου, Γ. (2011). Ένα χρέος που δεν αποπληρώνεται: Επανορθώσεις και μνήμες του ολοκαυτώματος. Στο Αντωνίου, Γ., Δορδανάς, Σ., Ζάικος, Ν., Μαραντζίδης, Ν. (επιμ.) (2011) Το ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια. Επίκεντρο σελ. 579-580

¹⁸⁷ βλ. Ιστορικό Αρχείο Υπ. Εξ. (ΙΑΥΕ), Κεντρική Υπηρεσία, κουτί 116, άκρως απόρρητη επιστολή της 28/01/1946, Αρ. 383115/158

¹⁸⁸ Δρουμπούκη, Ά.-Μ. (2019). Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961. Ποταμός, Σελ. 125 και Καβάλα, Μ., & Κορνέτης, Κ. (2017). Ο Ελληνικός κρατικός μηχανισμός και η διαχείριση των εβραϊκών περιουσιών της Θεσ/νίκης. Στο Ε. Χεκίμογλου & Ά.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας* (σσ. 125–139). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. σελ. 132

επιτετραμμένο, Δ. Παππά, οι ελληνικές αρχές θεωρούσαν τους ανθρώπους αυτούς ενόχους συνεργασίας με τους κατακτητές και αρνούσαν την επανεισδοχή τους¹⁸⁹.

Στην συνέχεια, οι δημοτικές αρχές έθεταν εμπόδια καθυστερώντας να εκδώσουν πιστοποιητικά και δικαιολογητικά που αποδείκνυαν σχέσεις συγγένειας¹⁹⁰. Χαρακτηριστικά, ο Δήμος Θεσσαλονίκης επικαλούμενος έλλειψη επαρκών στοιχείων αρνούσαν να εκδώσει πιστοποιητικά συγγένειας και ζητούσε να μεταβιβαστεί η αρμοδιότητα στα δικαστήρια. Σύμφωνα με το «Ισραηλιτικόν Βήμα»¹⁹¹, ακόμα και στις αρχές του 1946, το ζήτημα δεν είχε επιλυθεί. Αν και ο σχετικός φάκελος είχε μεταβιβαστεί στο Υπ. Εσωτερικών δεν είχε γίνει καμία ενέργεια¹⁹² ενώ από το 1948 και για έναν χρόνο, σύμφωνα με την εφημερίδα «Εβραϊκή Εστία», είχε μπλοκάρει τελείως την έκδοση πιστοποιητικών συγγένειας για τους Εβραίους πολίτες ώστε να καθυστερεί τις διεκδικήσεις των περιουσιών τους.¹⁹³ Αντίστοιχα, στα Ιωάννινα γνωρίζουμε πως η κοινότητα προπολεμικά λειτουργούσε τουλάχιστον δύο σχολεία, ένα «Παρθεναγωγείον» και ένα «Αρρεναγωγείον» και τουλάχιστον ένα Γηροκομείο. Τα παραπάνω, όπως γράφει ο Κ. Κωνσταντίνης, μέχρι και τα τέλη του 1946 παραμένουν επιταγμένα. Το μεν Παρθεναγωγείο ως «γραφείον της Ανωτέρας Διοικήσεως Χωροφυλακής», το Αρρεναγωγείο ως κατοικία και το γηροκομείο στεγάζει «το τμήμα Ασφαλείας και το Αγορανομικόν τμήμα».¹⁹⁴

Συμβολικές εξαιρέσεις αποτέλεσαν οι δήμοι Ρόδου και Λαρίσης. Ο πρώτος Έλληνας δήμαρχος της Ρόδου, ο Γαβριήλ Χαρίτος, υπήρξε ο πρώτος που τίμησε τους χαμένους εβραίους συμπατριώτες του μετονομάζοντας την πλατεία της πάλαι ποτέ Εβραϊκής συνοικίας σε «Πλατεία Εβραίων Μαρτύρων».¹⁹⁵ Ο Δήμος Λαρίσης από την

¹⁸⁹ «Επιστολή Λέο Χέρμαν προς την Πολιτική Διεύθυνση και την Διεύθυνση Μετανάστευσης του Εβραϊκού Πρακτορείου για την Παλαιστίνη», 17/11/1944, American Jewish Archive H167/9 όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 120-121

¹⁹⁰ Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Σελ. 101-103.

¹⁹¹ Ισραηλιτικόν Βήμα, 11/1/1946

¹⁹² Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 141

¹⁹³ Εφημερίδα «Εβραϊκή Εστία», 28/01/1949 όπως δημοσιεύεται στο: Mazower, M. (2006). *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων: Χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι, 1430-1950* (Κ. Ν. Κουρεμένος, Μτφ.). Αλεξάνδρεια. σελ. 534

¹⁹⁴ Κωνσταντίνης, Μ. (2015). Οι Ισραηλιτικές κοινότητες της Ελλάδος μετά το ολοκαύτωμα: Από τις εκθέσεις του Κανάρη Δ. Κωνσταντίνη -1945. Αυτοέκδοση. Σελ. 75-79

¹⁹⁵ Βλέπε Hirschon, R. (2016). Κοσμοπολίτες στην Παλιά Πόλη—Οι Εβραίοι της Ρόδου: Μια ιστορία εξαφάνισης και επιβίωσης. Στο Μ. Γεωργαλίδου & Κ. Τσιτσελίκης, *Γλωσσική και*

μεριά του, γνωρίζουμε ότι χρηματοδότησε την επισκευή του τοπικού Εβραϊκού νεκροταφείου, βοηθώντας έτσι την κοινότητα.¹⁹⁶ Στην ίδια κατηγορία, τέλος, αξίζει να αναφερθεί και ο νομάρχης Πρεβέζης, ο οποίος υποσχέθηκε να φροντίσει για ζητήματα που αφορούν το συγκρότημα της συναγωγής της Πρέβεζας¹⁹⁷. Το συγκρότημα τελικά πουλήθηκε το 1963 και κατεδαφίστηκε για να ανεγερθεί στην θέση του το σημερινό κτήριο του ΟΤΕ¹⁹⁸.

Η Θεσσαλονίκη τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια υπέφερε, στο σύνολό της, από την έλλειψη στέγης. Τουλάχιστον 10.000 προσφυγικές οικογένειες και πολλές ακόμα που είχαν φτάσει στην πόλη στα χρόνια του πολέμου, ζούσαν σε άθλιες συνθήκες, σε παράγκες της δεκαετίας του 1920 ή στοιβαγμένες σε εγκαταλελειμμένα εβραϊκά σπίτια και καταστήματα της πόλης. Το πρόβλημα αυτό αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα για τα δικαστήρια να εφαρμόζουν αποφάσεις αποβολής και αποδώσεις περιουσιών αλλά στάθηκε και μια ευκαιρία προς εκμετάλλευση για άτομα με πολιτικές διασυνδέσεις ώστε να παρακάμψουν τις προαναφερθέντες αποδόσεις για ίδιον όφελος.¹⁹⁹ Το υπουργείο Βορείου Ελλάδος και ο υπουργός Αλ. Μερεντίτης²⁰⁰, όπως καταγγέλλει η εφημερίδα «Ισραηλιτικόν Βήμα» τον Ιανουάριο του 1946, «ο οποίος τόσο πρόθυμα δέχτηκε την επομένη της γενικής τους συνελεύσεως τους μεσεγγυούχους των Ισραηλιτικών καταστημάτων» αρνείται κατηγορηματικά να δεχτεί αντιπροσωπεία της ΙΚΘ, σχετικά με τον ΑΝ808, παρά τις έντονες αντιδράσεις της κοινότητας²⁰¹. Τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς, το «Ισραηλιτικό Βήμα» αναφέρει ότι η ΓΔΜ καλεί με έγγραφό της την εβραϊκή κοινότητα να περιορίσει τις αξιώσεις επί των περιουσιών των Ελλήνων Εβραίων, για να μην δημιουργηθεί όπως γράφει «κοινωνικό ζήτημα»²⁰² ενώ

κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα (σσ. 209–247). Παπαζήση, καθώς και την ιστοσελίδα την κοινότητας: <https://jewishrhodes.org/post-war-period/>

¹⁹⁶ Κωνσταντίνης, Μ. (2015). Οι Ισραηλιτικές κοινότητες της Ελλάδος μετά το ολοκαύτωμα: Από τις εκθέσεις του Κανάρη Δ. Κωνσταντίνη -1945. Αυτοέκδοση. Σελ. 94-102

¹⁹⁷ Κωνσταντίνης, Μ. (2015). Οι Ισραηλιτικές κοινότητες της Ελλάδος μετά το ολοκαύτωμα: Από τις εκθέσεις του Κανάρη Δ. Κωνσταντίνη -1945. Αυτοέκδοση. Σελ. 107-110

¹⁹⁸ Πρέβεζα: *Εύπνησαν μνήμες στην εκδήλωση του Ηλία Μεσσίνα για την Συναγωγή*. (2023, Οκτώβριος 6). Preveza Today.

¹⁹⁹ Mazower, M. (2006). *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων: Χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι, 1430-1950* (Κ. Ν. Κουρεμένος, Μτρ.). Αλεξάνδρεια. Σελ. 533

²⁰⁰ Κυβέρνηση Θ. Σοφούλη, 1946

²⁰¹ Ισραηλιτικόν Βήμα, 11/01/1946 όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 140

²⁰² Ισραηλιτικόν Βήμα, 19/07/1946 όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια

παράλληλα δίνει εντολή στην ΥΔΙΠ να αγνοεί δικαστικές αποφάσεις απόδοσης περιουσιών²⁰³. Δεν ήταν, όμως, μόνον οι καταγγελίες κατά του υπουργού που στιγματίζουν το Υπουργείο Βορείου Ελλάδος. Ο διευθυντής του γραφείου του υφυπουργού γενικού διοικητού Ανατολικής Μακεδονίας, Α. Γρεβενίτης, σε αναφορά του προς την διεύθυνση αλλοδαπών του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως, τόνιζε την «αχάριστη» συμπεριφορά του «εβραϊκού στοιχείου» αναφέροντας ότι «για να κερδίσουν ολίγας χρυσάς λίρας, έχουν περιπλέξει έναν μεγάλον αριθμόν Ελλήνων εις δικαστικούς αγώνας δια την εκδίωξή των από τα οικήματα των δήθεν συγγενών των, οι οποίοι εξηφανίσθησαν. Πολύ συχνά δε βλέπομεν να εκβάλλονται των οικιών και καταστημάτων των βιοπαλαισταί Έλληνες». Ο Γρεβενίτης κατέληγε σε συμπέρασμα ανάλογο του προϊσταμένου του, ότι «από οικονομικής απόψεως, οι Εβραίοι δεν επανήλθον εις την προπολεμικήν των κατάστασιν, διότι δεν ανέλαβον εισέτι την διαχείρισιν των εγκαταλειφθεισών περιουσιών»²⁰⁴. Εν ολίγοις, κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι οι επιζώντες προκειμένου να αποκτήσουν και πάλι τον οικονομικό έλεγχο της Θεσσαλονίκης, δημιουργούν κοινωνικό ζήτημα, περιπλέκουν τον Χριστιανικό πληθυσμό της πόλης σε δικαστικούς αγώνες και τον πετάνε έξω από τα σπίτια του, αυτά που πλέον «δικαιωματικά τους ανήκουν». Ακόμη, τέλος, και όταν η δράση του υπουργείου δεν στόχευε ευθέως στην υπονόμηση της κοινότητας σίγουρα μαρτυρούσε την αδιαφορία για την παρουσία της. Μέχρι και την δεκαετία του '60, για παράδειγμα, μία έκδοση του υπουργείου Βορείου Ελλάδος κάνει μονάχα μερικές διάσπαρτες αναφορές στον Εβραϊσμό οι οποίες χαρακτηρίζονται από κυνισμό²⁰⁵.

Το Υπ. Οικ. από την μεριά του, υπεύθυνο ήδη για την διευθέτηση του ζητήματος των περιουσιών, όπως προκύπτει από Υπηρεσιακό σημείωμα προς τον πρόεδρο του ΚΙΣ από τους Κ. Κωνσταντίνη και Σαμ Μορδώχ σχετικά με επίσκεψη των τελευταίων στον Αρχιεπίσκοπο Σπυρίδωνα, στις 11/08/1955, σχεδιάζει να δεσμεύσει Συναγωγές και Εβραϊκά νεκροταφεία σε μη ενεργές κοινότητες της χώρας. Οι

²⁰³ Mazower, M. (2006). *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων: Χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι, 1430-1950* (Κ. Ν. Κουρεμένος, Μτφ.). Αλεξάνδρεια. Σελ. 533

²⁰⁴ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, Κεντρική Υπηρεσία, κουτί 116, Απόρρητη επιστολή της 18ης Αυγούστου 1946, αριθμός 13/2/2χ όπως δημοσιεύεται στο: Ετμεκτσόγλου, Γ. (2011). Ένα χρέος που δεν αποπληρώνεται: Επανορθώσεις και μνήμες του ολοκαυτώματος στον 21ο αιώνα. Στο Αντωνίου, Γ., Δορδανάς, Σ., Ζάικος, Ν., & Μαραντζίδης, Ν. (Επιμ.). Το ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια (1η έκδ). (σσ. 557-591). Επίκεντρο.

²⁰⁵ Mazower. (1998). Οι συνέπειες του Διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης. Στο Ρ. Μπενβενίστε, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)* (σσ. 53-62). Βάνιας.

συγγραφείς του σημειώματος επισκέφτηκαν τον Αρχιεπίσκοπο για να συζητήσουν αυτό ακριβώς το ζήτημα με έμφαση στην συναγωγή και το νεκροταφείο της Κω. Ο Αρχιεπίσκοπος, αναφέρεται πως τηλεφώνησε στον διευθυντή του Υπ. Οικ., Βεναρδή, ο οποίος υποσχέθηκε να τηλεγραφήσει στην Κω, ώστε η συναγωγή και το νεκροταφείο να εξαιρεθούν από δέσμευση. Δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε το βραχυπρόθεσμο αποτέλεσμα αλλά σήμερα το νεκροταφείο υπάρχει ακόμα και η συναγωγή λειτουργεί ως πνευματικό κέντρο του δήμου.²⁰⁶

Από την κριτική της κοινότητας δεν απουσίασε ούτε το υπουργείο Επισιτισμού, ή Εφοδιασμού από τον Νοέμβριο του 1944. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η διανομή τροφίμων και ρουχισμού γίνεται με βάση τα δελτία ταυτότητας και τροφίμων, πολλά από τα οποία είχαν ήδη εκδοθεί στα χρόνια της κατοχής. Αυτό σημαίνει πως οι Έλληνες Εβραίοι, είτε είχαν καταφύγει σε σπίτια Χριστιανών, είτε είχαν συμμετάσχει στην Αντίσταση ή είχαν εκτοπιστεί σε στρατόπεδα εξόντωσης, δεν είχαν δελτία ταυτότητας ή/και δεν ήταν εγγεγραμμένοι στους καταλόγους διανομής δελτίων τροφίμων²⁰⁷. Όταν η Joint, αντιλήφθηκε το γεγονός και απευθύνθηκε στις αρμόδιες αρχές²⁰⁸, η απάντηση που λαμβάνει είναι ότι το πρόβλημα επρόκειτο να επιλυθεί πολύ σύντομα. Όταν γράφεται η συγκεκριμένη αναφορά, τον Αύγουστο του 1945, η ίδια απάντηση δινόταν κάθε μήνα επί ένα εξάμηνο²⁰⁹. Επίσης, σύμφωνα με δημοσίευμα του «Ριζοσπάστη», στις 08/11/1944, «Οι Ισραηλίτες, που διώχτηκαν και ταλαιπωρήθηκαν λόγω της κατοχής, ζητούν από το υπουργείο Επισιτισμού να τους χορηγήσει δελτία τροφίμων. Παρ' όλο όμως που πέρασαν 20 μέρες ακόμα ο Σ. Μάτσας, διευθυντής του Υπουργείου, όχι μόνο δεν τους διευκολύνει, αλλά και τους συμπεριφέρεται με τρόπο αρκετά Χιτλερικό!»²¹⁰. Ενδιαφέρον έχει πως, αν και η αναφορά στέφεται προς τον διευθυντή του υπουργείου, την ίδια στιγμή στην θέση του υπουργού βρίσκεται ο ΕΑΜικής προέλευσης Αλ. Σβώλος.

²⁰⁶ Κωνσταντίνης, Μ. (2015). Οι Ισραηλιτικές κοινότητες της Ελλάδος μετά το ολοκαύτωμα: Από τις εκθέσεις του Κανάρη Δ. Κωνσταντίνη -1945. Αυτοέκδοση. Σελ. 92-93

²⁰⁷ Tzafleris, N. (2019). Rebuilding Jewish Communities after the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee's Relief Programme in Postwar Greece. *Historiein*, 18(2).

²⁰⁸ Η αναφορά έρχεται από υπάλληλο της Joint, ο οποίος γράφει απλώς «Greek Government», θεωρώ όμως ότι αφορά το συγκεκριμένο υπουργείο. Βλέπε Tzafleris, N. (2019). Rebuilding Jewish Communities after the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee's Relief Programme in Postwar Greece. *Historiein*, 18(2).

²⁰⁹ Αναφορά Morris Laub στον Δρ. J. Schwartz, AR45/54-386, AJDC NY όπως δημοσιεύεται στο: Tzafleris, N. (2019). Rebuilding Jewish Communities after the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee's Relief Programme in Postwar Greece. *Historiein*, 18(2). <https://doi.org/10.12681/historein.14583>

²¹⁰ Ριζοσπάστης, 08/11/1944, άρθρο: «Ο Λαός και τα αιτήματά του»

Την ίδια στιγμή, ένας ίσως από τους νευραλγικότερους θεσμούς, οι δικαστικές αρχές, χαρακτηρίζεται από μια «άκρως άτολμη δικαστική διερεύνηση του ρόλου των Ελλήνων δωσιλόγων...»²¹¹ έως και πως σε συνεργασία με τους μεσεγγυούχους καθυστερούσαν τις εκδικάσεις των υποθέσεων²¹². Ακόμη και το ίδιο το Υπουργείο Δικαιοσύνης φέρεται να συνέστησε τηλεγραφικώς στον Πρόεδρο των Πρωτοδικείων της Θεσσαλονίκης να παραχωρήσει αναβολές στις αποφάσεις που είχαν ήδη εκδοθεί και που διέτασσαν την επανεγκατάσταση νόμιμων κληρονόμων βάση του ΑΝ808²¹³. Την ίδια στιγμή οι Μεσεγγυούχοι των Εβραϊκών περιουσιών αντιμετώπιζονταν, σκανδαλωδώς, ευνοϊκά και μάλιστα όλο και ευνοϊκότερα όσο εντεινόταν ο εμφύλιος. Ακόμα και σε περιπτώσεις στις οποίες ο φάκελος περιείχε την Γερμανική εντολή παραχώρησης. Οι κατηγορούμενοι μάλιστα συχνά δεν παραπεμπόταν καν σε δίκη. Χαρακτηριστικότερο είναι το παράδειγμα της ομαδικής αθώωσης μεσεγγυούχων από το Ε.Δ.Δ.Θ. με το απαλλακτικό βούλευμα 64/1948, το οποίο αφορούσε 419 υποθέσεις²¹⁴. Ακόμη, όμως και όταν οι δίκες γίνονται, τα υπουργεία παρεμβαίνουν, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ώστε οι αποφάσεις να μην εκτελούνται²¹⁵. Για να γίνει κατανοητό το μέγεθος της διαπλοκής και της μεροληψίας της δικαστικής εξουσίας, ενδεικτική είναι η υπόθεση Σαμ Χασσίδ τ. Ισαάκ/ Φωκίωνα Γ.²¹⁶. Ο Σαμ Χασσίδ κατέθεσε στις 25/11/1944 αίτημα στην ΥΔΙΠ για επιστροφή του καταστήματος του πατέρα του. Η αίτησή του, όμως, προσέκρουσε στον διορισμένο μεσεγγυούχο Φωκίωνα Γ., ο οποίος με υπόμνημά του στις 18/12/1944, επικαλέστηκε μεταξύ άλλων πως ο αιτών θα έπρεπε να αποδείξει τον θάνατο του πατέρα του και του μεγαλύτερου αδερφού του για να δικαιούται τα κληρονομικά δικαιώματα της επιχείρησης, έτσι ώστε

²¹¹ Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. σελ. 77

²¹² Ισραηλιτικόν Βήμα, 19/07/1946

²¹³ ο.π. καθώς και τηλεγράφημα του ΚΙΣ προς την κυβέρνηση, πολιτικούς αρχηγούς και την δικαιοσύνη, 21/02/1947, Αρχείο ΚΙΣ, όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Εικόνα 6

²¹⁴ Καρατζόγλου, Γ. (2023). Μεσεγγυούχοι & Δωσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο, Επίκεντρο. Σελ. 127-137

²¹⁵ Έρευνα του Στ. Δορδανά όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 139

²¹⁶ Αρχείο Εφετείου Θεσσαλονίκης, Δικογραφίες Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Θεσ/νίκης (ΕΔΔΘ) (αταξινόμητο το 2011), κτηματικό γραφείο Θεσ/νίκης, Φάκελος διαχείρισεως ΥΔΙΠ του Χαΐμ Χασσίδ, Σχοινικά, Κατούνη 5 όπως δημοσιεύεται στο: Δορδανάς, Σ. (2011). Εξόντωση και λεηλασία: Η Υπηρεσία Διαχείρισεως Ισραηλιτικών Περιουσιών (ΥΔΙΠ). Στο Γ. Αντωνίου, Σ. Δορδανάς, Ν. Ζάικος, & Ν. Μαραντζίδης, *Το ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια* (σσ. 331-352). Επίκεντρο. σελ. 349-351

να μην επιστρέψει το κατάστημα. Όλα αυτά πριν καν γυρίσει ο πρώτος επιζών από τα στρατόπεδα. Ακόμη όμως και αφού ο Σαμ μπόρεσε να προμηθευτεί σημείωμα, λογικά από στέλεχος του ΕΑΜ, για να ενισχύσει την θέση του (05/01/1945) τελικά δεν φαίνεται πως κατάφερε κάτι. Μάλιστα, έναν χρόνο μετά (16/11/1946), ο ειδικός επίτροπος του ΕΔΔΘ αθώωσε τον Φωκίωνα Γ. από όλες τις κατηγορίες δίχως να παραπεμφθεί σε ακροατήριο.

Άλλες υποθέσεις που μπορούν να καταδείξουν την κατάσταση που επικρατούσε στους κόλπους της δικαστικής αρχής είναι, ενδεικτικά, αυτές των εργολάβων που ανέλαβαν την κατεδάφιση των εβραϊκών συνοικισμών, «151», «Βαρόνου Χιρς» και «Καλαμαριάς», με συνολικά κέρδη από τις κατεδαφίσεις, κατά την ΙΚΘ, να ανέρχονταν σε 1.199.000.000 δρχ. Οι δίκες αυτές, που ξεκίνησαν τέλη του 1945, απασχόλησαν συνολικά πάνω από 35 κατηγορούμενους. Από τους 20 κατηγορούμενους στην υπόθεση για την κατεδάφιση του συνοικισμού «Βαρόνου Χιρς» μονάχα ένας, ο Παντελής Παπαϊωάννου, καταδικάστηκε με την απόφαση 221/1947 του Ε.Δ.Δ.Θ. σε 8 μήνες φυλάκιση. Αντίστοιχα για τον συνοικισμό «151» από τους 15 κατηγορούμενους, καταδικάστηκαν και για διάφορα άλλα αδικήματα οι γνωστοί δωσίλογοι, Περικλής Νικολαΐδης (Πέρι Νικολάι) και Νίκος Στεργιάδης, οι οποίοι όμως είχαν ήδη διαφύγει στην Γερμανία. Ο πρώτος δεν εκδόθηκε ποτέ, ο δεύτερος εκδόθηκε τελικά το 1949 και καταδικάστηκε σε 20 έτη φυλάκιση αλλά η ποινή του ανεστάλη το 1956 από τον τότε Υπ. Δικαιοσύνης Κ. Παπακωνσταντίνου.²¹⁷

Ανάλογο ενδιαφέρον έχει και η υπόθεση που αφορά την επιχείρηση «Αντζέλ & Σαλτιέλ» που δραστηριοποιούνταν στον χώρο των φαρμακευτικών και χημικών προϊόντων. Από τους δύο συνεταίρους της συγκεκριμένης επιχείρησης, ο μεν Ισαάκ Σαλτιέλ διέφυγε και κατάφερε να κρυφτεί στην Αθήνα, ο δε Ραφαήλ Αντζέλ βρήκε τον θάνατο στο Άουσβιτς. Το ενδιαφέρον της υπόθεσης εστιάζεται στο 1947, οπότε μια «ύποπτη» μηνυτήρια επιστολή φτάνει στον επίτροπο του Ε.Δ.Δ.Θ. Η επιστολή υπογράφεται από κάποιον Γ. Πετρίδη, κάτοικο Θεσσαλονίκης, Εγνατίας 327 αλλά χωρίς ημερομηνία και σημεία αποστολής. Η μηνυτήρια επιστολή μάλιστα βρίθει αντισημιτισμού. Τον αποθανόντα ήδη στο Άουσβιτς, Ρ. Αντζέλ χαρακτηρίζει 14 φορές ως «ο Εβραίος», «ο διαβολο-Εβραίος», «ο Σατανο-Εβραίος» και κατόπιν επεκτείνει

²¹⁷ Καρατζόγλου, Γ. (2023). Μεσεγγυούχοι & Δωσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο, Επίκεντρο. Σελ. 251-257

την κατηγορία και σε άλλους Εβραίους.²¹⁸ Σαν να μην φτάνουν αυτές οι ήδη «ύποπτες» συνθήκες με τις οποίες ξεκινά η υπόθεση, ο επίτροπος του Ε.Δ.Δ.Θ. καλεί για κατάθεση την Τράπεζα της Ελλάδος, το ΕΒΕΘ και δύο εμπόρους, ανταγωνιστές των κατηγορουμένων. Από τα υπομνήματα προέκυψε ότι:

1. Η Τράπεζα της Ελλάδος βεβαιώνει μόνο τις εισαγωγές της εταιρίας.
2. Το ΕΒΕΘ δηλώνει πως η εταιρία διεγράφη από το επιμελητήριο με τις μαζικές διαγραφές της 4/3/43 και επαναλειτούργησε στις 12/11/1945 (επί ΕΑΜοκρατίας, άρα ενισχύεται η αθωότητά τους)
3. Ο ένας εκ των δύο μαρτύρων, αμφότεροι ανταγωνιστές των κατηγορουμένων, καταθέτει μόνον φήμες σχετικά με την δράση τους.

Στη συνέχεια, ο Επίτροπος καλεί σε απολογία τον Ρ. Αντζέλ, για τον οποίο ενημερώνει η ΙΚΘ πως υπήρξε ο ίδιος θύμα της τελικής λύσης. Η προανάκριση ολοκληρώνεται με το υπόμνημα του Ι. Σαλτιέλ στο οποίο αναφέρεται και το γεγονός ότι το κατάστημά τους δόθηκε για μεσεγγύηση στον πρόεδρο του σωματείου μεσεγγυούχων, Σάββα Σάββα, αφού ο ίδιος διέφυγε για να κρυφτεί στην Αθήνα. Ωστόσο, το Ε.Δ.Δ.Θ. δεν φάνηκε εξίσου ελαστικό στις παραπομπές του όπως συνέβη σε πολλούς μεσεγγυούχους. Μάλιστα με το βούλευμα 1268/17-11-1947 παραπέμπει σε δίκη τον Ι. Σαλτιέλ στο Ε.Δ.Δ.Θ. με την ΣΠ 6/1945. Τρεις μέρες αργότερα ο κατηγορούμενος αιτείται ανακοπή του βουλεύματος και καταθέτει νέο υπόμνημα στο οποίο καταγγέλλει και την ανωνυμία του μηνυτή, αφού, όπως λέει, πως δεν βρέθηκε κανένας Πετρίδης στην οδό Εγνατίας 327. Το ΕΔΔΘ δεν φαίνεται να πείθεται ούτε με αυτό το υπόμνημα και απέρριψε την αίτηση ανακοπής με την 1519/18-12-1947 απόφαση του συμβουλίου Εφετών. Θα χρειαστεί να φτάσει η δικάσιμος, στις 05/02/1948 για να βρεθεί ο «μηνυτής» Γ. Πετρίδης, ο οποίος κατέθεσε πως δεν γνωρίζει τον κατηγορούμενο(!) όπως και πέντε μάρτυρες υπεράσπισης. Τελικά, κηρύχθηκε με την απόφαση 72/48 αθώς λόγω αμφιβολιών.²¹⁹

Βέβαια σε πολλές από αυτές τις περιπτώσεις, οι δικαστικές αποφάσεις δεν εφαρμόζονταν ακόμη και μετά την τελεσιδικία τους, σε αντίθεση με περιουσίες Χριστιανών που είχαν καταπατηθεί και οι οποίες επιστρέφονταν ταχύτατα. Η Ρ. Μόλχο

²¹⁸ Καρατζόγλου, Γ. (2023). Μεσεγγυούχοι & Δωσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο, Επίκεντρο. Σελ. 351

²¹⁹ Για την υπόθεση της επιχείρησης «Αντζέλ & Σαλτιέλ» βλέπε: Καρατζόγλου, Γ. (2023). Μεσεγγυούχοι & Δωσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο, Επίκεντρο. Σελ. 350-354

μόλις υποστηρίζει ότι: «ουδείς εκ των μη Εβραίων δωσίλογων τιμωρήθηκε»²²⁰. Η διαπίστωση είναι υπερβολική, αλλά δείχνει την τάξη μεγέθους της ατιμωρησίας.

Η εκτίμηση που παρέχει η Μόλχο δείχνει επίσης πως υποθέσεις όπως αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω αποτελούσαν περισσότερο τον κανόνα παρά την εξαίρεση. Γράφει χαρακτηριστικά, «από τις 600 αγωγές για επιστροφή ακινήτων που διεκδικήθηκαν από μια χούφτα εβραίους επιζώντες, μόνο 350 ακίνητα επεστράφησαν»²²¹. Παρακάτω μάλιστα αναφέρει ότι από τα 2.300 καταστήματα αποδόθηκαν μόνο 50 (σε νόμιμους ιδιοκτήτες ή κληρονόμους) και από τα 12.000 σπίτια διεκδικήθηκαν δικαστικώς 600 από τα οποία αποδόθηκαν 300,²²² ενώ και η ίδια η παρουσία Εβραίων στις δικαστικές αίθουσες καταδεικνύει την ίδια κατάσταση. Σύμφωνα με την Ε. Χαϊδιά, την περίοδο 1945-1946 κατεγράφησαν στην Θεσσαλονίκη σε σύνολο άνω των 300 δικών, μόνο 11 δίκες με Εβραίους μάρτυρες²²³.

Αξίζει να αναφερθεί πως το κλητήριο θέσπισμα που περιλαμβάνει αναφορά σε Ισραηλίτη²²⁴ όπως και ο θρησκευτικός όρκος, που γίνεται στην Βίβλο και όχι στο Ευαγγέλιο²²⁵, προκαταλάμβαναν τους εν δυνάμει εμπλεκομένους. Σημαντικά είναι και τα περιστατικά εντός των δικαστικών αιθουσών με δικαστές να ρωτούν Εβραίους αν θα έκρυβαν Χριστιανούς σε ανάλογη περίπτωση. Συχνά χρησιμοποιούσαν απαξιωτικές φράσεις εναντίον των Εβραίων όπως: «Το δικαστήριο δεν είναι Χάβρα, είναι ναός»²²⁶ ή τις εξωφρενικές, δεδομένων της νωπής ακόμα μνήμης του πολέμου, δηλώσεις του Εισαγγελέα Καραπιπέρη²²⁷ όπως: «Είναι καιρός να σταματήσει αυτό το κακόν και να

²²⁰ Μόλχο, Ρ. (2015). Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης. Πατάκης. Σελ. 71

²²¹ Μόλχο, Ρ. (2015). Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης. Πατάκης. Σελ. 71

²²² Μόλχο, Ρ. (2015). Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης. Πατάκης. Σελ. 82

²²³ Ελένη Χαϊδιά, «Οι Έλληνες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης: από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στις δικαστικές αίθουσες» στο Μπενβενίστε, Ρ., & Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού. (1998). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)*. Βάνιας. Σελ. 45

²²⁴ Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Σελ. 101-103.

²²⁵ Γ.Α.Κ. νομού Μαγνησίας, Αρχείο του Πρωτοδικείου Βόλου, «Αποφάσεις Ναζισμού 1962», υποθέσεις 701-825, υπόθεση 798.

²²⁶ Βλ. «Ισραηλιτικό Βήμα», αρ. φύλλου 32, 3/7/1946 όπως δημοσιεύεται στο: Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Σελ. 101-103.

²²⁷ Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Σελ. 101-103.

πάμουν τα δικαστήρια να απασχολούνται με τέτοιου είδους υποθέσεις»²²⁸ και «Οι Εβραίοι από της απελευθέρωσης ήρχισαν διωγμόν!! Κατά των Χριστιανών»²²⁹.

Η ΥΔΠΠ, η υπηρεσία που ιδρύσαν οι αρχές κατοχής το 1943 με σκοπό να οργανώσουν την εκμετάλλευση των περιουσιών των εκδιωχθέντων Εβραίων υπό τον μανδύα της νομιμότητας, συνεχίζει να λειτουργεί κανονικά. Πλέον ο σκοπός της, τουλάχιστον στα χαρτιά, είναι να διαχειριστεί το έργο απόδοσης των ίδιων περιουσιών. Η πραγματικότητα βέβαια αναφέρεται ως αρκετά διαφορετική, αφού η ΥΔΠΠ παρενέβαινε σε βάρος των επιζώντων που διεκδικούσαν τις περιουσίες τους. Αντικαθιστούσε τον έναν μεσεγγυούχο με έναν άλλο, ώστε να καθυστερήσει η απόδοση του ακινήτου²³⁰ ενώ συνέχιζε και για μεγάλο διάστημα να εισπράττει μισθώματα από τις περιουσίες αυτές²³¹.

Το ΕΒΕΘ, μετά την Απελευθέρωση αλλάζει την ηγεσία του και φαίνεται να προσπαθεί να παραμείνει ουδέτερο στην διαμάχη για τις Εβραϊκές περιουσίες, τουλάχιστον τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Όταν τον Δεκέμβριο του 1944 το σωματείο των μεσεγγυούχων ζητά την παρέμβασή του, για την προστασία των μελών του από το σφράγισμα των επιχειρήσεων που διαχειρίζονταν, η Διοικούσα Επιτροπή του ΕΒΕΘ αποφασίζει πως δεν θα πάρει θέση στο θέμα. Το μόνο που θα προσέφερε στους Ισραηλίτες ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων ήταν βεβαιώσεις διαγραφής των επιχειρήσεων τους από τα μητρώα του, βάσει της Γερμανικής εντολής στις 25/02/1943. Την ίδια στάση κρατά και έναν χρόνο αργότερα σε νέο αίτημα του σωματείου, οπότε ο νομικός σύμβουλος του ΕΒΕΘ προτείνει να παραπεμφθεί το ζήτημα σε «Νομική Ρύθμιση». Ταυτόχρονα, ενώ προσκαλείται να συμμετέχει στις συνεδριάσεις του εποπτικού συμβουλίου της ΥΔΠΠ, όπως έκανε και στα χρόνια της Κατοχής ο υπόδικος πλέον πρόεδρός του Αλ. Κράλλης, η νέα ηγεσία του ΕΒΕΘ αρνείται να παρευρεθεί

²²⁸ Βλ. «Ισραηλιτικό Βήμα», αρ. φύλλου 64, 12/9/1947 όπως δημοσιεύεται στο: Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραιοισμού (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Σελ. 101-103.

²²⁹ Βλ. «Ισραηλιτικό Βήμα», αρ. φύλλου 65, 3/10/1947 όπως δημοσιεύεται στο: Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραιοισμού (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Σελ. 101-103. Είναι εμφανές το στερεότυπο του φιλάργυρου Εβραίου, το οποίο θα αρχίσει να γίνεται ακόμη πιο εμφανές, την εποχή αυτή λόγω της διεκδίκησης εκ μέρους των διασωθέντων, της επιστροφής των περιουσιών τους.

²³⁰ Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης, σελ 79

²³¹ Καβάλα, Μ. & Κορνέτης, Κ. (2017). Ο Ελληνικός κρατικός μηχανισμός και η διαχείριση των εβραϊκών περιουσιών της Θεσ/νίκης. Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 125-139). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. σελ. 132

στις πρώτες συνεδριάσεις. Η Δ.Ε. δέχεται συμμετοχή του προέδρου της μόνο αφότου η ΓΔΜ ανασυγκρότησε το Εποπτικό Συμβούλιο τον Μάρτιο του 1945 και αποκλειστικά για να μπορεί να αντιτίθεται σε όποιες προσπάθειες συγκάλυψης των ατασθαλιών της ΥΔΠΙ στη κατοχική περίοδο.

Ωστόσο, φαίνεται πως οι παραπάνω δράσεις εκ μέρους της ηγεσίας του ΕΒΕΘ δεν αποτελούσαν παρά μια προσπάθεια αφενός να αποφύγει πιθανές ευθύνες, οι οποίες θα ακολουθούσαν την ενεργότερη εμπλοκή της ίδιας και ολόκληρης της εμποροβιομηχανικής τάξης και αφετέρου να επιτύχει την συγκάλυψη πίσω από ένα επιμελώς κατασκευασμένο πέπλο νομιμότητας, πίσω από το οποίο θα κρυβόταν ο καλά ριζωμένος οικονομικός αντισημιτισμός που επιβίωνε από τον Μεσοπόλεμο.

Προπολεμικά, στην Διοικούσα Επιτροπή του ΕΒΕΘ υπήρχαν και τέσσερα μέλη Εβραίοι, κανένας από τους οποίους δεν επέστρεψε. Εδώ παρουσιάζεται μια από εκείνες τις στιγμές που οι «σιωπές» των αρχείων μπορούν να οδηγήσουν τον ερευνητή σε σημαντικές παρατηρήσεις. Από τα πρακτικά του Δ.Σ. δεν προκύπτει πως η απουσία των εβραίων μελών του απασχόλησε το ΔΣ ούτε στις πρώτες συνεδριάσεις του αλλά ούτε αργότερα όταν έγιναν γνωστά τα όσα συνέβησαν στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης, ούτε καν αν κρατήθηκε «ενός λεπτού σιγή». Οι ενδείξεις όμως δεν σταματούν στα τέσσερα αυτά μέλη του ΔΣ. Για τα επόμενα 70 χρόνια δεν θα υπάρξει Εβραίος μέλος του ΔΣ αλλά ούτε ως υπάλληλος του ΕΒΕΘ. Μάλιστα τον Οκτώβριο του '45 (09/10/1945) όταν ο γιος ενός Εβραίου κλητήρα που χάθηκε στο Άουσβιτς (ο Δάριο Σαλτιέλ) ζητά από το Επιμελητήριο κάποιο οικονομικό βοήθημα, το τελευταίο αρνείται επικαλούμενο έλλειψη πόρων. Βέβαια η δικαιολόγηση είναι μάλλον ψευδής αφού μερικές μέρες αργότερα το ίδιο εγκρίνει χορήγηση 30.000 δρχ. *«εκ των πρόχειρων του ταμείου της»*.

Την ίδια αμφίθυμη στάση επέδειξε το ΕΒΕΘ και στο ζήτημα της εμπλοκής του στο ζήτημα των εβραϊκών περιουσιών. Παραπάνω παρουσιάστηκε η επίσημη στάση της Δ.Ε. για μη εμπλοκή του ΕΒΕΘ, υπήρξαν όμως ορισμένες ρωγμές σε αυτήν. Τέτοιες ήταν: η περίπτωση παρέμβασης του ΕΒΕΘ με υπόμνημά του στο Υπ. Οικονομικών, μετά από αίτημα του μεσεγγυούχου Κ. Δρακόπουλου, 17/12/1945 και η απόφασή του να στηρίξει το αίτημα του δωσίλογου Ι. Χαριζάνη και άλλων 14 καταδικασμένων για επανεκδίκαση των υποθέσεών του με βάση των πιο ευνοϊκών διατάξεων της Σ.Π. 107.

Τέλος, η αμφίθυμη αυτή στάση του ΕΒΕΘ επιβεβαιώνεται και από το ζήτημα της επανεγγραφής των Ισραηλιτικών επιχειρήσεων που διεγράφησαν το 1943.

Συγκεκριμένα από το 1945 ήδη δημιουργούνται προσκόμματα στην επανεγγραφή επιχειρήσεων που θα διοικούνταν από επιτρόπους, με την επίκληση και πάλι ζητημάτων νομιμότητας. Μάλιστα, ο μόνος ενδοιασμός που προκύπτει από την στάση αυτή εμφανίζεται από τον διευθυντή Κ. Ποιμενίδη στις 28/03/1946 και αφορά την απώλεια των συνδρομών που αυτές οι επιχειρήσεις θα κατέβαλαν στο ΕΒΕΘ. Ακόμα και αυτή όμως δεν φαίνεται να στάθηκε αρκετή να μεταβάλει την υφιστάμενη πολιτική του ΕΒΕΘ²³².

Ακόμη και πολιτικοί άνδρες, που επαίρονταν για τις νομοθετικές πρωτοβουλίες της χώρας, όπως ο Γ. Παπανδρέου, ήδη στον περίφημο λόγο που εκφώνησε από την πλατεία Συντάγματος στις 18/10/1944, δεν κάνει την παραμικρή αναφορά στις διώξεις κατά των Ελλήνων Εβραίων, κάτι που σύμφωνα με τον Δ. Ελευθεράκη η εξόριστη κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να μην γνωρίζει. Άλλωστε ακριβώς για αυτόν τον λόγο σπεύδει να εκδώσει τον ΑΝ 2/1944.²³³ Δεν φαίνεται να υπάρχει ιδιαίτερη γνώση των γερμανικών στρατοπέδων συγκέντρωσης στην έκδοση του συγκεκριμένου Α.Ν. Η γνώση της κυβέρνησης μάλλον περιοριζόταν στα εντός Ελλάδος μέτρα των αρχών κατοχής. Παρ' όλα αυτά αποτελεί δείκτη της κρατικής πολιτικής απέναντι στους Εβραίους πολίτες της. Όταν τους ζητήθηκε βοήθεια από τον ραβίνο Μαρτζιλιάι, γράφει ο Τσέρνοβιτς: «τον δέχτηκε [ο Παπανδρέου] ευγενικά αλλά όχι φιλικά» και τον παρέπεμψε στον υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας, Δ. Λόντο. Ούτε αυτός όμως έκανε τίποτα²³⁴. Ο ίδιος δυο χρόνια αργότερα, σε δήλωσή του προς τον Ασέρ Μωυσή αφότου επαίρεται και πάλι για τις πρωτοβουλίες του ίδιου και της Ελλάδας, εύχεται αναφερόμενος στην περιοχή της Παλαιστίνης, «ότι θα επιτραπεί στους εβραίους να εγκατασταθούν σε αυτήν την αναγεννημένη χώρα»²³⁵ Αλλά και ο υπουργός εργασίας, ο

²³² Για περισσότερα σχετικά με το ΕΒΕΘ βλέπε: Καρατζόγλου, Γ. (2023). *Μεσεγγυόχοι και δοσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο*. Επίκεντρο. Σελ. 459

²³³ Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. σελ. 70

²³⁴ Αναφορά του Γιάκοβ Τσέρνοβιτς στην Επιτροπή Απεσταλμένων των Εθνικών Ιδρυμάτων για την κατάσταση των Εβραίων στην Ελλάδα, 6/12/1944 (ΚΣΑ 14/51) όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 126-127. Η συνάντηση επιβεβαιώνεται και από αναφορά της Ελληνικής Πρεσβείας στο Λονδίνο όπως δημοσιεύεται στο: Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών*. Καστανιώτης. κείμενο 106. Σελ. 328

²³⁵ Δήλωση Παπανδρέου προς τον πρόεδρο του ΚΙΣ, Ασέρ Μωυσή 24/03/1946 (Ισραηλιτικών Βήμα 29/03/1946) όπως δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την*

κομμουνιστής Μ. Πορφυρογένης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, δεν ήταν ιδιαίτερα έτοιμος να στηρίξει τους επιζήσανε δίνοντας προτεραιότητα στα μέλη της ομοσπονδίας, της οποίας τα Εβραϊκού θρησκευματος μέλη είχαν διαγραφεί βάση εντολών των Γερμανών²³⁶.

Οι αναφορές σε κρατικούς αξιωματούχους όμως δεν περιορίζονται στην αδιαφορία τους σχετικά με τα θέματα των Εβραίων. Το Ισραηλιτικόν Βήμα γράφει το 1947 για κυβερνητικό στέλεχος, το οποίο παρέμενε ανώνυμο, που φέρεται να συνέστησε σε εβραϊκή αντιπροσωπία: «*Να μην περιμένετε πολλά πράγματα. Να φροντίσετε να μην δημιουργείτε ισραηλιτικό ζήτημα. Να αλλάξετε τα ονόματα σας! Να φροντίσετε να ανακατωθείτε μέσα στους Χριστιανούς και να μην φαινόσαστε πώς είστε Ισραηλίτες γιατί έχετε πολλούς εχθρούς.*». Ως τέτοιους εχθρούς η εφημερίδα κατονομάζει στη συνέχεια τους δωσίλογους και τους μεσεγγυούχους, που γίνονται «ανεκτοί» από το κράτος²³⁷.

Αντίστοιχη εικόνα παρατηρείται και εκτός των ελληνικών συνόρων αφού υψηλόβαθμοι διπλωμάτες διαμορφώνουν ή έστω να αντιπροσωπεύουν την κρατική πολιτική. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα δεν είναι άλλο από εκείνο του πρεσβευτή της Ελλάδας στην Παλαιστίνη, Γ. Χριστοδούλου. Ο τελευταίος, σε μια πολύ ενδιαφέρουσα αναφορά του από την Ιερουσαλήμ, στις 06/09/1945, παρουσιάζει τις αντιδράσεις των τοπικών εφημερίδων και οργανισμών σχετικά με τον επαναπατρισμό στην Ελλάδα Ελληνο-Εβραίων μεταναστών/προσφύγων από την Παλαιστίνη. Οι τελευταίες βλέπουν αρνητικά την επάνοδο και κάποιοι από τους προβληματισμούς τους αφορούν την γνωστή κακή κατάσταση των Ελλήνων Εβραίων αλλά και την δυσφορία του κράτους απέναντί τους. Όπως αναφέρουν, η ελληνική κυβέρνηση πείστηκε από την ΟΥΝΡΑ²³⁸ να δεχθεί τους επαναπατρισθέντες²³⁹. Ο συγγραφέας συμφωνεί με την

Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948). Αλεξάνδρεια. Σελ. 146-148

²³⁶ Αναφορά του Γιάκοβ Τσέρνοβιτς στην Επιτροπή Απεσταλμένων των Εθνικών Ιδρυμάτων για την κατάσταση των Εβραίων στην Ελλάδα, 6/12/1944 (ΚΣΑ 14/51) όπως δημοσιεύεται στο: Λάμπια, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 126-127

²³⁷ Ισραηλιτικόν Βήμα, 01/03/1947 όπως δημοσιεύεται στο Λάμπια, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια.

²³⁸ Οργανισμός Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως των Ηνωμένων Εθνών ή αλλιώς όπως είναι ευρύτερα γνωστός UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration)

²³⁹ Βλέπε εφημερίδες: Νταβάρ, 3/9/1945, 5/9/1945, Χαμποκερ, 5/9/1945 και Χατζοφέ, 5/9/1945 όπως δημοσιεύονται στο Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). *Οι Έλληνες*

άποψη θεωρώντας αρνητική την επιστροφή αυτή. Η άποψη του διπλωμάτη μπορεί να πηγάζει από την γνώση του για την κατάσταση στην Ελλάδα, να μην θέλει να επιφορτιστεί δηλαδή το κράτος και με παλινοστούντες από την Παλαιστίνη. Μπορεί ωστόσο να εκφράζει με τρόπο διπλωματικό και την άποψη της Ελλάδας να απαλλαγεί από τις μειονότητες δείχνοντας στοιχεία του υφέροντα αντισημιτισμού της χώρας.

Τέλος, δεν μπορεί να μην γίνει αναφορά στη στάση των Υπηρεσιών Ασφαλείας και των Ενόπλων Δυνάμεων. Το πρώτο στοιχείο που αφορά στο πεδίο αυτό είναι ότι για την περίοδο την οποία διατρέχει η έρευνα, το τμήμα της ασφάλειας που δραστηριοποιείται για τους Έλληνες πολίτες, Εβραϊκού θρησκευματος, είναι η Διεύθυνση Αλλοδαπών. Η επιλογή αυτή είναι κρίσιμη αφού τεκμηριώνει την (μη) ένταξη των Ελλήνων Εβραίων στο Ελληνικό έθνος. Η Διεύθυνση Αλλοδαπών, το 1946, φέρεται να ασχολείται με την παρακολουθηση της ψήφου των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, καθώς και να διερευνά το ενδεχόμενο αν τα ασθενέστερα οικονομικά στρώματα της κοινότητας τρέφουν συμπάθεια προς τα Σοσιαλιστικά καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης²⁴⁰. Η δε αποχή στις εκλογές του 1946 εκ μέρους της κοινότητας, ως διαμαρτυρία για την κατανομή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης σε ένα και μόνο εκλογικό τμήμα, δεν βοήθησε στην άμβλυση αυτής της καχυποψίας²⁴¹.

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει κατανοητή η σχέση του Ελληνικού κράτους με τους Έλληνες Εβραίους για την οικοδόμηση μιας απόρρητης κρατικής ιδεολογίας. Σε έκθεση της Γενικής Διεύθυνσης Αλλοδαπών του Υπουργείου Εξωτερικών τον Μάιο του 1952²⁴² μπορεί να διαβάσουμε σχετικά με την shoah: *«Αποτέλεσμα των διώξεων τούτων υπήρξεν η σύλληψις και αποστολή εις στρατόπεδα συγκεντρώσεως πολλών χιλιάδων Εβραίων, ένθα εκ των στερήσεων, της πείνης και της αθλιότητος, πλείστοι εξ αυτών εύρον οικτρόν θάνατον»*. Καμία αναφορά σε οργανωμένο σχέδιο εξόντωσης. Καμία αναφορά στην συμμετοχή του Χριστιανικού πληθυσμού της χώρας στον εκτοπισμό ή/και την εξόντωση των Εβραίων συμπατριωτών τους. Απεναντίας, η έκθεση συνεχίζει αναλύοντας τα μέτρα που έλαβαν οι Ελληνικές αρχές για να

Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης, Κείμενο 119, Σελ 357-362

²⁴⁰ Αντωνίου, Γ., & Χεκίμογλου, Ε. (2022). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας*. Αλεξάνδρεια. Σελ. 197

²⁴¹ Ναρ, Λ. (2017). *Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης (1945-1950)* [Μεταδιδακτορική μελέτη]. Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Σελ. 90-91

²⁴² Έκθεση «Περί των εν Ελλάδι βιούντων Ισραηλιτών» (αριθ. πρωτ. 421/1/13/1) όπως δημοσιεύεται στο: Κωστόπουλος, Τ., Ψαρά, Α., & Ψαρράς, Δ. (2015, Μάιος 31). «Τελική λύση» α λα ελληνικά. ΕΦ.ΣΥΝ.

βοηθήσουν, όχι την αποκατάσταση, αλλά την αναχώρηση όσων επιβίωσαν, προς το νεοσύστατο κράτος του Ισραήλ ή όπως γράφει η ίδια η έκθεση, τον Επαναπατρισμό τους. Η «Τελική Λύση αλά ελληνικά», όπως το αποκαλούν οι συγγραφείς εξελίσσεται ευνοϊκά, αφού όπως αποκαλύπτει η ίδια η Διεύθυνση Αλλοδαπών, ήδη, [1952] έχουν μεταναστεύσει 3.600 επιζήσαντες, με μόλις 6.435 Εβραίους να παραμένουν στην χώρα. Το πιο ενδιαφέρον κομμάτι της όμως δεν μπορεί παρά να είναι οι προτάσεις στις οποίες καταλήγει. Πιο συγκεκριμένα, προτείνεται:

- «1. Απαγόρευσις εισόδου Ισραηλιτών εκ του Εξωτερικού, προς μόνιμον εγκατάστασιν και ιδιαιτέρως των εις το κράτος του Ισραήλ επαναπατρισθέντων.
2. Ενίσχυσις και υποβοήθησις της εις άλλας χώρας μεταναστεύσεως των Εβραίων και του επαναπατρισμού τούτων εις το κράτος του Ισραήλ».²⁴³

Ίσως η έκθεση αυτή να μην έχει νομική ισχύ, ίσως και οι προτάσεις αυτές να μην χρειαζόταν να αιτιολογηθούν ποτέ. Παρουσιάζεται όμως εδώ με τρόπο γλαφυρό η πρόθεση και η υπό διαμόρφωση κρατική ιδεολογία στο θέμα.

Ανάλογη εμφανίζεται η εικόνα και στο στρατεύμα. Ενώ οι Έλληνες Εβραίοι θα μοιραστούν με τους συμπατριώτες τους τις αντιξοότητες του εμφυλίου πολέμου, θα συνεχίζουν να διώκονται μετά τον πόλεμο σε δυο επίπεδα. Από την μια για την συμμετοχή τους στην Αντίσταση, δεν ήταν λείψον άλλωστε και οι εκτοπίσεις Εβραίων για πολιτικούς λόγους²⁴⁴. Από την άλλη, όπως γράφει ο Bowman²⁴⁵, «ως μέλη μιας θρησκείας που περιφρονούνταν από εβραιόφοβους²⁴⁶ μοναρχικούς στα κατώτερα κλιμάκια του στρατεύματος και της γραφειοκρατίας. Η καχυποψία του εθνικού στρατού απέναντι σε Εβραίους που συμμετείχαν στην Αντίσταση ήταν μεγάλη. Ιδιαίτερα οι νεαροί Εβραίοι που είχαν συμμετάσχει στο αντάρτικο φοβόντουσαν πιθανή νέα επιστράτευσή τους στον εθνικό στρατό.. Αυτό οδήγησε μια μερίδα τους να δει πιο δεκτικά το Σιωνιστικό κάλεσμα για μια νέα πατρίδα. Ακόμη και «ήρωες της αντίστασης» όπως ο καπετάν Κίτσος και η καπετάνισσα Σαρίκα εγκατέλειψαν τότε την

²⁴³ Έκθεση «Περί των εν Ελλάδι βιούντων Ισραηλιτών» (αριθ. πρωτ. 421/1/13/1) όπως δημοσιεύεται στο: Κωστόπουλος, Τ., Ψαρά, Α., & Ψαρράς, Δ. (2015, Μάιος 31). «Τελική λύση» α λα ελληνικά. ΕΦ.ΣΥΝ.

²⁴⁴ Γ.Α.Κ. Κεντρική Υπηρεσία. Αρχείο Φυλακών Γιάρου, Ευρετήριο Καταδίκων, Α/Α 3-10

²⁴⁵ Bowman, S. (2009). *The agony of Greek Jews: 1940-1945*. Stanford University Press. σελ. 212

²⁴⁶ Στο πρωτότυπο: «Jew-hating»

χώρα.²⁴⁷ Ακόμη όμως και εκείνοι οι Εβραίοι που επιστρατεύθηκαν για να πολεμήσουν ενάντια στους κομμουνιστές είχαν περιορισμένη επαγγελματική εξέλιξη λόγω μιας «σιωπηλής συνομοσίας»²⁴⁸.

Όλα τα παραπάνω μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα, κάτω από το πρίσμα των αντιεβραϊκών στερεοτύπων που συντηρούνταν και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Πιο συγκεκριμένα, ην διττή φύση του «Εβραίου» ως φιλοχρήματου, επειδή διεκδικεί την επιστροφή της περιουσίας του²⁴⁹ αλλά και ως επικίνδυνου κομμουνιστή που επιβουλεύεται το ελληνικό έθνος. Τα χαρακτηριστικά αυτά στερεότυπα φαίνεται να εκμεταλλεύτηκε η κρατική πολιτική και οι θεσμοί της, όπως το Υπουργείο Δικαιοσύνης, τα δικαστήρια, οι δικαστές και με διάφορες μεθοδεύσεις, όπως αυτές που παρουσιάστηκαν παραπάνω, μπόρεσαν να εδραιώσουν μία de facto αντισημιτική ατμόσφαιρα²⁵⁰.

²⁴⁷ Central Zionist Archives (CZA) S6/4571 όπως δημοσιεύεται στο: Bowman, S. (2009). *The agony of Greek Jews: 1940-1945*. Stanford University Press. σελ. 220

²⁴⁸ Bowman, S. (2009). *The agony of Greek Jews: 1940-1945*. Stanford University Press. σελ. 212

²⁴⁹ Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). *Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961*. Ποταμός. Σελ. 115

²⁵⁰ Βλ. και Χατζαρούλα, Π. (2022). Ο αντισημιτισμός μέσα από τα μάτια των παιδιών: ο ρόλος του στη διαμόρφωση της υποκειμενικότητας των παιδιών στη μεταπολεμική Ελλάδα. Στο Β. Νικολαΐδου-Κυριανίδου, *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του αντι-εβραϊσμού*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. σελ. 101-103

Δράση και κριτική του ΚΙΣ και της ηγεσίας των κοινοτήτων.

Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (ΚΙΣ), όπως ειπώθηκε παραπάνω είναι ένα Ν.Π.Δ.Δ. που ιδρύεται το 1945 βάση του Α.Ν. 367/1945. Ως έδρα του οργάνου ορίζεται η Αθήνα, πράξη που αποτελεί και συμβολική μεταφορά του κέντρου βάρους της Εβραϊκής δραστηριότητας από την Θεσσαλονίκη στην πρωτεύουσα. Ως όργανο, το ΚΙΣ, θα κληθεί να εκπροσωπήσει το σύνολο των Ελλήνων Εβραίων τόσο εντός όσο και εκτός συνόρων. Ο σκοπός της ίδρυσής του έφερε το Συμβούλιο από πολύ νωρίς σε στενή συνεργασία με τους εκάστοτε κυβερνητικούς φορείς και του επέτρεψε να πρωταγωνιστήσει στις διεκδικήσεις των κοινοτήτων για την επιστροφή των περιουσιών αλλά και για την εξασφάλιση μιας ασφαλούς και ισότιμης συμβίωσης στην μεταπολεμική Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων και των θυμάτων πολιτικών διώξεων²⁵¹. Πολλές φορές διαμαρτυρήθηκε για αντιεβραϊκά μέτρα των Ελληνικών αρχών, αλλά και μεσολάβησε μεταξύ των Ελλήνων Εβραίων, του Ελληνικού κράτους, του κράτους του Ισραήλ και των διεθνών θεσμών. Πρωταγωνίστησε ακόμη στην δίωξη συνεργατών των κατακτητών ακόμη και όταν αυτοί ήταν μέλη της κοινότητας. Για παράδειγμα, στις 3/10/1945 και στις 10/10/1945, η ΙΚΘ, με πρόεδρο τον Χαΐμ Σαλιτιέλ, υπέβαλε μηνύσεις για τις κατεδαφίσεις των συνοικισμών «151», «Βαρόνου Χιρς» και Καλαμαριάς. Βασικοί μηνυόμενοι ήταν οι Αλέξανδρος Κράλλης, και για τους τρεις συνοικισμούς, και Δημήτριος Χουβαρδάς, για τους συνοικισμούς Βαρόνου Χιρς και Καλαμαριάς. Το συνολικό κόστος από τις κατεδαφίσεις που υπολόγιζε η ΙΚΘ ανερχόταν σε 1.199.000.000 δρχ. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το επιχείρημα που η ΙΚΘ χρησιμοποιεί σχετικά με την ζημία που επέφεραν οι μηνυόμενοι στον Ελληνικό λαό. Αναφέρεται λοιπόν ότι στέρησαν οικίες, όχι από τους Εβραίους αλλά... από τους πρόσφυγες από την Αν. Μακεδονία και Δ. Θράκη και τους άπορους και άστεγους της πόλης.²⁵² Παρά, όμως, την συχνά ευεργετική για τον εβραϊκό πληθυσμό της χώρας δράση του ΚΙΣ, η διοίκησή του δεν θα κατορθώσει να αποφύγει και την κριτική.

Όσον αφορά τις διοικήσεις των κοινοτήτων, ήδη τον Σεπτέμβριο του 1945, υπάρχουν δείγματα κριτικής για διφορούμενη στάση ιδιαίτερα όταν η «Γενική

²⁵¹ Γ.Α.Κ. Κεντρική Υπηρεσία. Αρχείο Φυλακών Γιάρου, Ευρετήρια Καταδίκων, Α/Α 3-10. Βλέπε επίσης: Beze, E. (2019). Being Leftist and Jewish in Greece during the Civil War and its Aftermath: Constraints and Choices. *Historiein*, 18(2), Article 2. §8-9

²⁵² Καρατζόγλου, Γ. (2023). Μεσεγγυούχοι & Δωσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο, Επίκεντρο. Σελ. 251-257

Συνομοσπονδία πρώην Αιχμαλώτων, Απελαθέντων, Θυμάτων Καταπίεσης και Ρατσισμού» γράφει από το Παρίσι στην Ισραηλιτική κοινότητα Θεσσαλονίκης σχετικά με πληροφορίες για Εβραίους πολιτικούς κρατούμενους. Η κοινότητα απαντά με μια επιστολή στην οποία περιγράφει την κατάσταση διαβίωσης των επιζώντων Εβραίων. Ωστόσο, αποφεύγει να αναφερθεί στο ζήτημα των πολιτικών κρατουμένων, πιθανώς λόγω φόβου πως μια τοποθέτηση της θα σήμαινε και την στοχοποίησή του από το ελληνικό κράτος²⁵³.

Η θέση του ΚΙΣ ήταν επίσης αμφίσημη και σε άλλα ζητήματα. Όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, η Ελλάδα μεταπολεμικά επέτρεψε την μαζική έξοδο Ελλήνων Εβραίων προς την Παλαιστίνη και το υπό ίδρυση κράτος του Ισραήλ με αντάλλαγμα την αποκήρυξη της ελληνικής τους Ιθαγένειας. Με την ρήτρα αυτή, η Ελληνική κυβέρνηση απέκλειε ένα σημαντικό ποσοστό των επιζώντων από την διεκδίκηση περιουσιών τους²⁵⁴ και μείωνε ενεργά τον πληθυσμό των Ισραηλιτών στην χώρα.

Ανάλογη πολιτική ακολουθήθηκε και για τους Εβραίους με Ισπανική υπηκοότητα που επίσης αποκλείονταν από την διεκδίκηση των περιουσιών τους και αντιμετώπιζαν μεγάλα εμπόδια για την επιστροφή τους στην Ελλάδα.²⁵⁵ Η περίπτωση των Εβραίων με Ισπανική υπηκοότητα είναι χαρακτηριστική και για άλλον ένα λόγο. Οι τελευταίοι, περίπου 500 άτομα²⁵⁶ μεταφέρθηκαν στις 04/04/1944, κατόπιν συμφωνίας μεταξύ της Γερμανικής και Ισπανικής κυβέρνησης, στο Bergen-Belsen αντί του Auswitch-Birkenau. Μαζί τους μεταφέρθηκαν και ορισμένοι Έλληνες Εβραίοι που είχαν συνεργαστεί σε διαφορετικό βαθμό με τους Ναζί, 74 άτομα συνολικά²⁵⁷. Έτσι, στα μάτια της κοινότητας, οι Εβραίοι Ισπανικής Υπηκοότητας θεωρήθηκαν εξίσου συνεργάτες των Ναζί. Αυτό συνέβη γιατί η μεταφορά στο Bergen-Belsen θεωρήθηκε προνομακή μεταχείριση λόγω του ότι το συγκεκριμένο στρατόπεδο δεν είχε σκοπό την συστηματική εξόντωση των κρατουμένων, όπως το Auswitch-Birkenau και άλλα. Το

²⁵³ Beze, E. (2019). Being Leftist and Jewish in Greece during the Civil War and its Aftermath: Constraints and Choices. *Historein*, 18(2), Article 2. <https://doi.org/10.12681/historein.14601> §8-9

²⁵⁴ Βλέπε και απόφαση Υπ. Συμβουλίου 1949

²⁵⁵ Bowman, S. (2009). *The agony of Greek Jews: 1940-1945*. Stanford University Press.

²⁵⁶ 367 άτομα στην Γερμανική ζώνη κατοχής και άλλα 150 στην Ιταλική ζώνη. Βλέπε Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. σελ. 46

²⁵⁷ Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. σελ. 46

αποτέλεσμα ήταν, η ΙΚΘ να υποβάλει μήνυση εναντίον τους. Επρόκειτο για την μοναδική περίπτωση κατά την οποία μεταπολεμικά Εβραίοι δικάζονται ως δωσίλογοι, κατηγορούμενοι από ομόθρησκούς τους καθώς και η μόνη δίκη που κατέληξε σε φυλάκιση και θανατικές καταδίκες.²⁵⁸

Εξίσου ασαφής είναι και η διαχείριση της τύχης των «εγκαταλειφθεισών» περιουσιών από το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο. Το τελευταίο θα αναλάβει αυτήν την ευθύνη το 1947, αρχικά μόνο του, και αργότερα σε συνεργασία με τον Οργανισμό Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών Ελλάδας (ΟΠΑΙΕ) από το 1949. Έγινε πολύ σύντομα κατανοητό, όσον αφορά στις περιουσίες, ότι το εμφυλιοπολεμικό κλίμα συνδυάστηκε με την δυναμική του Σιωνιστικού κινήματος και την αδυναμία του ΚΙΣ να αποτελέσει μια ομάδα πίεσης προς την πολιτεία που να μπορέσει να αντισταθμίσει αυτήν του ΣΜΙΚ κι έτσι ο αγώνας για επιστροφή των περιουσιών και η ισότιμη ένταξη στο έθνος είχε εξ αρχής υπονομευθεί²⁵⁹. Το ΚΙΣ επέλεξε εδώ στρατηγική συμπόρευσης με το κράτος. Η Γ. Ετμεκτσόγλου, στην κριτική της προς το ΚΙΣ, αναφέρει «... από την ίδρυσή του, το 1945, αντιμετωπίζεται και δρα σαν να είναι εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης»²⁶⁰. Η κριτική εστιάζεται στο γεγονός πως μέχρι σχετικά πρόσφατα επιρρίπτει πεισματικά την ευθύνη για την καταστροφή αποκλειστικά στην Γερμανία, αποσιωπώντας τις όποιες ευθύνες φέρουν η Ελλάδα και οι Ελληνικές αρχές. Ως παράδειγμα φέρνει το υπόμνημα του ΚΙΣ, που παρουσιάστηκε στο συνέδριο που έγινε στην Ουάσιγκτον, το 1998, για τις περιουσίες της περιόδου του Ολοκαυτώματος. Στο υπόμνημα αυτό παρουσιάζεται ο ρόλος του Max Merten και των SS, ακόμη ίσως και του ραβίνου Ζβί Κόρετς, για την καταστροφή του Εβραϊκού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης αλλά δεν υπάρχει καμία αναφορά στον ρόλο του Υπουργού-ΓΔΜ, Β. Σιμωνίδη. Το κύριο σημείο κριτικής αφορά στο γεγονός της απουσίας στο ότι οι δημοτικές αρχές χρησιμοποιούσαν μέλη αρχαίων μαρμάρινων τάφων μέχρι και για την κατασκευή πεζοδρομίων. Να σημειωθεί ότι το νεκροταφείο αυτό ήταν στις βλέψεις του κράτους ήδη από το 1917.

²⁵⁸ Bowman, S. (2009). *The agony of Greek Jews: 1940-1945*. Stanford University Press. Σελ. 228-229

²⁵⁹ Πατρικίου, Α. (2017). Το ζήτημα των εβραϊκών περιουσιών στο Ισραηλιτικό Βήμα της Θεσσαλονίκης (1945-1947). Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας*. (σσ. 153–165). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. σελ. 165

²⁶⁰ Ετμεκτσόγλου, Γ. (2011). Ένα χρέος που δεν αποπληρώνεται: Επανορθώσεις και μνήμες του ολοκαυτώματος στον 21ο αιώνα. Στο Αντωνίου, Γ., Δορδανάς, Σ., Ζάικος, Ν., & Μαραντζίδης, Ν. (Επιμ.). *Το ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια* (1η έκδ). (σσ. 557-591). Επίκεντρο.

Από τα παραπάνω μπορούν να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα. Το ΚΙΣ πολλές φορές διαμαρτυρήθηκε για αντιεβραϊκά μέτρα των Ελληνικών αρχών, αλλά και προσπάθησε, τουλάχιστον, να μεσολαβήσει εκπροσωπώντας τους Έλληνες Εβραίους έναντι εγχώριων και διεθνών θεσμών. Η διοίκηση του ωστόσο, δεν έμεινε στο απυρόβλητο σχετικά με σειρά ενεργειών της. Βασικότερο στοιχείο κριτικής ήταν η διαχρονική στήριξη που απολάμβανε για χρόνια η Ελληνική πολιτεία από το ΚΙΣ. Το τελευταίο συνεπώς ανεχόταν τις παραπάνω εξοντωτικές και αντιεβραϊκές πολιτικές. Η ανοχή αυτή σε συνδυασμό με την ήδη ταραγμένη σχέση του ΚΙΣ με τους ομοθρήσκους του με Ισπανική υπηκοότητα, είχε οξύνει τις σχέσεις μερίδας του Εβραϊκού στοιχείου και του ΟΠΑΙΕ, που ακόμη και σήμερα υπάγεται στο ΚΙΣ.

ΕΑΜοκρατία: η «άλλη» εξουσία.

Υπάρχουν ενδιαφέρουσες αναφορές για την στάση του ΕΑΜ το διάστημα που είχε υπό τον έλεγχό του την Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα, από την αποχώρηση των Γερμανικών στρατευμάτων μέχρι την παράδοσή τους στην εθνική κυβέρνηση. Η στάση των θεσμών του ΕΑΜ θα αναλυθεί ως μια εναλλακτική εκδοχή εβραϊκής πολιτικής η οποία απαντάται στα ίδια ιστορικά συμφραζόμενα, και η οποία καλείται να αντιμετωπίσει τις ίδιες δυσκολίες, όπως επισιτιστικές ανάγκες, πολιτική ένταση, παρουσία ξένων στρατευμάτων²⁶¹ κλπ.

Για την Θεσσαλονίκη, η περίοδος αυτή, από 30 Οκτωβρίου 1944 έως τέλη Φεβρουαρίου 1945 είναι ιδιαίτερος πυκνή από γεγονότα. Οι λίγοι κρυμμένοι ή «βουνίσιοι» Εβραίοι κατάφεραν να επιστρέψουν στη Θεσσαλονίκη στις αρχές Δεκεμβρίου 1944 και προχώρησαν στην επαδραστηριοποίησή της κοινότητας δημιουργώντας προσωρινό κοινοτικό Διοικητικό Συμβούλιο²⁶². Τις ίδιες μέρες ιδρύεται με πρωτοβουλία της Διοικητικής Επιτροπής Μακεδονίας (στο εξής ΔΕΜ - ουσιαστικά η ΕΑΜική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης) και το πρώτο όργανο με σκοπό την «Απόδοση Περιουσιών, Αποβολή μεσεγγυούχων, Διεύθυνση της ΥΔΠ κλπ.²⁶³». Πρόκειται για το «Γραφείο Προστασίας Ισραηλιτών», με την αρωγή του οποίου ορισμένες περιουσίες μπόρεσαν να επιστραφούν στους νόμιμους ιδιοκτήτες τους²⁶⁴. Αν και η περίοδος της ΕΑΜοκρατίας στη Θεσσαλονίκη ήταν σύντομη και φλέγοντα ζητήματα όπως ο επισιτισμός τέθηκαν ως προτεραιότητες, το «Γραφείο Προστασίας Ισραηλιτών» και η ΔΕΜ πραγματοποίησαν έργο που μαρτυρά την φροντίδα τους στο ζήτημα της αποκατάστασης των Εβραίων συμπατριωτών τους. Είναι εν τέλει ενδεικτικό πως, σύμφωνα με το ΚΙΣ, μέχρι την ψήφιση του ΑΝ 846/1946 τον Ιανουάριο του 1946 είχαν αποδοθεί «μόνον 30 καταστημάτων [sic]»²⁶⁵ ενώ οι Κ. Λάμψα και Ι. Σιμπή υπολογίζουν ότι από την απελευθέρωση της πόλης και μέχρι τον

²⁶¹ Για αναφορές σε ξένους στρατιώτες, κυρίως Άγγλους βλ. :Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Επιμ.). (1999). *Ο ελληνικός εβραϊσμός: Επιστημονικό συμπόσιο (3 και 4 Απριλίου 1998)*. Ίδρυμα Μωραΐτη. Σελ. 58-59

²⁶² Βλ. και εφημερίδα Ελευθερία Θεσσαλονίκης 9/12/1944.

²⁶³ Βλ. και εφημερίδα Ελευθερία Θεσσαλονίκης Δεκέμβριος 1944.

²⁶⁴ Αρχείο Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, Πρακτικά συνεδριάσεως 12/12/1944 όπως δημοσιεύεται στο: Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). *Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961*. Ποταμός. Σελ. 119

²⁶⁵ ΚΙΣΕ, φακ. 300, Συνεδρίαση ΚΙΣΕ (02/03/1946) και Δελτίο Εβραϊκών Ειδήσεων, Υπ. 52, αρ. 13 (01/03/1946)

Φεβρουάριο του 1945 είχαν επιστραφεί 50 καταστήματα ενώ έκτοτε και μέχρι τον Οκτώβριο του 1945 άλλα μόλις 7 καταστήματα²⁶⁶ και αυτά μετά από ατελείωτες νομικές διαδικασίες²⁶⁷. Τέτοια παραδείγματα είναι μεταξύ άλλων, το εργαστήριο ειδών Ζαχαροπλαστικής του Ιωσήφ Φράγκο, το Λευκοσιδηρουργείο των αδερφών Άντζελ και το κατάστημα Υφασμάτων του Ρουμπέν Αμπαστάδο²⁶⁸.

Κατά την ίδια περίοδο, η ΥΔΠΠ μετατρέπεται από την ΔΕΜ σε Λαϊκή Επιτροπή Διαχειρίσεως Ισραηλιτικών Περιουσιών και παρέχει με την νέα της ιδιότητα, στοιχεία για την δράση μεσεγγυούχων. Με βάση τα στοιχεία αυτά αρκετά άτομα κλήθηκαν να καταθέσουν ενώπιον των δικαστικών αρχών του ΕΑΜ²⁶⁹. Μάλιστα, στην δικαστική διαδικασία εμπλέκεται τελικά και το ΕΒΕΘ, το οποίο αν και αρχικά επέμεινε στην πρακτική «νίπτω τας χείρας μου» που το εξυπηρέτησε ιδιαίτερα κατά την Κατοχή, τελικά δέχτηκε ως ελάχιστη συνεισφορά του να παράσχει βεβαιώσεις σε Εβραίους των οποίων τα καταστήματα διεγράφησαν από το ΕΒΕΘ στις 25/02/1943²⁷⁰. Κατόπιν των παραπάνω, όσοι κατηγορήθηκαν ως συνεργάτες των Γερμανών, μεταξύ τους και πολλοί μεσεγγυούχοι, συνελήφθησαν και κατεγράφησαν σε λίστες, που αργότερα παραδόθηκαν με όλη την δικογραφία που είχε συλλεχθεί έως τότε, στα ειδικά δικαστήρια δωσιλόγων²⁷¹. Κάποιοι μάλιστα εξ αυτών μεταφέρθηκαν αιχμάλωτοι στην Αριδαία ή εκτελέστηκαν ως «γκεσταπίτες»²⁷² από την πολιτοφυλακή, την «αστυνομία» του ΕΑΜ.

²⁶⁶ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948). Αλεξάνδρεια. σελ. 143. Βλέπε επίσης: Mazower, M. (2006). *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων: Χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι, 1430-1950* (Κ. Ν. Κουρεμένος, Μτφ.). Αλεξάνδρεια. σελ. 532

²⁶⁷ Πατρικίου, Α. (2017). Το ζήτημα των εβραϊκών περιουσιών στο Ισραηλιτικό Βήμα της Θεσσαλονίκης (1945-1947) Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 153–165). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

²⁶⁸ Καρατζόγλου, Γ. (2023). Μεσεγγυούχοι και δοσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο. Επίκεντρο. Σελ.437-450

²⁶⁹ Δορδανάς, Σ. (2011). Εξόντωση και λεηλασία: Η Υπηρεσία Διαχειρίσεως Ισραηλιτικών Περιουσιών (ΥΔΠΠ) στο Αντωνίου, Γ., Δορδανάς, Σ., Ζάικος, Ν., & Μαραντζίδης, Ν. (Επιμ.). (2011). Το ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια (1η έκδ). Επίκεντρο.

²⁷⁰ Καρατζόγλου, Γ. (2023). Μεσεγγυούχοι και δοσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο. Επίκεντρο. Σελ.86-87

²⁷¹ Mark Mazower, «Οι συνέπειες του Διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης» στο Μπενβενίστε, Ρ., & Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού. (1998). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)*. Βάνιας. Σελ σ. 58-59

²⁷² Μπενβενίστε, Ρ., & Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού. (1998). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)*. Βάνιας. Σελ. 58-59.

Αντίστοιχη ΕΑΜική δράση καταγράφεται και στα Ιωάννινα. Τα Γερμανικά στρατεύματα αποχωρούν από την πόλη την 14^η προς 15^η/10/1944. Σύντομα έγινε σαφές πως η μετάβαση της πόλης από την κατοχή στην απελευθέρωση δεν θα ήταν εύκολη. Τα Ιωάννινα είναι η μόνη πόλη όπου οι κατοχικές αρχές είχαν καταγράψει τα εβραϊκά ακίνητα, συγκεκριμένα, 499 σπίτια και 100 καταστήματα²⁷³. Στις 24/10/1944, ο Πρόεδρος Εφετών, Πέτρος Λαμπρινάκος, στέλνει «εμπιστευτικόν πρωτόκολλο», εντός του οποίου αναφέρει με αγωνία πως επίκειται εμπρησμός και καταστροφή των δικαστηρίων της πόλης, στα οποία φυλάσσονταν τα παραπάνω στοιχεία. Ως βασική αιτία του πιθανού εμπρησμού παρουσιάζεται πως «η ενταύθα Εβραϊκή περιουσία αποτελεί μέγιστον πειρασμόν» και πως την «απόπειρα αρπαγής αυτής [...] πλείστοι επιθυμούσι». Το παραπάνω μάλιστα αποστέλλεται προς κάθε Αρχή που θα μπορούσε να λειτουργεί ακόμη και θα μπορούσε να τον ενισχύσει²⁷⁴. Η έκρυθμη κατάσταση που περιγράφει η παραπάνω ιστορία προσφέρει έναν σημαντικό άξονα για να κατανοηθούν τα παρακάτω.

Αξίζει να επισημανθούν οι ενέργειες του ΕΛΑΣ για την προστασία των Εβραίων της πόλης και των περιουσιών τους. Όπως αναφέρει ο Schminck-Gustavus, αν και ελάχιστοι Εβραίοι είχαν επιστρέψει, με εντολή του ΕΛΑΣ, κάθε Εβραίος των Ιωαννίνων θα δικαιούταν 30 λίρες, ως πρώτο βοήθημα²⁷⁵. Επίσης, σύμφωνα με εντολή της VI²⁷⁶ ταξιαρχίας του ΕΛΑΣ, όποιος θα συλληφθεί να κλέβει περιουσιακά στοιχεία των Ιωαννιτών Εβραίων, θα παραπέμπεται σε Στρατοδικείο²⁷⁷. Την εντολή αυτή

²⁷³ Λάμψα, Κ., & Συμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια.σελ. 138

²⁷⁴ Εφετείων Ιωαννίνων, εμπιστευτικόν πρωτόκολλο, αρ. 5/24/10/1944 όπως αναφέρεται στο: Μαργαρίτης, Γ. (2005). *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες: Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας: Εβραίοι, Τσάμηδες*. Βιβλιόραμα. Σελ 48-49 Καθώς και: Μαργαρίτης, Γ. (1998). *Η Εξόντωση των Εβραίων της Ελλάδας: Ιδεολογία, Κοινωνικές Εντάσεις και Συγκυρία*. Στο Ρ. Μπενβενίστε, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)* (σσ. 63–75). Βάνιας.

²⁷⁵ Schminck-Gustavus, C. (2012). *Μνήμες κατοχής II—Ιταλοί και Γερμανοί στα Γιάννενα και η καταστροφή της εβραϊκής κοινότητας* (τ. 2). Ισναφι. Σελ. 258. Βλέπε και συνέντευξη Ασέρ Μωσή στο Ισραηλιτικό Βήμα (07/02/1946), όπου γίνεται αναφορά σε βοήθημα 100.000 δρχ. που δόθηκε στους Γιαννιώτες Εβραίους από τις ΕΑΜικές αρχές, τον Μάρτιο του 1945.

²⁷⁶ Ο συγγραφέας γράφει «ΥΙ» που στο ελληνικό σύστημα αρίθμησης μεταφράζεται σε 410. Πρόκειται ωστόσο για παρανόηση που προήλθε πιθανότατα από την χρήση γραφομηχανών με ελληνικούς χαρακτήρες στις οποίες δεν υπάρχει το λατινικό γράμμα «V».

²⁷⁷ Εφημερίδα Αγωνιστής: Καθημερινό Όργανο της Επαρχιακής Επιτροπής του Ε.Α.Μ Γιαννίνων, 23/01/1944 όπως δημοσιεύεται στο: Ράπτης, Α. (2010, Ιούνιος 7). *Αγαπητοί συλλίστορες*. <https://www.cohen.gr/new/articles/judaism/1170-2010-06-10-05-37-28>

ακολουθεί, στις 25/01/1945, νέα εντολή της VI ταξιαρχίας, σύμφωνα με την οποία τα περιουσιακά στοιχεία των μελών της Εβραϊκής Κοινότητας Ιωαννίνων τίθενται υπό την προστασία του ΕΛΑΣ και την άμεση διαχείριση της ΕΤΑ. Η διαταγή ολοκληρώνεται με την αυστηρή προειδοποίηση πως κάθε Γιαννιώτης υποχρεούται να δηλώσει στην Επαρχιακή ΕΤΑ Ιωαννίνων, τα είδη που έχει στην κατοχή του, τα οποία προέρχονται από περιουσιακά στοιχεία των Εβραίων της πόλης των Ιωαννίνων²⁷⁸. Μάλιστα, σε άρθρο της ίδιας εφημερίδας, την 01/04/1945, αναφέρονται έρευνες της πολιτοφυλακής και συλλήψεις, μελών της Γιαννιώτικης ελίτ, τα οποία βρέθηκαν να κατέχουν προϊόντα από εβραϊκά καταστήματα²⁷⁹.

Ωστόσο, η δράση του ΕΑΜ δεν είναι χωρίς «μελανές κηλίδες». Αρχικά, όπως γράφει η Α. Πατρικίου,²⁸⁰ οι περισσότερες από τις περιουσίες που επιστρέφονται την εποχή της άσκησης της εξουσίας από το ΕΑΜ ήταν περιπτώσεις Εβραίων που είχαν στρατευτεί μαζί του. Αργότερα, αντιπροσωπεία του ΕΑΜ που συμμετείχε στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας μέχρι τον Δεκέμβριο του 1944 συμμετείχε στην σύνταξη της ή τουλάχιστον νομιμοποίησε με την συμμετοχή της την ΣΠ 1/1944²⁸¹. Προς υπεράσπιση της στάσης τους θα μπορούσε κανείς να αναφέρει πως η έκταση του Ολοκαυτώματος δεν έχει γίνει ακόμη γνωστή αφού ο πρώτος επιζών φτάνει στην Ελλάδα την Άνοιξη του 1945 καθώς και η μικρή επιρροή που μπορούσαν να ασκήσουν οι ΕΑΜικοί υπουργοί.

Καταλήγοντας, η ανάγνωση της περιόδου της ΕΑΜοκρατίας, όπως συνηθίζεται να αποκαλείται το διάστημα Φθινοπώρου 1944 με Φεβρουάριο 1945, καθιστά εμφανές ότι παρά τις ελλείψεις ή τα λάθη, αποτελεί μια περίοδο ουσιαστικής προσπάθειας εφαρμογής μιας δίκαιης, κατά το δυνατό, πολιτικής έναντι της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Ελλάδας, ιδιαίτερα αν συγκριθεί με όσα προηγήθηκαν αλλά και όσα ακολούθησαν από τις εθνικές ελληνικές κυβερνήσεις.

²⁷⁸ Για τις εντολές βλέπε: Ράπτης, Α. (2010, Ιούνιος 7). *Αγαπητοί συλλίστορες*. <https://www.cohen.gr/new/articles/judaism/1170-2010-06-10-05-37-28>

²⁷⁹ Ράπτης, Α. (2010, Ιούνιος 7). *Αγαπητοί συλλίστορες*. <https://www.cohen.gr/new/articles/judaism/1170-2010-06-10-05-37-28>

²⁸⁰ Πατρικίου, Α. (2017). Το ζήτημα των εβραϊκών περιουσιών στο Ισραηλιτικόν Βήμα της Θεσσαλονίκης (1945-1947). Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας*. (σσ. 153–165). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. σελ. 156

²⁸¹ Βλέπε ανάλογο κεφάλαιο

Το ΚΚΕ και το Εβραϊκό ζήτημα.

Το ΚΚΕ, περισσότερο από κάθε άλλο κομματικό μηχανισμό στην πορεία του Ελληνικού κράτους, έχει την ιδιαιτερότητα πως αποτέλεσε τον αδιαμφισβήτητο κυρίαρχο κομματικό φορέα εκπροσώπησης της Ελληνικής Αριστεράς για περισσότερο από 50 χρόνια. Ιδιαίτερα στην παραγμένη για την χώρα δεκαετία του 1940 κατόρθωσε να επιβληθεί ως πρωταγωνιστής, ήρωας ή ανταγωνιστής (hero or villain) τόσο στα χρόνια της Κατοχής ως ο πολιτικός φορέας πίσω από το ΕΑΜ, την μαζικότερη αντιστασιακή οργάνωση της εποχής, όσο και αργότερα ως βασικός παίκτης στην σκακιέρα του εμφυλίου πολέμου. Τα παραπάνω, του προσφέρουν προνομιακή δυνατότητα ανάπτυξης εβραϊκής πολιτικής και φυσικά μια θέση στο παρόν εγχείρημα.

Η σχέση του ΚΚΕ με τους Έλληνες Εβραίους παρουσιάζει την ίδια αμφισημία που παρουσιάστηκε παραπάνω και αφορά στην σχέση των κρατικών φορέων με την Εβραϊκή κοινότητα. Από τη μια πλευρά στηρίζει την κοινότητα όπως στην προκήρυξη του ΕΑΜ στις 22/01/1943²⁸², στην οποία αναφέρεται ότι: *«Το νέο αυτό έγκλημα [εννοείται το σχεδιαζόμενο Ολοκαύτωμα] δεν στρέφεται μόνον κατά των Εβραίων αλλά και εναντίον του Ελληνικού Λαού, γιατί οι Έλληνες Εβραίοι είναι ένα κομμάτι του λαού μας που έχει συνδέσει την τύχη του με την τύχη ολόκερου του Ελληνικού λαού»*. Η ίδια οργάνωση το καλοκαίρι του ίδιου έτους θα πρωτοστατήσει στην διαφυγή των Εβραίων μέσω Εύβοιας, προς την Μέση Ανατολή και θα προσφερθεί να απομακρύνει από την Βέροια ολόκληρο τον Εβραϊκό πληθυσμό της πόλης, ώστε ο τελευταίος να αποφύγει την σύλληψη²⁸³. Από την άλλη πλευρά, στο τέλος του πολέμου, η στάση του ΚΚΕ φαίνεται διαφορετική. Όταν, την επαύριον της απελευθέρωσης, το ΚΚΕ τοποθετούσε στο επίκεντρο των διεκδικήσεων και κινητοποιήσεών του την τιμωρία των συνεργατών/δωσίλογων σπάνια συναντάται αναφορά στην εναντίον των Εβραίων δράση των τελευταίων. Χαρακτηριστικά, η πρώτη επίσημη τοποθέτηση εκ μέρους του ΚΚΕ, δηλαδή πλην της δράσης της ΔΕΜ στην Θεσσαλονίκη, θα γίνει στις 06/10/1945, τελευταία μέρα του 7ου συνεδρίου του κόμματος²⁸⁴. Ακόμη κι εκεί όμως η τοποθέτηση

²⁸² Προκήρυξη ΕΑΜ, Αθήνα 22/01/1943, όπως δημοσιεύεται στο περιοδικό «Χρονικά», τεύχος 108, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1989

²⁸³ Λιόλιος, Γ. (2008). Σκιές της πόλης: Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας, Ευρασία.

²⁸⁴ Βλέπε «Το ΚΚΕ, επίσημα κείμενα», τόμος 6, Σύγχρονη εποχή, σ. 126 όπως δημοσιεύεται στο: Μαργαρίτης, Γ. (2005). *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες: Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας: Εβραίοι, Τσάμηδες*. Βιβλιόραμα. Σελ. 73-74

είναι μάλλον χλιαρή. Αφού εκφράζεται η συμπάθεια «προς τον πολύπαθο ισραηλιτικό στοιχείο της χώρας μας», δηλώνεται πως το ΚΚΕ θα αγωνιστεί, «με βάση τις αρχές της πλέριας ισοτιμίας και ισονομίας των μειονοτήτων», για την «επιτυχία των δικαίων διεκδικήσεων της Ισραηλιτικής μειονότητας». Η σιγή του ΚΚΕ μέχρι τον Οκτώβρη του 1945, δεν μπορεί να ενταχθεί στην «περίοδο χάριτος» που προηγείται της άφιξης του Λέων Μπατή, μπορεί όμως να ενταχθεί στο κλίμα της «Λευκής Τρομοκρατίας» που επικρατούσε και σίγουρα επηρέαζε σημαντικά τις προτεραιότητες του κόμματος.

Ανάλογη είναι και η εικόνα στην επίσημη εκδοτική δραστηριότητα του ΚΚΕ. Στην «Κομμουνιστική επιθεώρηση» του Ιουλίου του 1945 δημοσιεύεται ένα άρθρο του Β. Αγγελίδη με τίτλο «*Η ψευδο-επιστήμη του ρατσισμού και οι εκπρόσωποί της στην Ελλάδα*». Σε αυτό το πόνημα 11 σελίδων όπου ο συγγραφέας αναπτύσσει την σχέση του ναζισμού και των φυλετικών θεωριών που χρησιμοποιούν υπερεθνικιστικοί κύκλοι της Αθήνας για να στηρίζουν εδαφικές διεκδικήσεις σε βάρος γειτονικών σλαβικών κρατών, δεν γίνεται, σε ολόκληρο το άρθρο, η παραμικρή αναφορά στο ολοκαύτωμα²⁸⁵. Την ίδια περίοδο η εφημερίδα «*Ριζοσπάστης*»²⁸⁶, σε αντίθεση με τις ΕΑΜικές εφημερίδες της Θεσσαλονίκης που ασχολούνται με τα, τοπικά έστω, ζητήματα του διωγμού εναντίων του Εβραϊκού πληθυσμού της πόλης, ακολουθεί μια ιδιαίτερη πορεία. Στην εφημερίδα φαίνεται να κυριαρχεί στο διάστημα 1945-1946 ο αγώνας κατά του φασισμού και των επιβιώσεών του σε αρμονία με τις θέσεις της ΕΣΣΔ και έτσι δεν ασχολείται με το ζήτημα της γενοκτονίας των Ελλήνων Εβραίων. Ακόμα και στις πρώτες αναφορές η πληροφορία παρέχεται κυριολεκτικά τηλεγραφικά. Διαβάζουμε: «*Οι Ναζιστές εξόντωσαν στον πόλεμο 6.000.000 Εβραίους. Σήμερα έχουν απομείνει στην Ευρώπη 1.100.000 Εβραίοι.*»²⁸⁷ ή άρθρο με τίτλο «*Ο Μακάβριος απολογισμός δολοφονηθέντων Ελλήνων και Εβραίων ομήρων στην Γερμανία*», όπου διαχωρίζει τους δολοφονηθέντες Εβραίους, χωρίς να τους αναγράφει ως Έλληνες²⁸⁸. Για να διαβάσει κανείς αναλυτικότερα για το ολοκαύτωμα στον «*Ριζοσπάστη*» θα πρέπει να περιμένει ως την 13/07/1946 και αυτήν την φορά όμως με εμφανές το πολιτικό κίνητρο, εν μέσω κλιμάκωσης των εμφυλίων συγκρούσεων. Η εφημερίδα, με αφορμή την περίπτωση της Θεσσαλονίκης, ασκεί κριτική στην κυβέρνηση για την

²⁸⁵ Μαργαρίτης, Γ. (2005). *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες: Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας: Εβραίοι, Τσάμηδες*. Βιβλιόραμα. σελ. 75

²⁸⁶ Επίσημο όργανο του ΚΚΕ, γι' αυτό εντάσσεται εδώ

²⁸⁷ Ριζοσπάστης, 05/09/1945

²⁸⁸ Ριζοσπάστης 20/10/1945

διαχείριση του ζητήματος των περιουσιών και φυσικά συγκρίνει με την περίοδο της ΕΑΜοκρατίας.

Αυτή η σχέση αποτυπώνεται και στον τρόπο με τον οποίο εντάχθηκε το ολοκαύτωμα στην κουλτούρα μνήμης της κομμουνιστικής Αριστεράς (κυρίως στον βασικό της εκπρόσωπο το ΚΚΕ). Σύμφωνα με τον Ελευθεράκη²⁸⁹, παρατηρούνται τα παρακάτω μοτίβα,

- 1) Δίνεται μεγάλη έμφαση σε περιπτώσεις που το ΕΑΜ κατόρθωσε να διασώσει ή να υποδεχθεί στις τάξεις του, Έλληνες Εβραίους π.χ. στην Εύβοια, καθώς και περιπτώσεις καταγεγραμμένης ευγνωμοσύνης από μέρους των τελευταίων. Χαρακτηριστική εδώ είναι η περίπτωση του ραβίνου Αθηνών, Ελιάχου Μπαρτζιλιάι, ο οποίος «απήχθη» από το ΕΑΜ για να μεταφερθεί στην Ελεύθερη Ελλάδα κι έτσι διασώθηκε. Επιστολές, αργότερα, του ραβίνου δημοσιεύθηκαν σε πολλές εκδόσεις του κόμματος όσο και χρονικά πρώην ανταρτών.
- 2) Οι περιπτώσεις όπου η ΕΑΜική αντίσταση δεν κατόρθωσε να σώσει εβραϊκές κοινότητες (όπως πχ της Θεσσαλονίκης και των Ιωαννίνων), η αποτυχία αποδίδεται με έναν ιδιόμορφο αντισημιτισμό. Αποδίδεται στο γεγονός πως η πλειοψηφία της κοινότητας δεν θέλησε να ακολουθήσει το ΕΑΜ και συνεπώς το ίδιο δεν φέρει ευθύνη. Μάλιστα αναφέρονται στους Εβραίους ως «άτολμους», «αστούς»²⁹⁰ ή ως «κακομαθημένους... που ήλεγχαν το εμπόριο» ή ακόμα «*Βλέπανε τις περιπέτειες του αντάρτικου σκληρές και αταίριαστες στην μαλθακότητα και τον φιλοζωισμό τους... Τους διέκρινε ένα απαράδεκτο πνεύμα ηττοπάθειας και ραγιαδισμού απέναντι στους φασίστες κατακτητές*»
- 3) Σταδιακά, μέσα στα χρόνια της «καχεκτικής δημοκρατίας»²⁹¹, η αντίληψη της Αριστεράς και η μνήμη της για το ολοκαύτωμα άρχισε να φιλτράρεται από τα γεγονότα στην Μ. Ανατολή, της Αραβο-Ισραηλινής διένεξης, και το αίσθημα αντιαμερικανισμού που αναπτυσσόταν στην χώρα.

Καταλήγοντας, οι διώξεις των Ελλήνων κομμουνιστών που συνεχίζονταν καθ' όλη την διάρκεια της παραπάνω περιόδου, έθεταν προσκόμματα στην αναγνώριση

²⁸⁹ Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. Σελ. 133-146

²⁹⁰ Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. Σελ. 140

²⁹¹ Χρησιμοποιώντας τον όρο του Η. Νικολακόπουλου. Βλέπε: Νικολακόπουλος, Η. (2001). *Η καχεκτική δημοκρατία: Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*. Πατάκης.

άλλων κατηγοριών θυμάτων από την αριστερή κουλτούρα μνήμης²⁹² και εν τέλει «Στο μαρτυρολόγιο της κατοχής... Το μεγαλύτερο έγκλημα των ναζί σε βάρος Ελλήνων [η εξόντωση των Εβραίων] δεν καταγράφεται ως τέτοιο»²⁹³.

²⁹²Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. Σελ. 133-146|

²⁹³Μαργαρίτης, Γ. (2005). *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες: Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας: Εβραίοι, Τσάμηδες*. Βιβλιόραμα. Σελ. 118

Μη θεσμικές εκφράσεις του Εβραϊκού Ζητήματος

Στην μεταπολεμική Ελλάδα²⁹⁴, ο αντισημιτισμός όχι μόνο δεν γίνεται ταμπού αλλά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια παρατηρείται μια αναβίωση αντισημιτικών στερεοτύπων, κυρίως όσων σχετίζονται με τον Εβραίο ως πλούσιο, ύπουλο και φιλοχρήματο συνωμότη/eminenence grise. Τα επεισόδια αυτά φαίνονται να εξελίσσονται από τα κάτω, υπό την ανοχή, τουλάχιστον, του κράτους και μπορούν να συνδεθούν με το κλίμα γενικευμένης αναταραχής και ένδειας που επικρατεί στην εμφυλιοπολεμική Ελλάδα²⁹⁵. Σε αντίθεση όμως με το Κράτος²⁹⁶, του οποίου οι παρεμβάσεις γίνονται συνήθως εύκολα αντιληπτές μέσα από τα διάφορα νομοθετήματα και τα πρακτικά των θεσμών του, όπως τα δικαστήρια, οι εκφράσεις του μη-θεσμικού αντισημιτισμού είναι πολύ δυσκολότερα ανιχνεύσιμες. Για να μπορέσουν να γίνουν αντιληπτές, κανείς οφείλει να καταφύγει σε αρχεία εφημερίδων ή σε προφορικές μαρτυρίες²⁹⁷.

Στην πρώτη κατηγορία, εκείνη του Τύπου, χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της εφημερίδας «Ισραηλιτικόν Βήμα». Η εφημερίδα εκδίδεται από το 1945 έως το 1947 με έδρα την Θεσσαλονίκη και αποτελεί, αν και βραχύβια, την μόνη αριστερή Εβραϊκή εφημερίδα της εποχής. Εκδότες της ήταν αρχικά ο Ζακ Λεβή και στην συνέχεια ο Βιτάλ Ντάσσα²⁹⁸. Η αντιπολιτευτική στάση της και η δυναμικότητά της την καθιστά σημαντικό τεκμήριο.²⁹⁹ Ήδη από το πρώτο της φύλλο, 23/11/1945, λίγους μήνες μετά την πρώτη άφιξη από το Άουσβιτς, το «Ισραηλιτικόν Βήμα» αναφέρεται σε αντισημιτικά άρθρα στις εφημερίδες, «Βραδυνή» της Αθήνας και «Πρωινή Ωρα» της Θεσσαλονίκης. Δεν είναι ξεκάθαρο το περιεχόμενο των άρθρων αυτών αλλά ορισμένα

²⁹⁴ Σε έναν βαθμό ανάλογα μοτίβα εμφανίζονται σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες

²⁹⁵ Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. σελ. 93-95

²⁹⁶ Εννοείται εδώ το Κράτος, με κεφαλαίο, ως θεσμός.

²⁹⁷ Η Ποθητή Χατζαρούλα, γράφοντας για μαρτυρίες σχετικά με τον αντισημιτισμό στη μεταπολεμική Θεσσαλονίκη αναφερόμενη σε αίσθημα ντροπής και φόβου. Οι παρακάτω αναφορές αντλούνται κυρίως από το: Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Σελ. 103-104

²⁹⁸ Για κάποια ενδεικτικά στοιχεία για την ζωή και την δράση των εκδοτών βλέπε: Μπεζέ, Ε. (2016). Εβραίοι αριστεροί και σιωνιστές στη μεταπολεμική Ελλάδα: Αποκλίσεις και συγκλίσεις (1945-1951). Στο Α. Μαχαιρά & Λ. Παπαστεφανάκη, *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε ανατολή και δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός* (σσ. 345–357). Ισνάφι.

²⁹⁹ Μπεζέ, Ε. (2016). Εβραίοι αριστεροί και σιωνιστές στη μεταπολεμική Ελλάδα: Αποκλίσεις και συγκλίσεις (1945-1951). Στο Α. Μαχαιρά & Λ. Παπαστεφανάκη, *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε ανατολή και δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός* (σσ. 345–357). Ισνάφι.

συμπεράσματα αντλούνται από την απάντηση των εκδοτών. «*Να μας αφήσουν ήσυχους να κλάψουμε τα εκατομμύρια αθώα θύματα που δώσαμε στον πόλεμο.*» γράφουν, δίχως να σχολιάζουν περαιτέρω. Επίσης, κατά τον Αύγουστο του 1948 καταγγέλλεται μέσω αλληλογραφίας προς την ΙΚΘ νέο αντισημιτικό άρθρο που υπογράφει κάποιος Νίκος Καμμώνας, δικαστής το 1945 ως δωσίλογος, ο οποίος είχε ήδη αφεθεί ελεύθερος το 1948³⁰⁰. Μια άλλη αναφορά με παρόμοιο περιεχόμενο υπάρχει στην άλλη άκρη του Ατλαντικού, στην Εφημερίδα «Ατλαντίς», εφημερίδα της ομογένειας στην Νέα Υόρκη³⁰¹. Σε δημοσίευμα με τίτλο: «*Μια αντισημιτική προκήρυξις και μια ανακοίνωσις της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης*» κάνει γνωστό ένα αντισημιτικό περιστατικό που συνέβη στην Θεσσαλονίκη το 1946. Μια ομάδα που αυτοαποκαλείται, διότι φαίνεται να μην υπάρχει επισήμως καταχωρημένη στα αστυνομικά αρχεία της πόλης, ως «*Οργάνωσις Χριστιανικής Νεολαίας Θεσσαλονίκης*» ή «*Θρησκευτική Ένωσις Ορθοδόξων Νέων*», τοιχοκόλλησε μια προκήρυξη όπου αποκαλεί το, προς δημιουργία ακόμα, κράτος του Ισραήλ ως «*κράτος του Αντιχρίστου*», και τόνιζε τους κινδύνους του Χριστιανισμού από την δημιουργία του τελευταίου. Από το ίδιο δημοσίευμα μαθαίνουμε πως κατόπιν επικοινωνίας της ΙΚΘ με την Ι.Μ. Θεσσαλονίκης, η τελευταία αρνήθηκε οποιαδήποτε ανάμιξή της και καταδίκασε την προκήρυξη.

Για την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας του τύπου χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μελέτη του Ι. Βαενά για ένα περιστατικό που εξελίχθηκε στην Θεσσαλονίκη το 1945³⁰². Ο πολυέλαιος που κοσμούσε την συναγωγή Σαρφατή, μετακινήθηκε το 1943, μετά από λεηλασία που υπέστη η συναγωγή, στον ορθόδοξο ναό της Αναλήψεως από τον εφημέριο της τελευταίας. Τα επιμέρους στοιχεία και οι συνθήκες υπό τις οποίες έγινε αυτή η μεταφορά διαρρηγνύουν το δίπολο συνεργασία-αντίσταση³⁰³. Μετά την απελευθέρωση, τον Αύγουστο του 1945, αντιπροσωπεία της ΙΚΘ επισκέφθηκε τον ναό για να ζητήσει την επιστροφή του πολυελαίου αλλά ο ιερέας

³⁰⁰ Ιστορικό Αρχείο ΙΚΘ, φάκελος 00235, αλληλογραφία ενταύθα, 13-18/8/1948

³⁰¹ Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (2000). Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από τα διπλωματικά και ιστορικά αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών. Καστανιώτης. Κείμενο 122. Σελ. 366-368

³⁰² Βαενά, Ι. (2017). Ιστορία και μικροϊστορία: Οι περιπέτειες του πολυελαίου της συναγωγής Σαρφατή πριν και μετά την λεηλασία του κατά την διάρκεια της Κατοχής. Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 188–205). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

³⁰³ Για περισσότερα βλέπε Βαενά, Ι. (2017). Ιστορία και μικροϊστορία: Οι περιπέτειες του πολυελαίου της συναγωγής Σαρφατή πριν και μετά την λεηλασία του κατά την διάρκεια της Κατοχής. Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 188–205). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

αρνήθηκε την επιστροφή του. Μεσολάβησαν πολλαπλές επισκέψεις της ΙΚΘ στην εκκλησία της Ανάληψης και αφού η ΙΚΘ συμφώνησε να πληρώσει το ποσό των 70.000 δρχ., ο πολυέλαιος να επεστράφη στα τέλη Δεκεμβρίου. Τοποθετήθηκε στην συναγωγή Μοναστηριωτών, την μόνη λειτουργική εκείνη την εποχή.

Ακόμα και τότε όμως οι περιπέτειες δεν σταματούν. Αντίθετα, το γεγονός της επιστροφής του πολυελαίου θεωρήθηκε «κλοπή» από τον συντηρητικό τύπο της πόλης και ενεργοποίησε τα αντισημιτικά αντανάκλαστικά του. Παρατηρείται τότε αντιβραϊκή εκστρατεία με πρωταγωνιστή τον Αντόνιο Κοσματόπουλο, γνωστό για την αντιβραϊκή του αρθρογραφία σε συντηρητικές εφημερίδες της Θεσσαλονίκης της δεκαετίας του '30 αλλά και για την συνεργασία του με την εφημερίδα «Νέα Ευρώπη» κατά την διάρκεια της κατοχής, εκδότη πλέον της εφημερίδας «Πρωινή Ώρα», που αναφέρθηκε παραπάνω. Αναφέρεται χαρακτηριστικά άρθρο με τίτλο «*Ομάς Ισραηλιτών αφήρεσε έναν πολυέλαιον από τον Ιερόν Ναόν την Αναλήψεως*»³⁰⁴ όπου συναντώνται φράσεις όπως: «*θρασύτατην όσον και ιερόσυλον πράξιν*» και «*πρωτοφανούς στα χρονικά Ιεροσουλίας*». Το άρθρο υποστηρίζει πως ο πολυέλαιος αφαιρέθηκε παρά τις διαμαρτυρίες του χριστιανού ιερέα και πως η πράξη αυτή «*προκάλεσε την οργή των περιοίκων, που μετά βίας συγκρατήθηκαν*». Το άρθρο συνεχίζει αναφέροντας πως απετράπη τελικά το Λιντσάρισμα των Εβραίων μετά την παρέμβαση κάποιων Αμερικανών στρατιωτών. Για τους τελευταίους, δε, ο Κοσματόπουλος υπονοεί πως θα ήταν και οι ίδιοι Εβραίοι για να ταχθούν στο πλευρό των ομοθρήσκων τους. Το περιεχόμενο του άρθρου δεν επιβεβαιώνεται από άλλη πηγή. Σύμφωνα μάλιστα με αναφορά της ΙΚΘ προς τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών, στις 18/12/1945³⁰⁵ το άρθρο τοιχοκολλήθηκε σε κεντρικά σημεία της πόλης και στάσεις ΤΡΑΜ.

Η ΙΚΘ, για να προλάβει κλιμάκωση των αντιδράσεων, στέλνει επιστολή στον ιερέα στην οποία αυτός απαντά την ίδια μέρα διαψεύδοντας το άρθρο της «Πρωινής

³⁰⁴ Εφημερίδα «Πρωινή Ώρα», 26/11/1945 όπως δημοσιεύεται στο: Βαενά, Ι. (2017). Ιστορία και μικροϊστορία: Οι περιπέτειες του πολυελαίου της συναγωγής Σαρφατή πριν και μετά την λεηλασία του κατά την διάρκεια της Κατοχής. Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 188–205). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

³⁰⁵ Ιστορικό Αρχείο ΙΚΘ, Αναφορά ΙΚΘ προς Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών, 18/12/1945 όπως δημοσιεύεται στο Βαενά, Ι. (2017). Ιστορία και μικροϊστορία: Οι περιπέτειες του πολυελαίου της συναγωγής Σαρφατή πριν και μετά την λεηλασία του κατά την διάρκεια της Κατοχής. Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 188–205). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

Ωρας». Η ΙΚΘ αποστέλλει την απαντητική επιστολή στις εφημερίδες «Μακεδονία» και «Ελευθερία» οι οποίες την δημοσιεύουν την επόμενη ημέρα. Επισημαίνεται πως η επιστολή δεν αποστέλλεται στην εφημερίδα «Ισραηλιτικόν Βήμα», κάτι που ίσως να υπονοεί διαφορές εντός της ΙΚΘ. Ταυτόχρονα η κοινότητα καταθέτει/υποβάλλει καταγγελία κατά του Κωσματόπουλου³⁰⁶, για την οποία ο εκδότης θα αθωωθεί έναν χρόνο αργότερα³⁰⁷. Αξίζει να σημειωθεί πως η «Πρωινή Ώρα» διακινούσε καθημερινά 4.500-6.000 αντίτυπα στην Θεσσαλονίκη και άλλα 4.000 στην γύρω επαρχία³⁰⁸

Μια εφημερίδα η οποία αποτελεί μια απρόσμενη εξαίρεση είναι η «Μακεδονία». Η εφημερίδα «Μακεδονία» της Θεσσαλονίκης κατά τον Μεσοπόλεμο είχε πρωτοστατήσει στην αντισημιτική προπαγάνδα. Αντίθετα, όταν επανεκδίδεται στα τέλη Μαρτίου 1945 υιοθετεί μια φιλοεβραϊκή στάση με ιδιαίτερα πυκνή αρθρογραφία³⁰⁹. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι, στις 06/04/1945³¹⁰ δημοσιεύει τέσσερις μαρτυρίες, μέσω των οποίων ο αρθρογράφος εστιάζει στο ζήτημα της καταναγκαστικής εργασίας. Στο τέλος του άρθρου γίνεται αναφορά στο ζήτημα των περιουσιών και στα μέτρα που έχει πάρει η κυβέρνηση για να βοηθήσει τους Εβραίους. Την επόμενη μέρα³¹¹ ο ίδιος αρθρογράφος επανέρχεται αναφερόμενος σε όψεις της ζωής στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και ειδικότερα στους θαλάμους αερίων και τα κρεματόρια. Το άρθρο μάλιστα αποτελεί την πρώτη δημόσια αναφορά σε σαπούνια.

³⁰⁶ Ιστορικό Αρχείο ΙΚΘ, Αναφορά ΙΚΘ προς Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών, 18/12/1945 όπως δημοσιεύεται στο Βαενά, Ι. (2017). Ιστορία και μικροϊστορία: Οι περιπέτειες του πολυέλαιου της συναγωγής Σαρφατή πριν και μετά την λεηλασία του κατά την διάρκεια της Κατοχής. Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 188–205). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

³⁰⁷ Εφημερίδα «Πρωινή Ώρα», 20/04/1946 όπως δημοσιεύεται στο: Βαενά, Ι. (2017). Ιστορία και μικροϊστορία: Οι περιπέτειες του πολυέλαιου της συναγωγής Σαρφατή πριν και μετά την λεηλασία του κατά την διάρκεια της Κατοχής. Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 188–205). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

³⁰⁸ Κανδυλάκης, Μ. (2008). *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης: Από τον πόλεμο στη δικτατορία – Τόμος Δ' 1941-1967*. University Studio Press. σ.472 όπως δημοσιεύεται στο Βαενά, Ι. (2017). Ιστορία και μικροϊστορία: Οι περιπέτειες του πολυέλαιου της συναγωγής Σαρφατή πριν και μετά την λεηλασία του κατά την διάρκεια της Κατοχής. Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 188–205). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

³⁰⁹ Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια.

³¹⁰ Εφημερίδα Μακεδονία, 06/04/1945, άρθρο: «Το μαρτύριον της φυλής του Ισραήλ: Τέσσαρες Ισραηλίται εδραπέτευσαν από τα κάτεργα»

³¹¹ Εφημερίδα Μακεδονία, 07/04/1945, άρθρο: «Πως οι Γερμανοί τους μετέτρεψαν σε σαπούνια»

Μερικές μέρες αργότερα, 10/04/1945³¹², δημοσιεύει άρθρο για εξέγερση κρατουμένων στο Άουσβιτς. Ενώ στις 24/04/1945 καταγγέλλει πως: «Ως πληροφορούμεθα αι Αγγλικαί Στρατιωτικάί Αρχαί προς τον σκοπόν ίνα σταματήσουν την ιεροσυλίαν της αφαιρέσεων των μαρμάρινων πλακών του Ισραηλιτικού νεκροταφείου φροντίζουν δια την συγκέντρωσιν αυτών εις την αυλήν του νοσοκομείου Χιρς», κάτι που επίσης μαρτυρά πως η λεηλασία συνεχιζόταν ακόμη τον Απρίλιο του 1945. Αρθρογραφεί, τέλος, και για αυτούς που επέστρεψαν από το Μπέργκεν Μπέλσεν, τους οποίους μάλιστα είχε ήδη χαρακτηρίσει συνεργάτες των Ναζί πριν καν επιστρέψουν στην χώρα³¹³. Κάτι ανάλογο αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό μπορεί να παρατηρηθεί και στην δεξιά εφημερίδα «Νέα Αλήθεια»³¹⁴, η οποία σε άρθρο της με τίτλο «Τα κοράκια» κρατάει σκληρή στάση απέναντι στους Μεσεγγυούχους.

Σε αντίθεση με τα όσα μπορούσε να διαβάσει κανείς στον τύπο της Θεσσαλονίκης, ήδη από τον Μάρτιο του 1945, θετικά ή αρνητικά, ΕΑΜικής προέλευσης ή μη, η κατάσταση στα δημοσιεύματα στον Αθηναϊκό τύπο ήταν αρκετά διαφορετική. Τα άρθρα για τον πόλεμο είναι πολλά, ενώ δεν λείπουν «εμπορικά» άρθρα του τύπου: «*Η σύζυγος του Γκαίρινγκ αποκαλύπτει πώς διεσώθη ο Χίτλερ από την δηλητηρίαση*»³¹⁵. Αντίθετα, το αναγνωστικό κοινό της πρωτεύουσας θα δει την πρώτη δειλή αναφορά στην δίωξη των Εβραίων, ως ένα ξεχωριστό έγκλημα, στις 22/08/1945³¹⁶ ενώ μια πιο σαφή αναφορά γίνεται στις 20/11/1945³¹⁷. Η μεγάλη πλειοψηφία των άρθρων έως και τότε περιείχαν αναφορές όπως: «*τέσσερα εκατομμύρια Ευρωπαίους*» που εξοντώθηκαν στα στρατόπεδα³¹⁸ και αντίστοιχες γενικές αναφορές όπως «*γη του μαρτυρίου*» για τα στρατόπεδα και «*ορδές του αντίχριστου*» για τους

³¹² Εφημερίδα Μακεδονία, 10/04/1945

³¹³ Εφημερίδα Μακεδονία, 03/07/1945, 04/07/1945, 11/09/1945

³¹⁴ Καρατζόγλου, Γ. (2023). Μεσεγγυούχοι & Δωσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο, Επίκεντρο. Σελ. 140-141

³¹⁵ Εφημερίδα «Τα Νέα», 30/08/1945 όπως δημοσιεύεται στο Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. Σελ. 77-82

³¹⁶ Εφημερίδα «Τα Νέα», 22/08/1945 όπως δημοσιεύεται στο Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. Σελ. 77-82

³¹⁷ Εφημερίδα «Το Βήμα», 20/11/1945 όπως δημοσιεύεται στο Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. Σελ. 77-82

³¹⁸ Εφημερίδα «Το Βήμα», 01/07/1945 όπως δημοσιεύεται στο Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. Σελ. 77-82

Ναζί³¹⁹. Ακόμα και στην σειρά άρθρων που φιλοξένησε η εφημερίδα «Τα Νέα» τον Αύγουστο του 1945 με μαρτυρίες, προφανώς επεξεργασμένες από τον συντάκτη του άρθρου, τα εγκλήματα που έγιναν στο Άουσβιτς παρουσιάζονταν ως μέρος των ναζιστικών διώξεων προς όλους όσους διαφωνούν με την ναζιστική ιδεολογία. Όλους αυτούς τους «καταδικασμένους για το φοβερό έγκλημα ότι ήτανε άνθρωποι κι όχι Ναζίδες [sic]»³²⁰ ή η εκτόπιση στο Άουσβιτς οφειλόταν στην πρόθεση να «καθαρίσει η Ευρώπη απ' εκείνους που δεν φώναζαν με την καρδιά τους "Χάιλ Χίτλερ"»³²¹.

Μια κατηγορία αντιεβραϊκών πρακτικών αφορά την δράση ορισμένων, «ομάδων/συλλογικοτήτων». Τέτοιες ομάδες ανιχνεύονται ήδη από τον Φεβρουάριο του 1945, όταν συγκρούσεις ξέσπασαν ανάμεσα σε Χριστιανούς και Εβραίους φοιτητές του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς οπότε καταγράφονται τρομοκρατικές ενέργειες εναντίων Εβραίων από αντισιμιτική ομάδα με τις εφημερίδες να προβαίνουν σε αντισιμιτική εκστρατεία³²². Άλλη σημαντική ομάδα με αντισιμιτικό λόγο είναι η Αδελφότητα Θεολόγων «Ζωή». Πρόκειται για ένα εθνικιστικό και αντικομμουνιστικό «κίνημα» με σημαντική επιρροή τόσο ακαδημαϊκή όσο και πολιτική, η δράση του οποίου παρατηρείται ήδη από τον Μεσοπόλεμο. Κυρίαρχο μέλος της αδελφότητας, ο καθηγητής του Θεολογικού Ινστιτούτου Αθήνας, Ν. Τρεμπέλας (1886-1977) πρωταγωνιστούσε την ίδια εποχή στην ενσωμάτωση στον θεολογικό λόγο των «πρωτοκόλλων των σοφών της Σιών»³²³. Δεν απουσιάζουν, τέλος, οι αναφορές και για παραστρατιωτικού χαρακτήρα οργανώσεις όπως η περιβόητη «Χ». Σε αναφορά της Κ.Ε. του Ε.Α.Μ., μέλη της «Χ»

³¹⁹ Εφημερίδα «Τα Νέα», 16/05/1945 όπως δημοσιεύεται στο Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. Σελ. 77-82

³²⁰ Εφημερίδα «Τα Νέα», 18/08/1945 όπως δημοσιεύεται στο Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. Σελ. 77-82

³²¹ Εφημερίδα «Τα Νέα», 22/08/1945 όπως δημοσιεύεται στο Ελευθεράκης Δ. (2023), Το ολοκαύτωμα στην Ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989, β' έκδοση, Αλεξάνδρεια. Σελ. 77-82

³²² Papers of Phillip Friedman, RG1258, BOX41, YIBO, Νέα Υόρκη. Όπως δημοσιεύεται στο: Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού* (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

³²³ Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού* (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. σελ.100

καταγγέλλονται, εκτός από «Μοναρχοφασίστες», και «Αντισημίτες»³²⁴ καθώς και για επιθέσεις εναντίον Εβραίων.³²⁵

Τέλος, αξίζει να αναφερθούν στο σημείο αυτό, και οι προσπάθειες των ίδιων των μεσεγγυούχων. Οι μεσεγγυούχοι αποτελούσαν κρίσιμο μέγεθος χιλιάδων ανθρώπων στηριζόμενων από τους περισσότερους πολιτευτές της Θεσσαλονίκης και σύντομα οργανωμένων σε ειδικό σωματείο με έντονη δραστηριότητα, το οποίο φαίνεται να επισκέπτεται τον Γενικό Διοικητή Μακεδονίας στις 03/06/1945³²⁶, να αποστέλλει υπόμνημα προς τα μέλη της Βουλής στις 24/05/1947, με το οποίο ζητά, «Έν όνόματι τῶν τρισχιλίων ἐνδιαφερομένων τοῦ ἀγῶνος» αναθεώρηση του ΑΝ808/1945³²⁷, και τέλος να καλεί σε εκδήλωση στις 22/04/1951 με θέμα την προστασία των δικαιωμάτων τους επί των εβραϊκών ακινήτων από τις κακόβουλες πράξεις του Ο.Π.Α.Ι.Ε.³²⁸. Συνεπώς, γίνεται κατανοητό πως είχαν δυνατότητα άσκησης πίεσης, θέτοντας ζήτημα ιδίων δικαιωμάτων επί των μισθωμάτων και ακινήτων. Αυτό μάλιστα που περιπλέκει ακόμη περισσότερο την κατάσταση είναι πως πολλοί από τους μεσεγγυούχους αποτελούσαν και οι ίδιοι πρόσφυγες από τις πρώην βουλγαροκρατούμενες ζώνες (Αν. Μακεδονία, Θράκη)³²⁹.

³²⁴ Η αναφορά βρίσκεται στο αρχείο της ΑΙΔΚ μεταφρασμένη στα Αγγλικά. Η λέξη που χρησιμοποιείται είναι «antisemites». Δεν κατέστη δυνατή η ανεύρεση του πρωτότυπου ελληνικού κειμένου για να επιβεβαιωθεί η ύπαρξη της λέξης «Αντισημίτες».

³²⁵ ΑΙΔΚ, “*The Jews and the Liberation Struggle: A Report of the Central Committee of EAM on the Jews of Greece and the Liberation Struggle*”, Κωδικός 679067 όπως δημοσιεύεται στο: Beze, E. (2019). Being Leftist and Jewish in Greece during the Civil War and its Aftermath: Constraints and Choices. *Historiein*, 18(2), Article 2. <https://doi.org/10.12681/historiein.14601>

³²⁶ Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α')*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ.101 και Mazawer. (1998). Οι συνέπειες του Διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης. Στο Ρ. Μπενβενίστε, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)* (σσ. 53–62). Βάνιας. σελ. 59

³²⁷ Δημοσιεύεται αυτούσιο στο: Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης.

³²⁸ Σύνδεσμος Μισθωτών Ισραηλιτικών Ακινήτων, Πρόσκληση υπ' αρ. Πρωτ. 248/16 Απριλίου 1951 σε Συνέλευση την 22α Απριλίου 1951, με θέμα την προστασία των δικαιωμάτων τους επί των εβραϊκών ακινήτων από τις κακόβουλες πράξεις του Ο.Π.Α.Ι.Ε. όπως δημοσιεύεται στο: Καρυπίδης, Χ. (2021). *Η χρησιμότητα επί ισραηλιτικών ακινήτων και Εθνικό Κτηματολόγιο [Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία]*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Σελ. 52

³²⁹ Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961. Ποταμός. Σελ. 115

Ακολουθούν ορισμένες αυτούσιες μαρτυρίες Ελλήνων Εβραίων που επιβεβαιώνουν την κατάσταση που επικρατεί στην χώρα μεταπολεμικά³³⁰.

«Κύριε Καράσσο, σε μένα έτυχε να γυρίσεις;»: απάντηση γειτόνισσας, όταν η οικογένεια της Φλώρας ζητούσε πίσω τα έπιπλα που της είχαν εμπιστευτεί στον πόλεμο.³³¹

«Πηγαίναμε σπίτι μας και τους λέγαμε να φύγουνε για να γίνουμε πάλι η οικογένεια και αυτοί έλεγαν: «Όλοι οι Εβραίοι έγιναν σαπούνια, εσείς έπρεπε να γλυτώσετε;». Αυτό το θυμάμαι σαν να 'ναι τώρα. Τότε ακούγαμε πρώτη φορά για το σαπούνι»³³²

«... Αλλά άσχημες αναμνήσεις έχω απ' όταν γυρίσαμε πλέον στη Θεσσαλονίκη, έζησε και ο παππούς μου και η γιαγιά μου, γύρισε και ο θείος μου από το στρατόπεδο. Στη γειτονιά μου λέγανε, «γιατί δεν έγινες και εσύ σαπούνι;». Τα ελληνόπουλα, τα χριστιανόπουλα γιατί και εγώ είμαι Ελληνίδα. Δηλαδή αυτό το θυμάμαι. Όταν στο παιχνίδι καμιά φορά κέρδιζα και νευριάζαμε, πώς είναι τα παιδιά που τσακώνονται μεταξύ τους: «Παλιοεβραία, γιατί και εσένα δεν σε κάνανε σαπούνι;»

-Εσείς καταλαβαίνατε τι σήμαινε αυτό;

Ξέρεις είχα ακούσει από τον θείο μου ο οποίος είχε γυρίσει, αλλά δεν το είχα πολύ-πολύ συνειδητοποιήσει. Φαίνεται όμως ότι μου είχε μείνει ένας φόβος, διότι δεν άφηνα τον παππού μου νά 'ρθει να με πάρει από το σχολείο όταν σχολούσα γιατί είχε μεγάλη μύτη. Και θα καταλάβαιναν ότι ήταν Εβραίος. Και του έλεγα, «παππού, θα με περιμένεις στη γωνία».³³³

³³⁰ Οι παρακάτω αναφορές αντλούνται κυρίως από το: Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α'). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

³³¹ Φλώρα (Καράσσο) Μίχαελ, γεν. στην Θεσσαλονίκη το 1935. Συνέντευξη στην Ποθητή Χαντζαρούλα 8/5/2014

³³² Ρόζυ (Λεβή) Σαλιέλ, γεν. στη Θεσσαλονίκη το 1935. VHA/USC Shoah Foundation, κωδικός συνέντευξης 44581. Συνέντευξη στη Νίνα Μόλχο, 18/05/1998.

³³³ Μάρω (Τιάνο) Κοέν, γεν. στη Θεσσαλονίκη το 1937. Συνέντευξη στην Ποθητή Χατζαρούλα, 23/4/2015. Είχε διαφύγει στην Αθήνα με τους γονείς της. Παρόλο που ο αποχωρισμός της από τους γονείς της στην Αθήνα για να είναι περισσότερο ασφαλής περιγράφεται δραματικά και είναι τραυματικός, οι αναμνήσεις της από την παραμονή της στην οικογένεια που την έκρυβε ήταν θετικές.

«Μόλις κέρδισα στο κουτσό, το αντίπαλο κοριτσάκι μου είπε: Δεν σε κάμνανε και εσένα σαπούνι! [...] Πληγωμένη εγώ, 10 χρόνων παιδί, γύρισα στο σπίτι κλαίγοντας και το είπα στη μητέρα μου. Μη δίνεις σημασία, παιδί μου, ούτε που ξέρουν τι λένε τα παλιόπαιδα. Απλώς, μην ζαναπαίζεις μαζί της»³³⁴.

«Αλλά αυτό που θυμάμαι πολύ έντονα ήταν ότι η ατμόσφαιρα στο σχολείο, στο δημοτικό και αρκετά αργότερα, ήταν, μόλις γινόταν ένας καβγάς, μου πήρες τη σβηστήρα, σου πήρα την ξυστήρα, ήταν «Παλιοτσιφούτισσα, παλιοεβραία». [...] Με έβριζε συνέχεια «παλιοεβραία». Και πήγα στη μαμά της και της είπα, σας παρακαλώ πάρα πολύ, δεν είναι δυνατόν η Πολυξένη να μου μιλάει με αυτόν τον τρόπο. Και η μητέρα της, ήταν μια μονοκατοικία, βγήκε στην πόρτα, έβαλε τα χέρια στη μέση και μου λέει, τα λες εσύ αυτά, που δεν σας κάνανε σαπούνι και λάμπες οι Γερμανοί. Να σας είχανε κάνει... Και έμεινα, λέω καλά η Πολυξένη να τα λέει, η μαμά της μπορεί να λέει τέτοια πράγματα,³³⁵»

"Η μάνα μου ήταν έγκυος και μία γειτόνισσα με την οποία ήμασταν φίλοι είπε, όταν γεννήσεις, θα είμαι κουμπάρα. Κι η μάνα μου μας είπε, αν δεν έχουμε άλλη επιλογή τι να κάνουμε, θα το βαφτίσουμε. Οι Γερμανοί έφυγαν από την Ελλάδα στις 14 Οκτωβρίου 1944, το κορίτσι γεννήθηκε δύο Νοεμβρίου και δεν χρειάστηκε να βαφτιστεί. Ηρθε όμως η γειτόνισσα και ρώτησε πότε θα τη βαφτίσουμε. Όχι, δεν θα τη βαφτίσουμε, είπε η μάνα μου, είμαστε Εβραίοι. Αυτή έμεινε με το στόμα ανοιχτό, εγώ ετοιμαζόμουν, είπε. Και μία άλλη που ήταν μπροστά είπε, μοιάζετε νορμάλ άνθρωποι, πώς είναι δυνατόν να είστε Εβραίοι;

Στο μεταξύ, τον Δεκέμβρη του '44 άρχισε εμφύλιος και ο μπαμπάς μου ήταν κομμουνιστής. Υπήρχε ένα τραγούδι που έλεγε "όχι βασιλιάς", το πήρα και το έβαλα στο κομοδίνο μου. Και ξαφνικά ήρθαν οι βασιλικοί και έκαναν έλεγχο στο σπίτι μας. Πιθανόν να είχαν ακούσει για τον μπαμπά, πάντως δεν βρήκαν τίποτα παρά μόνο το τραγούδι. Και τότε είπαν στον μπαμπά να πάει μαζί τους. Εγώ είπα όχι, δικό μου είναι το τραγούδι. έτρεξα πίσω τους και πήγα μαζί τους. Τον έγδυσαν, τον άφησαν με το σόβρακο και άρχισα να του δίνουν μπουνιές. Και εγώ φώναζα, τι τον κάνετε, αφήστε τον!»³³⁶

³³⁴ Λεών, Υ. (2017). Μια Ιστορία. Η δική μας. Γαβριηλίδης. Σελ. 81-82

³³⁵ Ρίνα (Μπαρτζιλιά) Ρέβαχ, γεν. στη Θεσσαλονίκη το 1939. VHA/USC Shoah Foundation, κωδικός συνέντευξης 40031. Συνέντευξη στην Ρένα Μόλχο, 18/01/1998.

³³⁶ Σάρας Τσαντικάριο. Η οικογένειά της στην κατοχή προσποιούνταν τους Χριστιανούς. Δημοσιεύεται στο: Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 352

«Όλα τα εβραϊκά σπίτια - και το δικό μας — ήταν γεμάτα Χριστιανούς πρόσφυγες. Την πρώτη νύχτα την περάσαμε στη σκάλα, το μόνο ελεύθερο σημείο που βρήκαμε. Έξω χιόνιζε. Όποιος μάς συνάντησε έμεινε κατάπληκτος που καταφέραμε να επιβιώσουμε με τόσα μικρά παιδιά. Η ιστορία μας είναι πραγματικά ασυνήθιστη. Ανάμεσα στους πρόσφυγες που είχαν καταφύγει στο σπίτι μας ήταν ένας δικαστής από την Αθήνα με την οικογένεια του. Αυτοί είχαν καταλάβει δύο δωμάτια. Την επόμενη μέρα άδειασε το ένα για μας.

Μια από τις πρώτες κινήσεις των ανταρτών μετά τον πόλεμο ήταν να παγιδεύσουν τους συνεργάτες των Ναζί, ειδικά τους πλέον σαδιστικούς, ανάμεσα στους οποίους τον Κατσακόρ, που ήταν ο χειρότερος. Δεν υπήρχε οικογένεια ή σπίτι που να μην είχε υποφέρει απ' αυτόν. Όταν τον συνέλαβαν, τον έδεσαν, τον έσυραν στους δρόμους και ρωτούσαν τις οικογένειες ποια τιμωρία να του επιβάλλουν. Κοίταξα από το παράθυρο και είδα ότι του είχαν κόψει την μύτη και τα αυτιά.»³³⁷

«Από τη Μελίκη ξεκινήσαμε με κάρο με βουβάλια για τη Βέροια. Όταν φτάσαμε στον Αλιάκμονα συναντήσαμε ένα φορτηγό σταματημένο. Ο οδηγός του μας πρότεινε να ανεβούμε όλοι στο φορτηγό και να το τραβήξουν τα βουβάλια απέναντι, όπως και έγινε. Μόλις δε περάσαμε το ποτάμι ανταμώσαμε γειτόνους μας, οι οποίοι αφού μας καλωσορίσανε μας πληροφόρησαν ότι σήμερα είχαν βγάλει όλες τις οικογένειες που μένανε στο σπίτι μας και το πήραν οι Εγγλέζοι που κατεβήκαν από τα βουνά.

Σαν φτάσαμε στο σπίτι ξεσηκώθηκε όλη η γειτονιά. Όταν δε Εγγλέζος ρώτησε τον διερμηνέα του «ποιοι είναι αυτοί;», απάντησε ο πατέρας μου ότι ήμασταν οι νοικοκυραίοι. Τότε ο διερμηνέας αναρωτήθηκε: «τότε, γιατί αυτή η Πειραιιώτισσα είπε ότι αυτή ήταν η νοικοκυρά;». Τελικά μας δώσανε ένα δωμάτιο επάνω. Το σπίτι το είχανε χαλάσει. Δεν είχε ούτε κεραμίδια, ούτε τζάμια στα παράθυρα.

[...]

Αφού λοιπόν μείναν κάμποσες μέρες τελικά φύγανε και οι Εγγλέζοι, όμως νάσου και έρχονται οι αντάρτες, οι οποίοι μας είπαν να πάμε σε άλλο σπίτι διότι το δικό μας ήταν κατάλληλο για τα γραφεία της Ε.Τ.Α. Τότε ο πατέρας μου αντέδρασε λέγοντας: «Εσείς είδατε τα όσα υποφέραμε δύο χρόνια στα βουνά από χωριό σε χωριό. Γυρίσαμε

³³⁷ Απόσπασμα από την μαρτυρία της Μύριαμ Μαρδοχαί, γεν. Βέροια 1911 στο Λιόλιος, Γ. (2008). Σκιές της πόλης: Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας. Ευρασία. Σελ. 282-307 (Ιδιαίτερα 303) και περιοδικό Χρονικά, τχ131, Σελ 5-18 (Ιδιαίτερα 16)

ξυπόλητοι, που λέει ο λόγος. Έχουμε στο αντάρτικο και παιδί, που ακόμα πολεμάει και θέλετε να μας βγάλετε απ' το σπίτι; Οι Γερμανοί δεν μας σκοτώσανε. Σκοτώστε μας εσείς, διότι ζωντανοί δεν βγαίνουμε από δω. Δύο δωμάτια, σας δίνουμε». Έτσι και έγινε. Την ημέρα το τι κάνανε αυτοί δεν λέγεται: φέρνανε πλιάτσικο, γέμιζαν την κάτω κουζίνα που τους είχαμε παραχωρήσει και το βράδυ εξαφανίζονταν όλα.

Αυτοί μείναν έξη μήνες. Μετά ήρθε ο βασιλιάς, ήρθαν οι Εγγλέζοι, οι οποίοι θέλανε σπίτια. Που να βρούνε; Στον Εβραίο. Τον είχανε βακούφικο! Πάλι φωνές, πάλι κακό. Καλά λέει ο Εγγλέζος: «δεν έχει άλλα σπίτια ο δήμαρχος να βρει;». Βλέπεις, οι άλλοι δεν ήταν εβραίοι για να τους επιτάζουν τα σπίτια ... Και αυτοί μείνανε τελικά έξη μήνες. Ήρθαν Ινδοί, πάλι σε μας και πάλι φασαρίες. Εγώ έτσι κι αλλιώς είχα σκοπό να φύγω, αφενός διότι κοιμόμουν στο σπίτι της γιαγιάς μου [...] και αφετέρου δεν άντεχα με όσα τραβούσαμε και αναγκάστηκα και είπα στους γονείς μου: «εγώ φεύγω». Όπως κι έγινε. Στις 3 Μαΐου 1946 σηκώθηκα και έφυγα από τη Βέροια για το Ισραήλ, παρ' ότι δεν είχαμε ακόμη κράτος εκεί.»³³⁸

Ακόμη και αν θεωρήσουμε τις παραπάνω μαρτυρίες ως εξαιρέσεις, ο γενικός πληθυσμός, που ίσως δεν εκδηλώνει ενεργά αντιεβραϊκές συμπεριφορές, δεν φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα συμπαθής προς τους Εβραίους συμπολίτες τους. Ο Mark Mazawer, σε άρθρο του παρουσιάζει μια αδιάφορη στάση των κατοίκων της Θεσσαλονίκης, που αντιμετωπίζουν την ξαφνική απώλεια 60.000 συμπολιτών της ως «άλλη μια μέρα». Αφήνεται μάλιστα να υπονοηθεί πως η στάση αυτή των κατοίκων προκύπτει από την εθνική αντίληψη πως οι Εβραίοι είναι εθνοτικά διαφορετικοί και αργά ή γρήγορα θα αποχωρούσαν.³³⁹ Θα χρειαστούν αρκετά χρόνια για να αμβλυνθεί το αίσθημα ανασφάλειας που ένιωθαν οι Έλληνες Εβραίοι μετά το τέλος του πολέμου. Ακόμη και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950, με την εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα να βελτιώνεται δειλά-δειλά, ο Ασέρ Μουσής, με την νέα άνοδο του αντισημιτισμού στην ΕΣΣΔ και φοβούμενος επέκτασή του στα Βαλκάνια «επιδόθηκε σε πυρετώδεις προετοιμασίες» ενός σχεδίου μεταφοράς Ελλήνων Εβραίων στο Ισραήλ. Το σχέδιο

³³⁸ Μαρτυρία Ιωσήφ (Πέπο) Αρών, γεν. Βέροια 1922 στο Λιόλιος, Γ. (2008). Σκιές της πόλης: Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας. Ευρασία. Σελ. 343-360 (Ιδιαίτερα 358-360)

³³⁹ Mazawer. (1998). Οι συνέπειες του Διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης. Στο Ρ. Μπενβενίστε, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)* (σσ. 53-62). Βάνιας. Σελ. 60-61

μάλιστα κατατέθηκε στο Ισραηλινό Υπουργείο Εξωτερικών το καλοκαίρι του 1950.³⁴⁰ Γίνεται έτσι εμφανές πως οι Έλληνες Εβραίοι με νωπές ακόμα τις μνήμες της καταστροφής (Shoah) προσέβλεπαν στο Ισραήλ για προστασία.

³⁴⁰ Κ.Α.Ι. 2552, 06/08/1950 όπως δημοσιεύεται στο: Nachmani, A. (2003). Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης. Σελ. 259

Μέση Ανατολή: το Κράτος του Ισραήλ μπαίνει στην γεωπολιτική εξίσωση της περιοχής. Οι σχέσεις με την Ελλάδα

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου γίνεται συγχρόνως η αρχή για μια σειρά εξελίξεων σε όλο τον κόσμο. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η ίδρυση του Ισραηλινού κράτους το 1948 έρχεται να αλλάξει τις γεωπολιτικές ισορροπίες της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής προσφέροντας νέα δεδομένα, απέναντι στα οποία όλες οι χώρες και ιδιαίτερα οι γειτονικές, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα, έπρεπε να καθορίσουν την πολιτική τους.

Στο περιβάλλον αυτό της πολύπλευρης κρίσης το ελληνικό κράτος βρίσκεται σε κρίσιμο σταυροδρόμι. Η Ελλάδα όφειλε, ανάμεσα στ' άλλα, να «αποκαταστήσει» τις πιο έντονα θιγμένες από τον πόλεμο κοινωνικές και πληθυσμιακές ομάδες. Μια από αυτές, ίσως η πιο εμβληματική σε σχέση με τις διώξεις που υπέστη ήταν η Εβραϊκή κοινότητα. Η κριτική που συνόδευε την κοινότητα είχε, ήδη από τα προπολεμικά χρόνια, δημιουργήσει κοινωνικά στερεότυπα. Η διαφοροποίηση εκκινούσε από το θρήσκευμα και εμπλουτιζόταν με αντιλήψεις, όπως του πάμπλουτου, τσιγγούνη και δολοπλόκου όσο και του κομμουνιστή

Όσα από τα μέλη της εβραϊκής ελληνικής κοινότητας επιβίωσαν από τις διώξεις των Ναζί στα στρατόπεδα συγκέντρωσης επέστρεψαν μετά τον πόλεμο στην Ελλάδα και συνάντησαν το απόλυτο χάος. Η χώρα ήταν κατεστραμμένη, τα περισσότερα μέλη των οικογενειών τους είχαν χαθεί, οι κατοικίες τους είχαν καταπατηθεί, ενώ τα καταστήματά τους είχαν περάσει σε νέους ιδιοκτήτες, οι οποίοι δεν ήταν καθόλου πρόθυμοι να τα επιστρέψουν. Το Ελληνικό κράτος μην μπορώντας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του για επιστροφή των περιουσιών διευκόλυνε συνειδητά την αναχώρηση των Εβραίων πολιτών του³⁴¹. Οι περισσότεροι μάλιστα από αυτούς επέλεξαν τον δρόμο της μετανάστευσης με κυριότερο προορισμό την υπό διαμόρφωση εθνική εστία τους, το κράτος του Ισραήλ. Στο κεφάλαιο αυτό θα ερευνηθούν οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ των δύο κρατών, Ελλάδας και Ισραήλ, κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

Μέσα στη δίνη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, το 1947, η κυβέρνηση Κ. Τσαλδάρη φαίνεται να δεσμεύεται να υποδεχτεί στην Ελλάδα τυχόν Εβραίους

³⁴¹ Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια. σελ. 135

πρόσφυγες σε περίπτωση σύγκρουσης του Ισραήλ με τους γείτονές του³⁴². Τον Νοέμβριο, παρουσιάζεται στην Ολομέλεια του Ο.Η.Ε. προς ψήφιση, σχέδιο διχοτόμησης της Παλαιστίνης σε δύο κράτη, ένα αραβικό και ένα εβραϊκό. Στην συνεδρίαση αυτή, η Ελλάδα, υπό την νέα κυβέρνηση Θ. Σοφούλη, είναι η μόνη ευρωπαϊκή χώρα που καταψηφίζει το σχέδιο. Η στάση αυτή της Ελλάδας πιθανό να οφείλεται στην άποψη του Ηνωμένου Βασιλείου, πως η δημιουργία Εβραϊκού κράτους θα λειτουργούσε ως «μέσο διείσδυσης των Σοβιετικών στην περιοχή»³⁴³. Η μη αναμενόμενη ελληνική στάση στο ζήτημα αυτό, προκάλεσε έκπληξη στους Δυτικούς και ενθουσιασμό στον Αραβικό κόσμο.³⁴⁴ Φαίνεται λοιπόν πως η εκκίνηση των σχέσεων της Ελλάδας με το κυοφορούμενο ακόμα κράτος του Ισραήλ δεν γίνεται κάτω από τις καλύτερες συνθήκες.

Η ανακήρυξη της Ισραηλινής ανεξαρτησίας τον Μάιο του 1948 έχει ως απότοκο την έναρξη συγκρούσεων με τα γειτονικά αραβικά κράτη της περιοχής. Παρά την προηγηθείσα ελληνική αρνητική στάση έναντι του Ισραήλ στον Ο.Η.Ε., η ηγεσία του νεόκοπου κράτους διά στόματος του κύριου ιδρυτή του, Νταβίντ-Μπεν Γκουριόν, επιζητεί την συνεργασία με την Ελλάδα με την αναφορά πως «Μια συμμαχία με την Ελλάδα είναι εκ των ουκ άνευ συνισταμένη της Ισραηλινής ασφάλειας»³⁴⁵.

Η ελληνική κυβέρνηση Θ. Σοφούλη, από την πλευρά της, ακολούθησε πολιτική προς την ίδια κατεύθυνση με την προηγούμενη. Στοιχεία της πολιτικής αυτής αποτελούν τα εμπόδια σε ανθρώπους και εμπορεύματα που είχαν προορισμό το Ισραήλ, όπως και απαγόρευση αποβίβασης επιβατών από την χώρα στο αεροδρόμιο Αθηνών³⁴⁶. Επίσης, πολλά φορτία όπλων με προορισμό το Ισραήλ κατάσχονταν στα ελληνικά λιμάνια, ενώ ακόμη και δύο καταδιωκτικά αεροπλάνα τύπου *Messerschmitt*, αγορασμένα από την Τσεχοσλοβακία κατασχέθηκαν αμέσως μετά την προσγείωσή

³⁴² Υπουργείο Εξωτερικών, πληροφορίες προς ισραηλινές υπηρεσίες εξωτερικού, 2/8/1951, Κ.Α.Ι. 2411/13/α όπως δημοσιεύεται στο Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης

³⁴³ Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης. Σελ. 150, 230-235

³⁴⁴ Σακκάς, 2016. Σελ.13

³⁴⁵ Νταβίντ-Μπεν Γκουριόν 1982, Ημερολόγιο Πολέμου (Εβραϊκά), Τελ Αβίβ, σελ.902 όπως δημοσιεύεται στο Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης

³⁴⁶ Γκέρσον Αβνέρ, διευθυντής της υπηρεσίας δυτικής Ευρώπης του υπουργείου εξωτερικών, 12/12/1949, Κ.Α.Ι. 2537/3 όπως δημοσιεύεται στο Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης

τους σε ελληνικό έδαφος για ανεφοδιασμό και χρησιμοποιήθηκαν από την ελληνική αεροπορία στις επιχειρήσεις της εναντίον των κομμουνιστών.³⁴⁷

Αυτά τα δύο χρόνια καθορίστηκαν από την αρνητική για το Ισραήλ στάση της ελληνικής κυβέρνησης που επιδείνωσε την κατάσταση μεταξύ των δύο χωρών. Μάλιστα, όπως περιγράφουν ορισμένα Ισραηλινά αρχεία, η εικόνα της Ελλάδας στους κυβερνητικούς κύκλους του Ισραήλ συνοψίζεται στην φράση: «Χωρίς περιστολές, ψεύτες»³⁴⁸. Η αντισραηλινή αυτή στάση συνεχίστηκε και κλιμακώθηκε μετά το τέλος του πρώτου Αραβοϊσραηλινού πολέμου ο οποίος τερματίστηκε το 1949 με τις αρχικές συμφωνίες εκχειρίας της Ρόδου. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί πως η ελληνική στάση, εκείνο τον καιρό, ήταν πιο αιχμηρή και από αυτήν της Αιγύπτου. Ενώ η τελευταία απείχε από τις συζητήσεις για ένταξη του Ισραήλ σε διεθνείς οργανισμούς, η Ελλάδα καταψήφισε τις προτάσεις ένταξης ακόμη και σε οργανισμούς όπως η «Διεθνής Ταχυδρομική Ένωση» ή ο «Παγκόσμιος Οργανισμός Γεωργίας».

Οι ανεπίσημες διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών εκκινούν με την λειτουργία του Ισραηλινού Προξενείου στην Αθήνα με πρώτο αντιπρόσωπο τον Έλληνα πολίτη Ασέρ Μουσή, το 1949 ενώ η Ελλάδα δεν είχε αναγνωρίσει ακόμη επίσημα το νέο κράτος. Ακολουθεί αναβάθμιση των σχέσεων σε επίπεδο διπλωματικής αντιπροσωπείας το 1952 με τον Ασέρ να παραμένει «επίτιμος διπλωματικός αντιπρόσωπος» για άλλον έναν χρόνο, οπότε έφτασε στην Αθήνα ο Αβραάμ Νταρόμ, επαγγελματίας διπλωμάτης με βαθμό πρέσβευς. Ακόμη και τότε όμως το ζήτημα της επίσημης αναγνώρισης του Ισραήλ ήταν ανοικτό. Η de jure αναγνώριση του κράτους γίνεται μόλις τον Μάιο του 1990.³⁴⁹

Άλλο ένα ζήτημα που απασχολεί τα δύο κράτη από την ίδια εποχή είναι η τύχη των Ελλήνων Εβραίων πολιτικών κρατουμένων. Ήδη από το 1949 το Ισραήλ φαίνεται να ενδιαφέρεται για τους έγκλειστους Ισραηλίτες κομμουνιστές και μετά από

³⁴⁷ Σερτόκ προς Ελιγιάχου Επιστάν (αντιπρόσωπο του Εβραϊκού Πρακτορείου στην Αθήνα) 18/05/48, Κ.Α.Ι. «Εγγραφα ισραηλινής εξωτερικής πολιτικής, 14/05/1948-30/09/1948», Ιερουσαλήμ, 1981, αρ.21 Αλληλογραφία από Μάρτιο έως Δεκέμβριο του 1950, Κ.Α.Ι. 460/13 όπως δημοσιεύεται στο: Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης

³⁴⁸ Ουάσιγκτον προς Υπουργείο Εξωτερικών, Κ.Α.Ι. 2548/4/B όπως δημοσιεύεται στο: Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης

³⁴⁹ Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης. Σελ. 292-306

διαπραγματεύσεις οι δύο πλευρές καταλήγουν σε μία πρώτη συμφωνία το 1953³⁵⁰. Οι όροι προέβλεπαν πως οι κρατούμενοι όφειλαν να αποποιηθούν την ελληνική ιθαγένεια και να δεχτούν να απελαθούν στο Ισραήλ, όπως περιγράφεται και στην Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου με αριθμό 621/1949³⁵¹. Είναι πιθανόν η προαναφερθείσα συμφωνία να βασιζόταν στους νόμους 2058/1952 «Περί μέτρων ειρηνεύσεως» και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο Γ' «Περί απολύσεως καταδίκων υπό όρον [sic]»³⁵² καθώς και του νόμου 2219/1952 «Περί αναστολής διώξεως υπηκόων ξένων κρατών»³⁵³. Δηλαδή, οι Έλληνες Εβραίοι θα αναγνωρίζονταν ως υπήκοοι Ισραήλ και θα απελάυνονταν «εις την χώραν εξ ης προέρχονται»³⁵⁴. Προκειμένου δε οι παραπάνω να μην επιστρέψουν σε ελληνικό έδαφος ο Ν2219/1952 προέβλεπε και την μη παραγραφή των αδικημάτων τους. Αυτό σημαίνει πως σε περίπτωση σύλληψής τους σε ελληνικό έδαφος, οι απελαθέντες Εβραίοι θα καλούνταν να εκτίσουν εκ νέου την ποινή τους.³⁵⁵ Αναφέρεται επίσης πως η Ελλάδα επέμενε, οι κρατούμενοι να υπογράψουν και τη γνωστή Δήλωση Μετανοίας αλλά, σύμφωνα με μαρτυρίες, αυτό δεν έγινε τελικά. Το Ισραήλ από την πλευρά του δεσμευόταν να εμποδίσει την επιστροφή τους στην Ελλάδα. Αναφέρεται πως με την συμφωνία αυτή αποφυλακίστηκαν μόλις 30 κρατούμενοι, αφού πολλοί προτίμησαν την φυλακή από την αποποίηση της ιθαγένειας και την απέλαση στο Ισραήλ.³⁵⁶

Οι ούτως ή άλλως δυσχερείς σχέσεις των δύο χωρών επιδεινώνονται από ένα απρόσμενο γεγονός. Οι ισχυρότατοι σεισμοί του Αυγούστου του 1953 που έπληξαν τα νησιά του νότιου Ιονίου βρήκαν ουσιαστικά απροετοίμαστη την κυβέρνηση

³⁵⁰ Η συγκεκριμένη συμφωνία παρουσιάζεται με πάσα επιφύλαξη διότι αναφέρεται στο: Nachmani, 2003, Σελ.235-236 με αναφορά σε αλληλογραφία Φεβρουαρίου με Δεκεμβρίου 1953, Κ.Α.Ι. 459/6. Όλες οι υπόλοιπες αναφορές αναφέρονται στο παραπάνω.

³⁵¹ Η συγκεκριμένη διάταξη αφορούσε όλους του Έλληνες Εβραίους και ενέκρινε «την εξ Ελλάδος αναχώρησιν των Ελληνικής υπηκοότητος στρατευσίμων (υπηρετούντων και μη) Ισραηλιτών εις το Κράτος του Ισραήλ, εφ' όσον ούτοι ήθελον παραλάβει μεθ'εαυτών και άπαντα τα μέλη της οικογενείας των, και δηλώσωσι τόσον ούτοι όσον και ταύτα ότι δεν πρόκειται να επανέλθωσιν εις την Ελλάδα και ότι επιθυμούν να αποβάλωσι την Ελληνικήν υπηκοότητα». Για περισσότερα βλέπε: Ευαγγέλου, Ε. Κ. (2015). Η απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας των Ελλήνων Εβραίων από τη δεκαετία του 1920 έως το 1965 [Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών]. <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&type=&q=&page=0&scope=&lang=en&&pid=iid:14291>

³⁵² ΦΕΚ Α95/18-04-1952

³⁵³ ΦΕΚ Α269/29-09-1952

³⁵⁴ Όπως αναγράφεται στον νόμο 2219/1952, ΦΕΚ Α269 (29/09/1952)

³⁵⁵ ΦΕΚ Α269/29-09-1952

³⁵⁶ Nachmani, Α. (2003). Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης. Σελ. 235-236

Παπάγου³⁵⁷. Η πρώτη βοήθεια μεταξύ των ξένων στόλων προς τους σεισμόπληκτους ήταν ένας στολίσκος αποτελούμενος από τέσσερα ισραηλινά πλοία που βρέθηκε σε εκπαιδευτικό ταξίδι στο Αιγαίο και έφτασε στην Κεφαλονιά για να συνδράμει στο έργο της διάσωσης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η στάση της Ελληνικής κυβέρνησης σε αντιδιαστολή με τις φίλο-ισραηλινές εκδηλώσεις του κόσμου και του τύπου, τοπικού και διεθνούς. Η κυβέρνηση αρνήθηκε ευγενικά την πρόταση του ισραηλινού στόλου να συνδράμει στο διασωστικό έργο. Βέβαια η άρνηση έφτασε καθυστερημένα με αποτέλεσμα τα Ισραηλινά πλοία να έχουν ήδη ξεκινήσει διασωστικές ενέργειες. Όταν δε, μετά το πέρας των επιχειρήσεων στην Κεφαλονιά τα ισραηλινά πλοία κατέπλευσαν προς ανεφοδιασμό στον Πειραιά, υπήρξαν και πάλι αυθόρμητες εκδηλώσεις φιλο-ισραηλινών αισθημάτων. Αντίθετα, όχι μόνο κανένας Έλληνας επίσημος δεν ήρθε σε επαφή με τον ισραηλινό διοικητή αλλά ακόμα και όταν ο επίσκοπος και ο δήμαρχος της πόλης, Γεώργιος Ανδριανόπουλος, θέλησαν να έρθουν σε επαφή μαζί του, το Υπουργείο Εξωτερικών τους κάλεσε να απόσχουν. Η στάση αυτή της Ελληνικής κυβέρνησης προκάλεσε απορίες. Η στάση αυτή, σύμφωνα με τον Ναχμάνι αποδόθηκε «στους πολυποίκιλους και σημαντικούς δεσμούς που διατηρούσε η Ελλάδα με τον αραβικό κόσμο και ιδίως με την Αίγυπτο», καθώς και σε αίσθημα ντροπής από πλευράς πολιτικής και στρατιωτικής ελίτ για την ικανότητα που επέδειξε ο Ισραηλινός στόλος³⁵⁸.

Το επόμενο σημείο «κλειδί» για την κατανόηση των σχέσεων της Ελλάδας με το Ισραήλ φαίνεται να είναι η κρίση του Κυπριακού ζητήματος, το 1955. Ως εκκίνηση του θέματος θεωρείται η απόφαση της Ελλάδας να φέρει την πρόταση αποαποικιοποίησης του νησιού και αυτοδιάθεση του Κυπριακού λαού στην Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ και βρίσκεται σε αναζήτηση υποστηρικτικών ψήφων. Αντίθετα, το Ισραήλ στηρίζει τις τουρκικές θέσεις, που αντιτίθενται στην προαναφερθείσα ένωση. Η στάση του εβραϊκού κράτους εξηγείται από τα αναφερόμενα σε έγγραφο³⁵⁹ στο οποίο τόσο οι Βρετανο-ισραηλινές όσο και οι Τούρκο-ισραηλινές σχέσεις θεωρούνται σημαντικότερες από τις, ήδη ψυχρές, Έλληνο-ισραηλινές, παρά την

³⁵⁷ Κουτσαδελης, Κ. (2013). Οι σεισμοί του 1953 στα νησιά του Ιονίου. Η Καθημερινή. <https://www.kathimerini.gr/society/487971/oi-seismoi-toy-1953-sta-nisia-toy-ionioy/>

³⁵⁸ Βλ. Αθήνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, Αύγουστος 1953, Κ.Α.Ι. 458/12 & 459/13. όπως δημοσιεύεται στο: Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης

³⁵⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία ΟΗΕ, 04/11/1952, Κ.Α.Ι. 2424/6/A όπως δημοσιεύεται στο: Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης

παραδοσιακή αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης της Κύπρου εκ μέρους του Ισραήλ και το «ηθικό χρέος»³⁶⁰ απέναντι στους κατοίκους του νησιού για την φιλική στάση που επέδειξαν κατά την παράνομη μετανάστευση στην Παλαιστίνη (Αλίγια Μπετ)³⁶¹. Η τελευταία υποστηρίζει μάλιστα πως το αίτημα των Κυπρίων για ένωση με την Ελλάδα δεν είναι αυθεντικό, αλλά αποτέλεσμα εσωτερικών πολιτικών ισορροπιών³⁶².

Στην Ελλάδα σύντομα δόθηκε άλλη μια ευκαιρία να αποδείξει την πίστη της στον Αραβικό κόσμο. Το 1956, κατά την διάρκεια της κρίσης του Σουέζ, η Ελλάδα είναι η μόνη Ευρωπαϊκή χώρα που στηρίζει την Αίγυπτο μη αποσύροντας τους πιλότους/πλοηγούς της (pilots) από την διώρυγα, κρατώντας την ανοικτή για πλοήγηση³⁶³. Στην συγκυρία αυτή, σε συνέχεια και της κρίσης του Κυπριακού, οι σχέσεις Ελλάδας και Ηνωμένου Βασιλείου έχουν επιδεινωθεί πολύ, επηρεάζοντας και την Ελληνική παροικία της Αιγύπτου που η θέση της ήταν ευάλωτη. Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί πως το Ισραήλ, στο πλαίσιο της κρίσης αυτής, εισέβαλε στην Αίγυπτο ως σύμμαχος των Βρετανών, γεγονός που δυσχέρανε ακόμα περισσότερο τις σχέσεις³⁶⁴ μεταξύ Ελλάδας και Ισραήλ.

Παρατηρούμε ότι συγκεκριμένες συγκυριακές καταστάσεις και αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής στα μεταπολεμικά χρόνια επηρεάζουν σημαντικά την εξωτερική πολιτική των χωρών της περιοχής και εν προκειμένω της Ελλάδας και του Ισραήλ, που φαίνεται να διέρχονται μια δύσκολη περίοδο.

³⁶⁰ Σε εισαγωγικά και στο πρωτότυπο Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης

³⁶¹ Aliya Bet. (2008). Στο S. C. Tucker & P. Roberts, *The Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict: A Political, Social, and Military History* (τ. 1, σσ. 90–91). ABC-CLIO.

³⁶² Περισσότερα για την στάση αυτή στα: Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης. Σελ.205-210, 259-265

Φυλλάδιο προς Ισραηλινές αντιπροσωπίες, 23/04/1951, Κ.Α.Ι. 460/16

Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Έρευνας, 26/11/1951, Κ.Α.Ι. 460/14

Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία ΟΗΕ, 04/11/1952, Κ.Α.Ι. 2424/6/Α

Αθήνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23/10/1954, Κ.Α.Ι. 2548/24

Αθήνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 04/11/1954, Κ.Α.Ι. 458/18

³⁶³ Hatzivassiliou, E. (1992). Greece and the Arabs, 1956-1958. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 16(1), 49–83. <https://doi.org/10.1179/030701392790204085>

³⁶⁴ Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης. Σελ.275-278

Αντί Επιλόγου/Μια αποτίμηση της στάσης του ελληνικού κράτους

Καταλήγοντας, έχοντας υπόψη τα στοιχεία που παρατέθηκαν παραπάνω, θα επιχειρηθεί μια αποτίμηση της στάσης που κράτησε το Ελληνικό κράτος και οι θεσμοί του απέναντι σε πολίτες του με Εβραϊκό θρήσκευμα. Είναι κατ' αρχήν προφανές πως ο αντισημιτισμός, που διογκώθηκε στην χώρα από την δεκαετία του 1930 και κορυφώθηκε με αφορμή τις ναζιστικές διώξεις, δεν σταματά με την Απελευθέρωση. Όπως φανερώνεται από την έρευνα, το βασικό πρόταγμα μετά την λήξη του πολέμου ήταν για την Αριστερά, και ευρύτερα τον κόσμο της Εθνικής Αντίστασης, η τιμωρία των συνεργατών των Ναζί και των δωσίλογων, ενώ για την Εθνική κυβέρνηση ήταν η αντιμετώπιση της ορατής πιθανότητας εμφυλίου πολέμου που τελικά επιβεβαιώθηκε και η αντιμετώπιση των συνεπειών του αργότερα. Σε μια εποχή, λοιπόν, που οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες προσπαθούσαν να επουλώσουν τις πληγές του πολέμου, η Ελλάδα βρισκόταν σε επικίνδυνη περιδίνηση. Στο πλαίσιο αυτό, τα ζητήματα της εβραϊκής μειονότητας τίθενται αμείλικτα και ζητούν λύσεις. Από την μία μεριά οι Εβραίοι πολίτες του κράτους είχαν περιορισμένο χώρο στο ελληνικό «Έθνος». Από την άλλη μεριά, κανένας δεν μπορούσε πραγματικά να αγνοήσει την θηριωδία που υπέστησαν οι άνθρωποι αυτοί μερικά χρόνια πριν, ένα οργανωμένο σχέδιο εξόντωσης που είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια του 86% του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού της χώρας. Δεν θα ήταν δυνατόν να αγνοηθούν εντελώς τις ανάγκες και τα αιτήματά τους. Χαρακτηριστική για την θέση των Ελλήνων Εβραίων μεταπολεμικά είναι η απώλεια σημαντικού μέρους της περιουσίας τους, πράγμα που τους στέρησε πέρα από την δυνατότητα οικονομικής επιβίωσης ακόμα και την αίσθηση της πατρίδας. Γενικότερα, το ζήτημα των ισραηλιτικών περιουσιών αποτέλεσε ζήτημα αιχμής για την επιβίωση της κοινότητας λειτουργώντας ως κίνητρο για την εκδίωξή τους

Η λήψη τυχόν αντισημιτικών μέτρων θα επέσυρε την διεθνή κατακραυγή ενώ, παράλληλα, δεν έπρεπε να χαθεί η «ευκαιρία» που παρουσιαζόταν για όδευση όλης ή μέρους της μειονότητας προς το νέο κράτος στη Μέση Ανατολή. Η προσπάθεια των Εβραίων για τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους φέρνει την ελληνική εξωτερική πολιτική μπροστά σε μια σειρά διλήμματα για τη στάση της στο θέμα. Από τη μία πλευρά αναλαμβάνονται νομοθετικές πρωτοβουλίες με σκοπό την προστασία, την απόδοση δικαιοσύνης και την ομαλή επανένταξη όσων Εβραίων επέζησαν του Ολοκαυτώματος στην ελληνική κοινωνία και από την άλλη γίνεται προσπάθεια αξιοποίησης της διαφαινόμενης ίδρυσης του κράτους του Ισραήλ προκειμένου να

προωθηθούν οι Εβραίοι προς τα εκεί. Με τον τρόπο αυτό η Ελλάδα θα εμφανιζόταν «απαλλαγμένη» από μια ανεπιθύμητη μειονότητα. Συγκεκριμένα, το ελληνικό κράτος στηρίζει τις σιωνιστικές συνιστώσες της Εβραϊκής κοινότητας, προφανώς ως αντίβαρο στις αντίστοιχες σοσιαλιστικές ή σοσιαλίζουσες. Ενισχύεται, έτσι, έμμεσα η μετανάστευση μελών της κοινότητας προς την Γη του Ισραήλ (Ερετζ Ίσραελ), η οποία ενισχύεται και από την απώλεια των Εβραϊκών περιουσιών. Την ίδια στιγμή, διατηρεί ισχυρούς δεσμούς με τα, ανταγωνιστικά ως προς την ίδρυση Εβραϊκού κράτους, Αραβικά κράτη της Μ. Ανατολής. Όταν όμως έρχεται στον ΟΗΕ η ψήφιση του σχεδίου για δημιουργία Εβραϊκού κράτους στην περιοχή της Παλαιστίνης, η Ελλάδα καταψηφίζει την πρόταση. Αυτό αποτελεί και την θεμελιώδη, την πρώτη, από μια μακρά σειρά αντιφάσεων που διέπουν την στάση του κράτους που παρατηρούνται στην ταραγμένη μεταπολεμική Ελλάδα.

Οι αντιφάσεις της πολιτικής που ακολουθεί το Ελληνικό κράτος φαίνονται και από το γεγονός ότι ενώ ψηφίζονταν νόμοι που συχνά ευνοούν την Εβραϊκή κοινότητα, την ίδια στιγμή παρατηρούνται παραλείψεις ή αναζητούνται και βρίσκονται «παραθυράκια» ή δίνονται παρατάσεις που οδηγούν συχνά στην μη ουσιαστική εφαρμογή τους. Παράλληλα, οι ίδιοι οι θεσμοί του κράτους δημιουργούσαν προσκόμματα στην εφαρμογή των νόμων συχνά μέσα από «υπόγειες» εντολές «άνωθεν». Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η σκόπιμη καθυστέρηση από το ίδιο Υπουργείο για επαναπατρισμό όσων επιβίωσαν από τον πόλεμο. Παράλληλα Έλληνες αξιωματούχοι καταφέρονται κατά της κοινότητας κατηγορώντας την για αχαριστία. Ενώ, για παράδειγμα, με τον Ν. 2/1944, η τότε κυβέρνηση κατήργησε τους κατοχικούς νόμους 1180/1944 και 1977/1944 που δέσμευαν τις εβραϊκές περιουσίες, με την βιαστική έκδοσή του, παρέλειψε την κατάργηση του νόμου 205/1943, που αφορά στο ίδιο ζήτημα στην Γ.Δ.Μ. με αποτέλεσμα οι εκεί περιουσίες των Εβραίων να συνεχίζουν να μην δύνανται να διεκδικηθούν. Μια ακόμη περίπτωση φαινομενικά ευεργετικού νόμου αλλά στην πραγματικότητα, βαθιά αντιεβραϊκού ήταν και ο Α.Ν. 484/1945, με τον οποίο, η Επιτροπή Στεγάσεως παραχωρούσε στους επιζήσαντες Εβραίους, των οποίων είχε δεσμευτεί η περιουσία, μόνο κάποια δωμάτια στο ίδιο τους το σπίτι, με την πρόφαση αποφυγής δημιουργίας «κοινωνικού ζητήματος».

Αντίστοιχες αντιφάσεις παρατηρούνται και στα ζητήματα απόδοσης δικαιοσύνης. Ήδη, από την πρώτη μεταπολεμική κυβέρνηση αίτημα ευρείας αποδοχής αποτελούσε η «Εθνική Νέμεσις», δηλαδή την τιμωρία των δωσίλογων και των πάσης φύσεως συνεργατών των κατακτητών. Μέσα στην πάροδο των χρόνων, το αίτημα αυτό

όχι μόνο δεν επιτυγχάνεται αλλά, αντίθετα, κατακρεουργείται. Ήδη από την πρώτη μεταπολεμική κυβέρνηση, όσοι κατέδιδαν Εβραίους βρίσκονται ουσιαστικά εκτός δίωξης. Αντίθετα, είναι ενδεικτικό πως οι μεσεγγυούχοι αντιμετωπίστηκαν με ιδιαίτερη εύνοια, «κερδίζοντας» δικαιώματα επί των περιουσιών που μέχρι τότε διαχειρίζονταν. Χαρακτηριστικότερο είναι το παράδειγμα της ομαδικής αθώωσης μεσεγγυούχων από το Ε.Δ.Δ.Θ. με το απαλλακτικό βούλευμα 64/1948, το οποίο αφορούσε 419 υποθέσεις.

Από την άλλη πλευρά η ηγεσία της κοινότητας, το ΚΙΣ, προσπάθησε να αντιδράσει στα αντιεβραϊκά μέτρα των ελληνικών αρχών ενώ παράλληλα εκπροσωπούσε την κοινότητα στο εξωτερικό. Βέβαια, δέχτηκε και έντονη κριτική για τις επιλογές του.

Όσον αφορά τις σχέσεις Ελλάδας-Ισραήλ, αυτές επίσης επηρεάζουν και τις ελληνικές κινήσεις όταν ξεσπά ο πρώτος Αραβο-Ισραηλινός πόλεμος. Η Ελλάδα δεν δέχεται πρόσφυγες, κάτι που προηγουμένως είχε υποσχεθεί. Μπλοκάρει, επίσης, τις αεροπορικές συνδέσεις προς και από το Ισραήλ. Και σαν να μην φθάνει αυτό, κατάσχει και δύο αεροπλάνα που είχε αγοράσει το Ισραήλ από την Τσεχοσλοβακία και τα χρησιμοποιεί στις επιχειρήσεις του εμφυλίου πολέμου, που μαίνεται την ίδια στιγμή. Αντίθετα, το Ισραήλ επιζητούσε συνεργασία με την Ελλάδα, όπως χαρακτηριστικά είχε αναφέρει ο Νταβίντ-Μπεν Γκουριόν: *«Μια συμμαχία με την Ελλάδα είναι εκ των ουκ άνευ συνισταμένη της Ισραηλινής ασφάλειας».*

Η αιχμηρότατη στάση της ελληνικής κυβέρνησης συνεχίστηκε και κλιμακώθηκε με το τέλος του πρώτου Αραβοϊσραηλινού πολέμου, το 1949. Η Ελλάδα καταψήφισε ακόμη και τις προτάσεις ένταξης του Ισραήλ σε οργανισμούς όπως η «Διεθνής Ταχυδρομική Ένωση» ή ο «Παγκόσμιος Οργανισμός Γεωργίας». Ταυτόχρονα, όμως, με απόφαση του υπουργικού συμβουλίου, άνοιξαν διάπλατα οι πόρτες για την μετανάστευση στην Παλαιστίνη. Υπήρχε όμως μια προϋπόθεση, οι ενδιαφερόμενοι οφείλουν να αποκηρύξουν την Ελληνική υπηκοότητα, την δική τους και της οικογένειάς τους.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στην στάση της ελληνικής Αριστεράς στο θέμα. Παρατηρείται ότι στις περιπτώσεις που άσκησε κάποιας μορφής εξουσία, κυρίως σε τοπικό επίπεδο, προσπάθησε να εφαρμόσει κυρίως μέτρα που είχαν στόχο την αποκατάσταση μερικών από τις πλείστες αδικίες που υπέστη η μειονότητα. Σημαντικότερη εμφανίζεται η δράση του ΕΑΜ στα Ιωάννινα, στα οποία επιχειρήθηκε όχι μόνο η προστασία των περιουσιακών στοιχείων των Εβραίων της πόλης αλλά και η οικονομική ενίσχυση όσων είχαν ήδη επιστρέψει.

Στο ίδιο πεδίο παρατηρούμε ότι οι εθνικές κυβερνήσεις μέσω των οργάνων του κρατικού μηχανισμού που έλεγχαν, σε γενικές γραμμές φρόντιζαν για την προστασία των δικαιωμάτων των «γνήσιων» Ελλήνων πολιτών ακόμα και αν την ίδια στιγμή παραβιαζόταν, συχνά κατάφωρα, τα δικαιώματα των μειονοτήτων και γενικότερα όσων δεν εντάσσονταν στον «Εθνικόφρονα» χώρο. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα παρουσιάστηκε η επιτήρηση της ψήφου των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στις εκλογές του 1946. Αρχικά, όλοι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ενσωματώθηκαν στους υφιστάμενους καταλόγους ενός μόνο εκλογικού κέντρου, αυτού της Παναγούδας, ενώ παράλληλα η Διεύθυνση Αλλοδαπών ήταν επιφορτισμένη με το έργο «παρακολούθησης» της ψήφου τους, για τυχόν κομμουνιστικές συμπάθειες. Αποτέλεσμα της κρατικής αυτής πολιτικής ήταν οι έντονες αντιδράσεις των μελών της ΙΚΘ, με ένα μέρος να απέχει από τις εκλογές του 1946.

Τελικά, το Ελληνικό κράτος μέσα από έντονες αντιφάσεις επιδιώκει, και σε έναν βαθμό επιτυγχάνει, να απαλλαγεί από την «ενοχλητική» αυτή μειονότητα η οποία διεκδικεί τον χώρο της στην νέα κατάσταση. Η κρατική πολιτική και οι θεσμοί της, με αιχμή το Υπουργείο Δικαιοσύνης, δικαστήρια και δικαστές, μετά τις επιλογές αυτές εδραίωσαν μία de facto αντισημιτική ατμόσφαιρα.

Κλείνοντας, ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα δεν σταματά με το τέλος του πολέμου παρά τις αποκαλύψεις για τις θηριωδίες των Ναζί. Αντίθετα, φαίνεται ακόμη και ενισχυμένος συγκριτικά με την προπολεμική περίοδο. Όπως αναφέρθηκε στην Εισαγωγή, ο Ελληνικός αντιεβραϊσμός πριν τον πόλεμο ήταν κυρίως θρησκευτικός. Το πρότυπο μεταπολεμικά μετατρέπεται σε έναν «οικονομικά επωφελή» αντιεβραϊσμό, άμεσα συσχετιζόμενο με την διεκδίκηση των εβραϊκών περιουσιών. Ταυτόχρονα, το κλίμα του εμφυλίου έφερε σε δεύτερη θέση την μοίρα των Ισραηλιτών πολιτών που επιβίωσαν, ενώ δεν ήταν σπάνιες και οι εκτοπίσεις Εβραίων. Η στάση τόσο του επίσημου κράτους όσο και ενός σημαντικού μέρους της Ελληνικής κοινωνίας είχε ως αποτέλεσμα, η παρουσία των Ελλήνων Εβραίων να μην είναι ιδιαίτερα αποδεκτή ούτε στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Αυτό καταδεικνύεται και από το σχέδιο του Ασέρ Μωυσή για μεταφορά Ελλήνων Εβραίων στο Ισραήλ. Όπως γράφει, οι Έλληνες Εβραίοι με νωπές ακόμα τις μνήμες της Shoah προσέβλεπαν στο Ισραήλ για προστασία, μια προστασία που η Ελλάδα δεν μπόρεσε ή δεν θέλησε να τους προσφέρει.

Παράρτημα Νομοθετημάτων

1. Ν. 205/1943 (ΦΕΚ Α160/1-6-1943), «Περί τρόπου διαχείρισεως των παρά των Αρχών Κατοχής κατασχομένων και εγκαταλειπομένων Ισραηλιτικών περιουσιών»
2. Ν. 1180/1944 (ΦΕΚ Α26/12-2-1944), «Περί τρόπου διαχείρισεως των κατεσχόμενων Ισραηλιτικών περιουσιών»
3. Ν. 1977/10-10-1944 (ΦΕΚ 241/10-10-1944), «Περί καταργήσεως του υπ' αριθμ 1180/44 Νόμου περί διαχείρισεως των κατεσχόμενων Ισραηλιτικών περιουσιών»
4. Ν. 2/1944 (ΦΕΚ 6/27-10-1944), «Περί καταργήσεως των ν. 1180/44 και 1977/44 και αποδόσεως των ισραηλιτικών περιουσιών»
5. Σ.Π. 1/1944 (ΦΕΚ 12/06-11-1944), «Περί επιβολής ποινικών κυρώσεων κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού»
6. Σ.Π. 6/1945 (ΦΕΚ 12/20-01-1945), «Περί επιβολής κυρώσεων κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού»
7. Α.Ν. 182/1945 (ΦΕΚ Α56/12-03-1945), «Περί ειδικής φορολογίας των κατά την πολεμικήν περίοδον πλουτησάντων»
8. Α.Ν. 337/1945 (ΦΕΚ Α121/23-05-1945), «Περί καταργήσεως του Νόμου 205/1943 περί διαχείρισεως των παρά των αρχών κατοχής κατασχεμένων και εγκαταλειπομένων Ισραηλιτικών περιουσιών»
9. Α.Ν. 255/1945 (ΦΕΚ Α80/31-3-1945 και αναδημοσίευση ΦΕΚ Α92/11-4-1945), «Περί ρυθμίσεως μισθώσεων ακινήτων»

10. Α.Ν. 367/1945 (ΦΕΚ Α143/07-06-1945), «Περί Ανασυγκροτήσεως Ισραηλιτικών Κοινοτήτων»
11. Α.Ν. 484/1945 (ΦΕΚ 198/30-07-1945), «περί προσωρινών μέτρων αντιμετώπισεως των εκ των πολεμικών γεγονότων δημιουργηθεισών αναγκών στεγάσεως»
12. Α.Ν. 533/1945 (ΦΕΚ Α224/03-09-1945), «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και κωδικοποιήσεως της υπ' αριθ. 6/1945 συντακτικής πράξεως περί επιβολής κυρώσεων κλπ. ως έχει τροποποιηθή»
13. Α.Ν. 753/1945 (ΦΕΚ Α311/21-12-1945), «Περί αποσυμφορήσεως των φυλακών»
14. Α.Ν. 808/1945 (ΦΕΚ Α324/31-12-1945), «Περί Συμπληρώσεως των Α.Ν. 2/1944 και 337/1945»
15. Α.Ν. 823/1946 (ΦΕΚ Α8/12-01-1946), «Περί αναθεωρήσεως των αποφάσεων των εκδικαστικών επιτροπών ενστάσεων της φορολογίας των πλουτησάντων»
16. Α.Ν. 846/1946 (ΦΕΚ Α17/22-1-1946), «Περί καταργήσεως του κληρονομικού δικαιώματος του κράτους επί των εκκειμένων Ισραηλιτικών περιουσιών»
17. Α.Ν. 1040/1946 (ΦΕΚ Α82/05-03-1946), «Περί τροποποιήσεως διατάξεων τινών φορολογικών τινών νόμων»
18. Ν.Δ. (ΦΕΚ Α165/11-05-1946), «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινών του νόμου περί φορολογίας πλουτησάντων»
19. Ν.Δ. 200/1946 (ΦΕΚ Α370/30-12-1946), «Περί ρυθμίσεως μισθωτικών σχέσεων επί αστικών ακινήτων (Ενοικιοστασίου)»

20. Β.Δ. (ΦΕΚ Α210/05-10-1947), «Περί τροποποίησης, συμπλήρωσης και κωδικοποίησης των διατάξεων του Υπ' αρ. 200/1946»
21. Απόφαση αρ. 265716/706, 15/10/1947 του Υπουργού Οικονομικών (ΦΕΚ Β164/ 30-10-1947), «περί διορισμού του Κ.Ι.Σ. ως διαχειριστού της εγκαταλελειμμένης Ισραηλιτικής περιουσίας»
22. Νόμος 719/1948 (ΦΕΚ Α168/28-06-1948), «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης του Ν. 4310/1929 «Περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι αστυνομικού ελέγχου διαβατηρίων κλπ.» ως ετροποποιήθη δια του Ν.5405/1932 και προσθήκης συναφών προς τον έλεγχον κινήσεως των επιβατών και των μεταφορικών μέσων διατάξεων»
23. Απόφαση αρ. 200124/887, 12/08/1948 του Υπουργού Οικονομικών (ΦΕΚ Β130/ 19-08-1948), «περί ρυθμίσεως ζητημάτων αφορώντων την εκτέλεσιν των Νόμων 2/1944 και 808/1945 περί των Ισραηλιτικών περιουσιών»
24. Απόφαση αρ. 230036/1063, 16/09/1948 του Υπουργού Οικονομικών (ΦΕΚ Β155/ 28-09-1948), «περί υποβολής δηλώσεων υπό των κατόχων ισραηλιτικών περιουσιακών στοιχείων και οφειλετών απαιτήσεων προς Ισραηλίτας»
25. Απόφαση αρ. 230037/1064, 16/09/1948 του Υπουργού Οικονομίας (ΦΕΚ Β155/ 28-09-1948), «περί υποβολής λογοδοσίας παρά των διαχειριστών ισραηλιτικών περιουσιών»
26. Β.Δ. 29-03-1949 (ΦΕΚ Α79/1949), «Περί ιδρύσεως Οργανισμού Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών Ελλάδος (Ο.Π.Α.Ι.Ε.)»
27. Πράξις 621 του Υπουργικού Συμβουλίου (04-08-1949)
28. Α.Ν. 1323/1949 (ΦΕΚ Α323/25-11-1949), «Περί των επί κατοχής συναφθεισών αγοραπωλησιών ακινήτων».

29. Ν. 1657/1951 (ΦΕΚ Α20/15-01-1951), «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί Ισραηλιτικών κοινοτήτων διατάξεων»
30. Ν. 1878/1951 (ΦΕΚ Α205/28-07-1951), «Περί τροποποιήσεως του νόμου 5493/1932 περί εκλογής βουλευτών»
31. Ν. 2058/1952 (ΦΕΚ Α95/18/04/1952), «Περί μέτρων ειρηνεύσεως»
32. Ν. 2219/1952 (ΦΕΚ Α269/29-09-1952), «Περί αναστολής διώξεως υπηκόων ξένων Κρατών»
33. Ν. 3933/1959 (ΦΕΚ Α31/19-02-1959), «Περί αναστολής διώξεως εγκληματιών πολέμου»
34. Ν.Δ. 4016/1959 (ΦΕΚ Α237/03-11-1959), «Περί τροποποιήσεως της περί εγκληματιών πολέμου νομοθεσίας»
35. Ν.Δ. 4178/1961 (ΦΕΚ Α133/24-08-1961), «Περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Γερμανίας συμβάσεως περί παροχών υπέρ Ελλήνων υπηκόων θιγόντων υπό εθνικοσοσιαλιστικών μέτρων διώξεως και άλλων τινών συναφών διατάξεων»

Πηγές-Βιβλιογραφία

Πηγές

Αρχείο Λάμπρου Μπαλτσιώτη

Γ.Α.Κ. Κεντρική Υπηρεσία. Αρχείο Φυλακών Γιάρου, Ευρετήρια Καταδίκων, Α/Α 3-10

Γ.Α.Κ. νομού Κέρκυρας. Αρχείο Νομαρχίας, Φάκελος 46, Υποφάκελος 1

Γ.Α.Κ. νομού Μαγνησίας, Αρχείο του Πρωτοδικείου Βόλου, «Αποφάσεις Ναζισμού 1962», υποθέσεις 701-825, υπόθεση 798.

Γ.Α.Κ. νομού Μαγνησίας, Αρχείο του Πρωτοδικείου Βόλου, «Αποφάσεις Ναζισμού 1962», υποθέσεις 826-940, υπόθεση 826.

Ελληνική Στατιστική Αρχή, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών, 1936 & 1946

Βιβλιογραφία

- Αντωνίου, Γ., Δορδανάς, Σ., Ζάικος, Ν., & Μαραντζίδης, Ν. (Επιμ.). (2011). *Το ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια* (1η έκδ). Επίκεντρο.
- Αντωνίου, Γ., & Χεκίμογλου, Ε. (2022). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας*. Αλεξάνδρεια.
- Βαενά, Ι. (2017). Ιστορία και μικροϊστορία: Οι περιπέτειες του πολυέλαιου της συναγωγής Σαρφατή πριν και μετά την λεηλασία του κατά την διάρκεια της Κατοχής. Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 188–205). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.
- Βαληνάκης, Γ. Γ. (1989). *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988*. Παρατηρητής.
- Βερέμης, Θ., & Κωνσταντοπούλου, Φ. (with Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας & Πανεπιστήμιο Αθηνών: Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης). (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών*. Καστανιώτης.
- Γεωργαλίδου, Μ., & Τσιτσελίκης, Κ. (2016). *Γλωσσική και κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα: Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων*. Παπαζήση.
- Δορδανάς, Σ. (2011). Εξόντωση και λεηλασία: Η Υπηρεσία Διαχείρισεως Ισραηλιτικών Περιουσιών (ΥΔΙΠ). Στο Γ. Αντωνίου, Σ. Δορδανάς, Ν. Ζάικος, & Ν. Μαραντζίδης, *Το ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια* (σσ. 331–352). Επίκεντρο.
- Δρουμπούκη, Α.-Μ. (2019). *Μια Ατελείωτη Διαπραγμάτευση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961*. Ποταμός.

Ελευθεράκης, Δ. (2023). *Το ολοκαύτωμα στην ελληνική κουλτούρα μνήμης. 1945-1989* (Γ. Κέλογλου, Μτφ.; β' έκδοση). Αλεξάνδρεια.

Ερευνητικό πρόγραμμα: Μεταπολεμικός μετασχηματισμός της Θεσσαλονίκης και η τύχη των εβραϊκών περιουσιών. (χ.χ.). Ανακτήθηκε 1 Μάρτιος 2023, από <http://www.thessaloniki-jewishassets.gr/site/index.php>

Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Επιμ.). (1999). *Ο ελληνικός εβραϊσμός: Επιστημονικό συμπόσιο (3 και 4 Απριλίου 1998)*. Ίδρυμα Μωραΐτη.

Ευαγγέλου, Ε. Κ. (2015). *Η απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας των Ελλήνων Εβραίων από τη δεκαετία του 1920 έως το 1965* [Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών]. <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&type=&q=&page=0&scope=&lang=en&&pid=iid:14291>

Καβάλα, Μ., & Κορνέτης, Κ. (2017). Ο Ελληνικός κρατικός μηχανισμός και η διαχείριση των εβραϊκών περιουσιών της Θεσ/νίκης. Στο Ε. Χεκίμογλου & Ά.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας* (σσ. 125–139). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

Κάραμποτ, Φ. (2017). 'Να εξαφανισθούν οι καταδότες από το πρόσωπον της γης': Εβραίοι 'δοσίλογοι' και η σκιά της προδοσίας (1944-1963). Στο Ε. Χεκίμογλου & Ά.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα* (σσ. 102–122). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

Καρατζόγλου, Γ. (2023). *Μεσεγγυούχοι και δοσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη: Ιστορικό Δοκίμιο*. Επίκεντρο.

- Καρατζόγλου, Γ. (with Καβαλά, Μαρία). (2018). *Το ημερολόγιο κατοχής του Βενιαμίν Χαΐμ Καπόν: '1446 μέρες αγωνίας'*. Επίκεντρο.
- Καρυπίδης, Χ. (2021). *Η χρησιμότητα επί ισραηλιτικών ακινήτων και Εθνικό Κτηματολόγιο* [Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία]. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Κουτσαδελης, Κ. (2013, Μάιος 12). Οι σεισμοί του 1953 στα νησιά του Ιονίου. *Η Καθημερινή*. <https://www.kathimerini.gr/society/487971/oi-seismoi-toy-1953-sta-nisia-toy-ionioy/>
- Κωνσταντίνης, Μ. Κ. (2015). *Οι Ισραηλίτικες κοινότητες της Ελλάδος μετά το Ολοκαύτωμα: Από τις εκθέσεις του Κανάρη Δ. Κωνσταντίνη - 1945*. (Αυτοέκδοση).
- Κωστόπουλος, Τ., Ψαρά, Α., & Ψαρράς, Δ. (2015, Μάιος 31). «Τελική λύση» α λα ελληνικά. *ΕΦ.ΣΥΝ*. https://www.efsyn.gr/arheio/o-ios/28403_teliki-lysi-la-ellinika
- Λάμψα, Κ., & Σιμπτή, Ι. (2010). *Η Ζωή Απ' Την Αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*. Αλεξάνδρεια.
- Λιόλιος, Γ. (2008). *Σκιές της πόλης: Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας*. Ευρασία.
- Μαγκλιβέρας, Κ. (2009). *Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων*. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος.
- Μαργαρίτης, Γ. (1998). Η Εξόντωση των Εβραίων της Ελλάδας: Ιδεολογία, Κοινωνικές Εντάσεις και Συγκυρία. Στο Ρ. Μπενβενίστε, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)* (σσ. 63–75). Βάνιας.
- Μαργαρίτης, Γ. (2005). *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες: Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας: Εβραίοι, Τσάμηδες*. Βιβλιόραμα.

- Μαχαιρά, Α., & Παπαστεφανάκη, Α. (2016). *Εβραϊκές Κοινότητες ανάμεσα σε ανατολή και Δύση, 15ος-20ος αιώνας: Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός*. Ισναφι.
- Μόλχο, Ρ. (2015). *Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Πατάκης.
- Μούλιας, Χ. (2015). *Η Εβραϊκή Παρουσία στην Πάτρα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος.
- Μπεζέ, Ε. (2016). Εβραίοι αριστεροί και σιωνιστές στη μεταπολεμική Ελλάδα: Αποκλίσεις και συγκλίσεις (1945-1951). Στο Α. Μαχαιρά & Α. Παπαστεφανάκη, *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε ανατολή και δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός* (σσ. 345–357). Ισνάφι.
- Μπενβενίστε, Ρ. (2023). *Ναυαγοί: Ιστορίες οικογενειακές και άλλες μέσα στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*. Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ.
- Μπενβενίστε, Ρ., & Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού. (1998). *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: Πρακτικά του Γ΄ Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)*. Βάνιας.
- Μπουρούτης, Α. (2022). Η συμμετοχή της Ελλάδας στους διεθνείς οργανισμούς και οι εβραϊκές περιουσίες. Στο Γ. Αντωνίου & Ε. Χεκίμογλου, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας* (σσ. 191–200).
- Ναρ, Α. (2017). *Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης (1945-1950)* [Μεταδιδακτορική μελέτη]. Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Νατζαρή, Μ. (2018). *Χειρόγραφα, 1944-1947: Από τη Θεσσαλονίκη στο Ζόντερκομάντο του Άουσβιτς* (2η έκδ). Αλεξάνδρεια.
- Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Β. (2022). *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του Αντι-Εβραϊσμού (Α΄)*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Νικολακόπουλος, Η. (2001). *Η καχεκτική δημοκρατία: Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*.

Πατάκης.

Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. (χ.χ.). Διεθνής Αμνηστία.

Ανακτήθηκε 18 Ιανουάριος 2023, από <https://www.amnesty.gr/universal-declaration-of-human-rights>

Πατρικίου, Α. (2017). Το ζήτημα των εβραϊκών περιουσιών στο Ισραηλιτικόν Βήμα της Θεσσαλονίκης (1945-1947). Στο Ε. Χεκίμογλου & Α.-Μ. Δρουμπούκη, *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας*. (σσ. 153–165). Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

Πρέβεζα: Ύπνησαν μνήμες στην εκδήλωση του Ηλία Μεσσίνα για την Συναγωγή. (2023, Οκτώβριος 6). Preveza Today. <https://www.prevezatoday.gr/preveza-xypnisan-mnimes-stin-ekdilosi-toy-ilia-messina-gia-tin-synagogi/>

Ράπτης, Α. (2010, Ιούνιος 7). *Αγαπητοί συλλίστορες*.

<https://www.cohen.gr/new/articles/judaism/1170-2010-06-10-05-37-28>

Σακκάς, Ι. (2016). *Η Ελλάδα στη Μεσόγειο, 1950-2004*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <http://repository.kallipos.gr/handle/11419/5105>

Χαντζαρούλα, Π. (2015). Τα παιδιά και η νεολαία στο επίκεντρο της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης: Οι επιτροπές εθελοντών και η κοινωνικότητα των παιδιών που επέζησαν του Ολοκαυτώματος. Στο Έ. Αβδελά, Χ. Εξερτζόγλου, & Χ. Λυριντζής, *Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα* (σσ. 237–256). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Χατζαρούλα, Π. (2022). Ο αντισημιτισμός μέσα από τα μάτια των παιδιών: ο ρόλος του στη διαμόρφωση της υποκειμενικότητας των παιδιών στη μεταπολεμική Ελλάδα. Στο Β. Νικολαΐδου-Κυριανίδου, *Οι πολλαπλές εκφάνσεις του αντι-εβραϊσμού*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

- Χεκίμογλου, Ε., & Δρουμούκη, Α.-Μ. (2017). *Την Επαύριον του ολοκαυτώματος: Νέες προσεγγίσεις στο ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα*. Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.
- Aliya Bet. (2008). Στο S. C. Tucker & P. Roberts, *The Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict: A Political, Social, and Military History* (τ. 1, σσ. 90–91). ABC-CLIO.
- Beze, E. (2019). Being Leftist and Jewish in Greece during the Civil War and its Aftermath: Constraints and Choices. *Historiein*, 18(2), Article 2.
<https://doi.org/10.12681/historein.14601>
- Bowman, S. (2009). *The agony of Greek Jews: 1940-1945*. Stanford University Press.
- Hatzivassiliou, E. (1992). Greece and the Arabs, 1956-1958. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 16(1), 49–83. <https://doi.org/10.1179/030701392790204085>
- Hirschon, R. (2010). Η ταυτότητα και το Ελληνικό κράτος: Μερικά εννοιολογικά ζητήματα και παράδοξα. Στο R. Clogg, *Η ελληνική διασπορά στον εικοστό αιώνα* (4η έκδοση, σσ. 287–323). Ελληνικά Γράμματα.
- Hirschon, R. (2016). Κοσμοπολίτες στην Παλιά Πόλη—Οι Εβραίοι της Ρόδου: Μια ιστορία εξαφάνισης και επιβίωσης. Στο Μ. Γεωργαλίδου & Κ. Τσιτσελίκης, *Γλωσσική και κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα* (σσ. 209–247). Παπαζήση.
- Mazower. (1998). Οι συνέπειες του Διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης. Στο Ρ. Μπενβενίστε, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή: 'Πρακτικά του Γ' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη, 8 Νοεμβρίου 1996)*' (σσ. 53–62). Βάνιας.
- Mazower, M. (2006). *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων: Χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι, 1430-1950* (Κ. Ν. Κουρεμένος, Μτφ.). Αλεξάνδρεια.

- Nachmani, A. (2003). *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο* (Σ. Λίβας, Μτφ.). Παπαζήσης.
- Schminck-Gustavus, C. (2012). *Μνήμες κατοχής II—Ιταλοί και Γερμανοί στα Γιάννενα και η καταστροφή της εβραϊκής κοινότητας* (τ. 2). Ισναφι.
- Sintes, P. (2016). Επανιδρύοντας την εβραϊκή κοινότητα στη Ρόδο; Στο Μ. Γεωργαλίδου & Κ. Τσιτσελίκης, *Γλωσσική και κοινοτική ετερότητα στη Δωδεκάνησο του 20ού αιώνα* (σσ. 249–278). Παπαζήση.
- Tzafleris, N. (2019). Rebuilding Jewish Communities after the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee's Relief Programme in Postwar Greece. *Historein*, 18(2). <https://orcid.org/0000-0003-4636-622X>